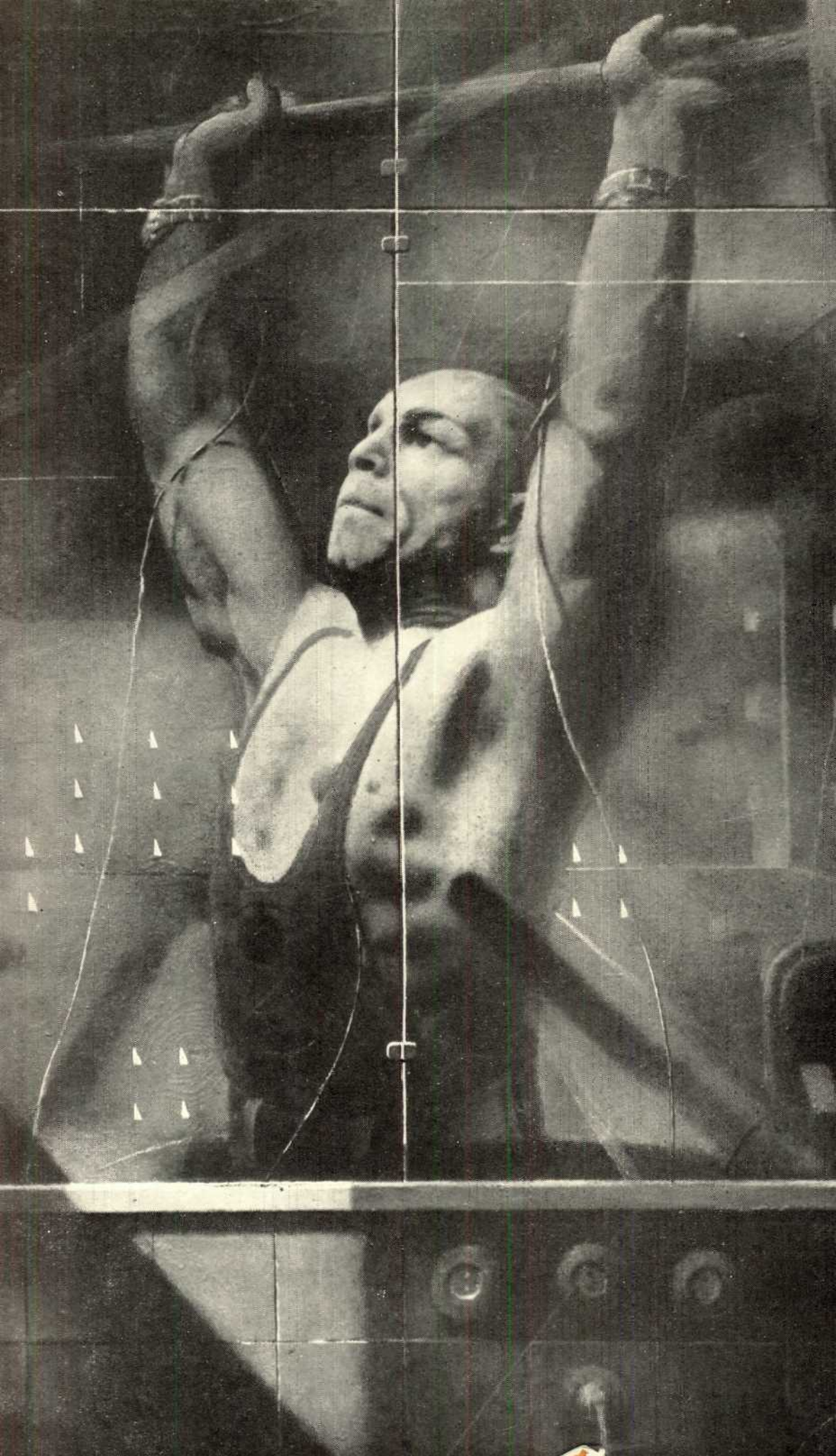

ISSN 0134-4536

Looming

7

1979

LOOMING

7

1979

**KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA**

KOLME KATKU VAHEL IV

Viies peatükk

milles jälle kord paistab, nagu võiksid riikide ja vürstkondade saatuse-silmapilgud nii päratud olla, et inimeselaste elus sündivad asjad on nende kõrval otsekui tolm kaljude või veeprintsmed lainevallide kohal, aga millest pigem paista võiks, et inimsipelgas oma liivatera kallal või inimvibur oma veepiisas on ometigi kaljude ja lainete ainus mõõt.

«Praeguses rootslase ja poolaka sõjas moskvalase vastu ei saagi mina kui Augsburgi õpetuse kuulutaja olla muud kui rootslase poolt! Sest moskvalase all — muudest asjadest ma praegu ei räägi — jääks meie luterlik kirik tema kiriku kõrval igatahes alamaks asjaks. Aga poolakas hakkaks meid — see on Lätimaa poole pealt juba näha — otseteed paavsti sousti sees ümber praadima! Nii et mina olen, kui tahad, a m e t i poolest rootslase poolt. Olgu peale tema all meie ülemisandaks see noh — vanakurja võhma härra Pontus, kes on ise siinamaani katoliiklane... Tema käis ju paari aasta eest Roomas paavsti juures, Gregorius XIII juures, arutamas kas tead, mida? Jesuiitide Rootsi toomise küsimust! Jaa. Ja tema kohta on teada — härra Pontuse kohta, tähendab, et ta ise vaevalt üleüldse mingisugust usku usub... Aga olgu. Hoopis üks teine asi ajab mu südame läilaks — Säh, rüüpage selle peale!»

Balthasar jättis käärkambris edasi-tagasi kõndimise, lükkas kadaka-puise õllekannu mööda väikest lauda Märteni ette ja istus teise kannuga laua äärde järile:

«Tead, see on see — meie persepugejate võidukisa... Kirevase päralt, need mõned kuud, mis Narva ja Ivangorod härra Pontusel ära on võetud, ja need viimased nädalad, kus ka Paide ja Põltsamaa tal käes on, pole terves Tallinnas enam muud kuulda kui Stokholmi poole hurraatamist... Ja see oleks ju kena küll. Aga suvel, kui Poola kuningas Pihkva all suurvürsti munad pihku võttis ja kogu Liivimaad endale nõudis — mis siis oli?! Siis kohisesid needsamad isandad — pool. Toompead, eks ole!, et just poolaka poolt pidi Liivimaa päästmine paistma! Ma kuulsin oma kõrvaga, kuidas Tuved ja Hastferid hõiskasid, et kuningas Stephani otsaesest pidi sirama Issanda valgus...»

Märten lükkas oma heleda habemetüüka randmega kuivaks ja pani tühjaks rüübatud kannu lauale ning võttis põlve otsast kulunud lambanahkse mütsi:

«See Issanda valgus käib neil ikka ühe peast teise. Nagu lambanahkne müts. Ma lähen panen nüüd sauna kütte.»

Ta marssis põlgliku tõhhetusega käärkambrist välja ja Balthasar vahetis läbi tilgese aknaruudu kiriku märga müüri ja lõrtsisajus valgevöödilisi haudu (kümnekordselt tuttava, juba harjunud, ikka veel terava valutuksatusega ka sedasamast ühte seal apteegi müüri ääres) ja mõtles, esiteks, et niisuguse sandi ilmaga kulub saun tõesti marjaks ära, ja teiseks, et mõned asjad, mis talle tõsist nõrdimust tekitavad, panevad Märteni ainult üleolevalt tõhhetama. Ja kolmandaks, et härra Pontuse imeväärt kuulsus oli nüüd ju ikkagi juba aastapäevad vana.

Kuue või seitsme aasta eest oli härra Pontuse sõjamehekuulsus, niipaljudest kui tal seda sellal oligi, Rakvere linna all koguni raagu läi-

nud — kui ta oma sakslastest ja šotlastest väega seda moskvalase käes olevat linna piirata püüdis ja ta vägi omavahel mässama läks. Vahepeal oli ta olnud korra kuu või teise koguni Tallinna kuberneriks, aga siirdunud siis Rootsi või välismaile kuninga käskusid täitma ja läinud siitmaa inimestel tegelikult meelest. Aga mullu talvel oli kõik Liivimaa plahvatanud äkitselt härra Pontuse kuulsust täis. Selle peale, kui ta viie-tuhandese väega ja mitmekümne suurtükiga küünlakuu koledate tuis-kude seest Rakvere alla maha sadas otsekuu taevast! Alles siis, kui kind-luse puuosad olid tulekuulidega päästmatult lõõskama lastud ja mosk-valane oli vaba lahkumise eest Rakvere loovutanud, selgus, kust-need härra Pontuse vägi oli ilmunud: nad olid tulnud kõigi tükkide ja voo-riga Viiburist — viiskümmend miili mööda merejäääd Seiskari kaudu Ingeri Kolkapääle ja sealt edasi Virumaa randa — mööda lagedat jääd läbi tuiskude tuhera palja kompassi järgi! Ja niisugune asi oli mitmel põhjusel imekspanemist väärt. Esiteks jääretk ise, milletaolisest keegi polnud enne kuulnud. Ja linna äravõtmine tulekuulide enneolematu süüte jõuga, mis oli nõnda ehmata, et kolme miili peal Rakverest andis Toolse enese selle järel hoopis ilma võitlemata rootslasele kätte. Ja üsna suurejoonelise mulje oli härra Pontus jätnud enesest seekord ka sellega, et ta Rakvere äravõtmise järel laskis sealsed venelased, naiste ja las-tega kokku tuhat inimest, koos oma pühapiltidega puutumatu Narva ära minna. Ja mineval suvel sooritas tema järjekorras niisuguseid välk-kiireid liikumisi, et nõidusejutud, mis tema kohta Soomes pidid ammu liikvel olema, läksid ka meie maa ebauskliku rahva seas käima. Et härra Pontus pidi olema Kuradiga kontrahis. Ning et Hõlvet-isand pidi olema andnud talle tema hinge ootel üleloomulikud võimed. Kunsti lennata, raudturvis seljas, pilve sees üle maa ja mere. Ja kunsti moondada oma soldaneid lumehelvesteks või raheks ja toppida viis tuhat meest kotti ning asida lennol selga. Ja puistata nad tarvilikust kohast välja, lugeda ainult-talle-teada kratitegemise sõnad — ja seista musta täku seljas vägeva jala- ja ratsa- ja tükiväe eesotsas, tükkidel tuli kurgus hõõgumas... Aga Kõhnreti abiga või ilma — tänavu augustikuus jõu-dis ju härra Pontus tõesti olla Stokholmis, Helsingis, Tallinnas, Haap-salu all ja võtta selle linna koos Karl Henriksoniga moskvalaselt ära — ja siis jälle kihutada Tallinna ja marssida kaheteistkümmet tuhande mehega Narva alla ja piirata Narva 26-ndal augustil sisse. Ja siis oli see Pontuse-härra kõige suurem ja vapustavam ja rõõmstavam ja kaht-lasem vägitegu alanud. Neljandal septembril olid rootslased hakanud linna igast ilma-kaarest pommitama. Ja nähtavasti olid ka nende uut vurhvi müüripurustuskuulid nende tulekuulide moodi ägedad. Sest kahe päevaga ja ööga oli tulistatud Narva müüridesse (ja Balthasar mäletas ju, kui vägevaisse müüridesse) otsustavad augud ja mõrad. Kuuendal septembril oli härra Pontus saatnud oma soldanid rünnakule ja kuulutanud välja: mis iga linnatungija kahekümne nelja tunni sees kokku rüüstata jõuab, see on iga mehe isikliik saak.

Ja Jumal teab, kas härra Pontus kujutas või ei kujutanud teps ette, mis põrguvedru ta sellega oli vallandanud. Võiks peaaegu arvata, et päriselt vist ei kujutanud. Võiks arvata — ei kujutanud sellepärast, et tema sõjakogemus oli valdavalt pärit Prantsusmaalt ja Itaaliast ja et need on ehk mitte ainult pehmemate ilmadega, vaid ka leebemate sõjatavadega maad. Olgugi see arvatavasti vale ja härra Pontus piisavalt sõdinud ka Šotis ja Saksas ja Taanis ja Rootsis ja Soomes ja Venemaal, nõnda et kogenematus evabandust sai talle vaevalt anda. Igatahes tungis ta vägi tema kuulutuse peale Narva linna koletu ja pidur-damatu hooga sisse ja röövis ööpäeva jooksul luuni lagedaks ning tappis sealjuures maha kaks tuhat streletsit ja viis tuhat erainimest, nende seas hulga naisi, lapsi ja rauku. Kuigi Tallinnas kuuldu järgi oli härra Pontusel olnud kuninga käsk kaitsetuid säästa. Igatahes selle enneole-matu võidu ja ennekuulmatu verepulma peale oli härra Pontus kirju-tanud kuningale (juhuse moel, mille ootamatust Balthasar ei viitsinud praegu lõpuni mõelda, olid härra Pontuse sõnad saanud talle teatavaks):

Sõjameeste toored käed vallutasid müüristiku ja kindlused. Nad tap-sid kõik ettejuhtujad maha ja tungisid linna. Langesid mehed, langesid

naised, langesid lapsed ega halastatud kellelegi, nagu sellisel puhul tavaks. Sest soldanite jõhkrus märatses ega suutnud käsi tagasi hoida, kui viha oli surunud neile paremasse pihku võidukad relvad. Vaevalt kaks tundi sai mööda, kui kõik viimseni lamasid tapetult maas, arvult enam kui seitse tuhat inimest...

Ja mitmekordse vaagimise kiuste ei tabanud Balthasar ära, missugune hoiak nende sõnade taga õieti oli — kas paljas väejuhlik *constatatio* või väärikalt varjatud enesega-rahulolu? Või siiski ka kahetsev hingevärin voolanud vere pärast? Tundus, et selles neetud sõnastuses olid kõik võimalused väljaütlematult olemas. Balthasar tahtis hakata Pontusele mõttes lautust lausuma — selle eest, et härra Pontuse, noores eas ometi vaimulikuks õppinud mehe kristlik kahetsus sõjas paratamatu, aga seekord koguni liialise verevalamise pärast polnud sellest ettekandest kuningale sugugi ilmne... Aga sealsamas põrkas Balthasari laidumõte vastu hämmeldavat mälestust: Missugune oli olnud tema enese hoiak, kui ta ise — ja hoopiski mitte väejuht, mitte lihtne soldangi, «viha võidukas sõjariist paremas käes», vaid evangeeliumikuulutaja, oli jälginud linnapiiramiste aegu müüridelt ja tornidest linna ümber toimuvaid võitlemisi...?

Mõnel harval puhul oli ta ju ennast veennud (ja tal oli õnnestunud ennast veenda), et linnaesistelt kähmlustelt haavatuina linna taritud magnussiidid, sakslased, venelased, taanlased, mordvalased olid Tallinna haavatud antvärgisellidega Issanda ees kas just täiesti, kuid ikkagi peaaegu võrdsed... Aga enamjaolt või vähemalt sageli ei suutnud ta rõõmu vaenlase häda üle enesest ometi eemale äiata. Nagu seda ju Kroonikast salgamatult näha on... Ütleme näiteks 125-ndas kapiitlis, kus ta kirjeldab teise linnapiiramise sündmusi 77-nda aasta märtsis:

... Siis olid kõigil tornidel, vallidel ja rondeelidel musketärid ühes jämedate suurtükkidega hakkamas ja andsid vaenlase pihta tuld — nii et lust oli näha neid siia-sinna joosta sibamas ja kukkumas ja surnult lumele jäämas —

«Hmm.»

Kui ta oli kirjutanud, et lust oli näha neid surnult lumele jäämas, siis tähendab 77-nda märtsis oli tal tõesti olnud lust nende langemist näha. Ta ei saanud seda salata. Aga nüüd, 81-se oktoobris, tundus see ta kahes kroonikatrükis väljakuulutatud ja laialilaotatud lust ta meelest kuidagi kunnatu... Seda enam, et tema, Balthasar, ei olnud ju paljalt noores eas vaimulikuks õppinud, aga pärast sõduriks paneetunud mees nagu härra Pontus, vaid valmis vaimulik, kristliku armuõpetuse kuulutaja ameti poolest... Ja kunnatu tundus ta kunagine lust sel minutil seda enam, et härra Pontuse ettekandes kuningale, mis Balthasarile äsja oli sündsusetu paistnud, polnud ometi sõnagi härra Pontuse lustist seitsme tuhande langenu puhul... Eeh—

«Epp!»

«Jaa? Mis on?»

«Lase lõuna lauale panna ja kutsu inimesed sööma!»

Jaa. Epp oli septembri keskepaigast taas linnas. Esimese kuu pärast Elsbeti ja tüdrukute surma oli Balthasar püüdnud Kiido ja Madlega läbi ajada. Ja kuidagimoodi said majatalitused nende poolt ka tehtuks. Sest rohkem kui enne koledat kohtupäeva ei saanud majas nüüd talitamist ollagi. Tüdrukutega kantseldamise võrra pidi seda jumal paraku isegi vähem olema... Aga ikkagi osutus kõike muretsemist ja tegemist rohkem olevat, kui arvata võis. Olgugi et Märten ja Päärn hoolitsesid nagu ikka välispidiste tööde eest: hoonete ja majariistade kohendamise, küttepuude valmisraiumise ja kojuveo, Nunnavalli-taguse peenramaa ja Piiskopikopli veeres asuva heinamaasiilu eest lehmakilepi tarvis ja hobusekäali jaoks, kelle Balthasar oli mullu tarvilikuks arvanud talli soetada. Ometi jätkus naistetöid kiriklas uskumatul hulgal: suure maja igapäevane korrashoid (diile põrand üksinda üle neljasaja ruutküünra), käärkambri päevast päeva poriseks tallatav põrand peale selle. Seitsme-omainimese ja järjest majja juhtuvate laualiste toit ja jook, s. o. õlle-ankur ja kaljaastja. Kelder ja sahver, et seal midagi raisku ei läheks ja alati midagi võtta oleks. Riided ja ihu- ja voodipesu. Nõelumine,

vaalimine, pesemine, pleegitamine, õmblemine. Seebikeetmine pesu tarvis. Ja laudatööd majatöödele lisaks: lillik lüpssta, sigudikud sööta... Balthasar pani tähele, et seda kõike oli kahe naise jaoks äkitselt liiga palju, seda enam, et iseendast küll käbe Kiido ju seal seegi-taguses õuepealses *bude's* ka oma Päärna eest naisehoolt pidas ja muidu vari-vaikne Madle aina sagedamini õpetajamaja saunakambris Märteni pool viibima juhtus. Kumbki teenija polnud täie hingega majapidamise küljes, nagu teenijad seda küll üksnes harukorral ongi, ja sageli juhtus, et nad tegid ühte ja sama tööd topelt, aga teine ja tarvilikum asi jäi sootu tegemata. Ja mis koguni tegemata pidi jäämagi, oli emalikum hoolitsemine Balzeri eest.

Balthasar märkas majapidamise käeta-jalata olekut kohe pärast Elsbeti surma. Mõne nädala pärast pani ta tähele kaheksa-aastase Balzeri haledat üksindust suures sügiseses majas. Ja talle meenus helluse- ning võlatundesööstiga, kui märkamatu ja just nagu endastmõistetav oli olnud Elsbeti hoolitsemine poisi eest — ning kahetsuse-, paratamatuse- ja võib olla, et ometi ka tänutundevilksatusega see, missuguse hoolega Elsbet oli kasvatanud Balzerist tulevast saksa soost isandat... Igatahes oli neid olnud lõpmata palju, tillukesi emapoolseid poisiga-tegelemisi, asju, mida Balthasar aastate jooksul nende igapäevase läheduse tõttu vaevalt tähele pani: väikesed lihtsad hommikupalved, kõik need kannatlikud käsutamised silmi pesema, sukki jalga panema ja sööma, kõik need vaiksed, järelejätmatud, sageli jumal paraku tüütud viisakate kommete sisendamised, kõik väikesed õrnuseavaldused, silitamised ja paitamised, millega Elsbet oli hoopis lahkekäelisem kui maarahva peredes moeks, aga ka vitsahirmud, mida ta poisile sagedamini, olgu küll pealiskaudsemalt jagas, kui Balthasar oma hingede pool oli tähele pannud — kõik need kokku võttes emalikud kantseldamised kuni lastega üheskoos lausunud une-eelsete palvesõnadeni välja.

Balthasar märkas: majapidamine kippus Kiido kätsaka sagimise ja Madle hääletu saalimise kiuste laokile ja Balzer oli paljudest lapsele olulistest hooltest ilma. Nõnda et Balthasar ei tarvitsenudki sel minutil vist nendest asjadest mõtelda, millest ta ise ilma oli — sel jahedal, tumehallil ja siniselapilise taevaga septembripealelõuna minutil, kui ta kuulis ülevalt väikesest kasutamata kambrist imelikke kurbi ja ebakõlalisi hääli ja nägi lävele astudes Balzerit istumas ununud positiivi taga, sõtkumas varbaotstega tallalaudu ning sõrmitsemas klahvidest vaevu äratuntaval määral vildakalt ema lauluümismistest kuulnud viisi:

*Ick wyl my sulven trosten
Unde wessenn wol gemeyt:
Dem jck to jar de leveste wass,
Dem byn jck worden leyt—*

Kusjuures poiss vahtis pinevil oma kobamisi liikuvaid näppe ja ta suu oli pigistatud väikeseks kahvatuks allapoole otstega kriipsuks, nagu oleks tal valu. Nõnda et Balthasar astus tuppa, toetus püsti-ehmunud poja asemel positiivipingile, tõmbas Balzeri oma põlvele istuma ja ütles — võib olla, et ammu vaimus ettevalmistatud asja, ise sellest ometi peaaegu et hämmeldudes:

«Balzer, kas sa tahaksid, et Kurgla Epu-tädi tuleks siia sinu eest ja maja eest hoolt kandma?»

Poiss vastas üllatavalt ruttu:

«Mhmh. Ma olen seda mõelnud. Tema võiks tulla küll.» Ta vaatas isale elevusest selgiva pilguga otsa. Tumehalli- ja siniselapilise pilguga. Nagu sügistaevas. Mis võib küll ka koguni kevadtaeva moodi olla. Selle järgi, kui tumedad on hallid ja kui heledad on sinised lapid.

Ülejärgmisel päeval oli Balthasaril juhus Harju-Jaani kirikumehega sündsas vaevatasu eest Kurglale sõna saata. Ja mõni päev hiljem sõitis Epp ühe Antla mehe vankripära peal oma pisikese riidekiristuga linna.

Balthasar ütles: «Hea, et sa tulla said. Ja kristlik tegu, et sa tulid. Ma ei kaeba ju Madle ega Kiido peale. Aga ikkagi kipume meie Balzeriga hädas olema. Saad aru: sada pisikest asja, mida ma ei taha teeni-

jate käest nõudmas käia, kui nad neid ise ei hooma. Ja sada muud pisi-kest asja, mida mina ei oska hoomata. Aga sina oskad. Ma tean... Kaks-kümmend korda päevas käivad nad minu käest kõiksugu tühja-tähja küsimas. Kiido tuleb, koputab käärkambri uksele: «Õpetaja, kas ma panen lambasabaleeme sisse loorberit või pipart?» Noh, nüüd oled sina siin ja ütled talle, et pangu ühte või teist või mõlemat!»

Võib-olla mõtles Balthasar nende oma sõnade juures vilksamisi: Nüüd läksin mina oma eksempliga vististi natuke rappa — sest vaevalt Epp linna pruugitavate vürtside asjas eriti teadja on. Aga igatahes on ta kõik kokku oma poolteist aastat siin minu katuse all elanud ja Elsbeti käe all majapidamisest osa võtnud...

Ja igatahes pesi Epp selsamal õhtul õpetajamaja saunas Balzeri tokerdama kippuva pea puhtaks. Täisid poisil ju veel ei olnud, aga pesemastusest tihke oli ta isa moodi ruske juuksepahmakas juba küll. Ja seks ajaks, kui nad saunast tagasi tulid, oli Balthasar Epu majja asumise ära korraldanud. Ta oli lasknud Madlel väikese positiivitoa puhtaks teha ja Mihkli — olgu ta unustatud! —, Mihkli kunagisele lavatsile Epu jaoks aseme valmis seada. Ning ta oli ise viinud Epu riidekirstukese üles positiivituppa ja ütelnud kodakondsetele:

«Nüüd on meil vähemalt virtin majas.»

Ja nüüd oli selle aasta tuuline ja lõrtsine jõulukuu käes ja nad kogunesid Balthasari ennaka lõunanõudmise peale lauda. Balthasar istus oma peremehekohal laua otsas. Ta paremal käel istusid tema poolt vaadata Epp, Balzer ja Madle, pahemal käel Märten, Päärn ja Kiido. Lauaotsakoht Balthasari vastas oli tühi.

Balthasar lausus lühida söögipalve. Ta sai aru küll, et oli oma kodakondsed tunni jao enne tavakohast aega lauda käsutanud, aga selle põhjust ta neile seletama ei hakanud.

Tegelikult oli kõik (ja küllap tajus ta seda isegi), kõik — ta halvaks-panu härra Pontuse ebakristliku ettekande suhtes, ta ehmatus ta enese ammuste ja veel ebakristlikumate ütleliste pärast ning ta katse oma ebamugavustunnet lõunasöögiga hajutada — lihtsalt ärrituse süü.

Aga kas polnud tal siis ärrituseks — ja nüüd koguni juba mureks põhjust?!

Tema vana abiline, nõogialune, vimnamees ja öieti ütelda kurat teab kes — isand Topff oli nädalapäevad tagasi õpetajamajja sisse astunud ja õllekruusi juures poolsosinal pajatanud:

Raehärra Rotert oli teinud talle, Topffile hiljuti korralduse lugeda läbi härra Balthasari — ta oli muuseas ütelnud, selle Pühavaimu kiskõri — kroonika vastu liikvel olevad kirjatööd, valmistada neist ära kirjad ja tuua need härra Roterti kätte, Roterti poolt valitud raehärradele tutvustamiseks. Ja isand Topff oli oletanud, et säherdused asjad võiksid ka härra Balthasarile enesele huvi pakkuda. Isand Topff oli üle õllekruusi serva sosistanud, et ta ei paneks imeks, kui säherdused asjad härra Balthasari isegi esmajoones huvitaksid. Ja sedamööda oli ta kirjutanud, nagu ta ütles, nende kirjatööde iseäralikumad kohad ka härra Balthasari jaoks ümber. Kusjuures oli ütlematagi selge, et ta oli teinud seda lootuses sündsalt tasutud saada ning mõttes küllap omandanud oodatava hõbeda eest juba ütleme mõne nägusalt taotud diileluku või sileda auguga danskerikivi Markvardi majas...

Ja selles ei pidanud ta pettuma. Balthasar lükkas talle, tõsi küll nohinal ja tagasikätt, aga ikkagi kümme marka õllekruusi kõrvale ja pistis täiskirjutatud lehed põue. Aga peab ütlema, kui Topff oli läinud ja Balthasar üleval töötoas tema koopiaid lugema hakkas, ajasid need teda veel hoopis valjemini nohisema. Kõigepealt sellega, et pooltel neist lehtedest oli kirjas kõige häbematum osa — aga see tähendas valdav osa Tõnis Maideli talle juba tuntud läkitusest. Nõnda et poole sellest neetud kümnest margast oli ta raisanud jumalamuidu. Ülejäänud lehtede kohal võis ta vähemalt asja uudsuse pärast nohiseda, olgugi see uudsus suhteline, sest üldistes joontes olid Tisenhuseni, Kruse, Taube ja teiste irisemised tal juba teada. Ja mingil määral tundus see kõik olevat Tõnise poolt juba öeldu üle- ja ümbernämmutamise nii ja naa.

Härra Heinrich von Tisenhusen kirjutab:

... nagu tema mõtlematus ka sellest samast küllaldaselt välja paistab, et ta oma kaasmaalasi ja sugulasi eesti talupoegi, kes teinekord ainult mõne moskoviidi maha löid ja röövitud härjad ning lehmad Tallinna toimetasid, nõnda kõrgeks ülistab, aga sellevastu paljalt möödaminnes kõneleb sellest, et needsamad mitmel korral oma seatud ülemate vastu mässu tõstsid ja mitmeid neist armetul moel ära tapsid ja paljaks röövvisid ning panid nagu neil moeks kogu maal toime kõiksugu mässamisi ja herisetegusid, mille kõige üle kohtumõistmise ja mille taunimise (mis asjas ta muidu igal pool nii agar on) ta jätab koguni tegemata, nõnda et oma erapoolikust ja seda, mida tema kroonika kirjeldused esmajoones taotavad (nimelt aadliseisuse madaldamist ja põlgusväärseks tegemist ning oma verevendade, s. o. talupoegade ülendamist) ei ole ta häbenenud avalikult välja näidata— Ja peab üpris imeks panema, et Harju- ja Virumaa aadel kui ometigi aus ja mõistlik rahvas on tema poolt nii kaua aega talunud säherdust jämedat ja häbematu diffamatio't ning et ka Tallinna linn on säherduse laimaja oma teenistusse jätnud, mida muus paigas küll poleks juhtunud— Iseäranis tuleb imeks panna, et tema ebainimlikust türanniast, mida moskoviit selsamal ajal, s. o. 77-nda aasta ümber toime pani, midagi rohkem ega laialdasemalt ei kirjuta, mis võib olla tingitud kas sellest, et tal nappisid õiged teated, või aga hoopis sellest, et ta süda ei lubanud moskoviiti, kellele ta eespool kõigis asjus nii suuresti õigust annab, tema türannitegudes süüdistada...

Mnja. Söö ära või sülitä välja...

Elert Kruse alustas vaata et viisaka kahetsusavaldusega, et Balthasaril pole oma töö tarvis nähtavasti kõiki vanu allikaid käepärast olnud. Ja see oli muidugi tõsi... Aga sedamaid hakkas härra Kruse süüdistama teda ka vastsete asjade erapoolikus valgustamises ja unustas esialgse inimlikkude sümpaatiate ja antipaatiate arvessevõtu-tarkuse koguni ära ja ladus Tõnise omade laadi mõnitussõnad möödapäasmatult ritta: tahumatu inimeseloom, matsliikkude juurtega mees, jäme mühakas, kurjategijast võhlu... Ja seda laadi komplimentide vahel sõdis härra Kruse — õiglusesõber — ho-ho-hoo! oma tõesõdimist (igauks ikka armetul kombel oma!): Et viimane Tartu piiskop Hermann olevat olnud tubli mees ja sügav usutõdede tundja ning ei üldsegi mitte (nagu kurjategijast võhlu kirjutab) tõmplane, kelle toomhärрад selleks olevat piiskopiks seadnud, et aga takistamatult laiatada ja prassida. Ning et olevat võhluse poolt hoopis sündmatu asi piiskopihärra sündimise asja oma raamatus esile tuua (muidugi — tema kirjutab seal tõesti; et seesinane piiskop oli kingsepa poeg), kui piiskop Hermann ometi oli Reini äärest ausate saksa vanemate laps, aga seesinane kroonikakirjutaja ise on üldiselt teadaolevat kuuldust mööda mittedakslastest ja nimelt eesti talupoegadest sündinud ja tulnud, mida ta ju ka sellega tõeks kinnitab, et ta ei kiida ega ülenda kedagi muud nõnda kui talupoegi, aga kõiki teisi seisusi selsamal ajal madaldab ja põlgab, nõnda et ta peab küll tõesti nende soost ja seltsist pärit olema—

Ja siis kirjutab härra Kruse muidugi veel, et tsaar (kelle rüppe ta ise mõne aasta eest Liivimaad kiidulaulude saatel lükkas) on petis ja kõige ilma hirmutus ja sodomiit ning et tema enese ja ta sõbra Taube rikkusse- ja aussetõus tsaari all polevat üldse nende äraandjatõõ vili, vaid olevat Issanda arusaamatu arm...

Kogu selle tülka kupatuse kiuste tuli Balthasarile naer peale. Ja see, et mõned kolmandad ja neljandad härrad kirjutasid põhimõtteliselt sedasama (et nemad ei ole üldsegi siitmaanurga kõige suuremad lakekrantsid ega kõige laabakamad sõdurid, vaid läbi ja läbi ausad ja vahvad mehed, aga kroonikakirjutaja ise on — ammugi teada, kes!) — see ei üllatanud Balthasari enam ülepea teps.

Ta ängas lehed enesest eemale, nii et muist kukkus puldi kõrvale põrandale. Ta mõtles peaaegu kuuldavalt:

Ei. Hoorä truudusesilmäpilgud ei tee hoorä ausaks naiseks. Ega tõekübemekesed, kui neid selle sõõnase vahu sees on, neid isandaid auväärt meesteks. Ja tõttõelda võiksin ma kõige nende tindipritsimise peale

sülitada, kui seesinane Topff poleks öelnud, mida ta veel ütles: *et härra Holthusen arvab ennast nüüd sunnitud olevat aadli rahulolematust minu vastu raekoosolekul arutusele võtma.*

Balthasar polnud vaevunud Topffi käest pärima, missugune rae meeleolu ses küsimuses Topffi meelest tundus olevat. Selget aru ta vana halli kassi nurramisest nagunii poleks saanud. Ja muidugi tahtis ta ka omal jäigal ja lapsikul viisil Topffile mulje jätta, nagu oleks ta muretisemisest üle... Aga teadmise otsas, et tema asi raehärrade keskel käärib ja tont teab võib-olla tõesti koosolekul arutusele võetakse, oli ta istunud nädalapäevad või kauemini, otsekuu oleks tal südamepoolt kannikil paise. Ja sealjuures oli ta erilise mõru mõnuga tähele pannud, kuidas raehärrad, kellega ta selle aja sees kokku juhtus, ka niisugused, kelle Rotert tingimata pidi olema oma intriigi tõmmanud, Schröder, König ja teised, tegid temaga rääkides kes eriti süütu, kes sootuks maheda näo — nagu poleks neil tema-vastastest arutamistest mitte kõige õrnemat aimu. Ja Balthasar tundis selles omavahel ühtehoidva ja teda väljapoole jätva linna alandavat ja nõrritavat vandenõu ning püüdis vihaga oma okkalist mõttepahmast selgeks mõtelda, aga pahma see ometi jäi: Kui nõndanimetatud auväärt isandad, kes on nimetanud mind oma auväärt sõbraks, arutavad omavahel minu asju (ja mulle kõige olulisemaid asju!) ja salgavad selle minu ees libeda jutuga maha, ja kui tõe, nii palju kui ma sellest tean, toob mulle altkäemaksu eest majasse see nende äraostetav kõuts — kas ei ole siis nende härrade arutluste vastu juba paljalt selle läbi tõestatud, et— Jaa, midagi on nende vastu juba paljalt selle läbi tõestatud, paljalt nende salajasuse ja mahasalatuse läbi — aga kuidas öieti, ja miks öieti ja mis...?

Oh kurat! See kõik oleks ainult pool häda. Aga eile hommikul oli Gregor Kuuse junior tulnud õpetajamajja. Ta on raetenri koha pealt lahkumas ja Upsala suurkooli sõitmas, ja Balthasari käest koolirahaks saadud kakssada marka on tal selletarvis taskus — ja otsekuu tänapalgaks selle eest (lollus muidugi niimoodi mõtelda, Gregor oli paljas käsutäitja) tuli ta käärkambrisse ja teatas — tema iseenesestmõista viisakalt ja alandlikult ja isegi natuke murelikult: Balthasari kästakse teisipäeva hommikul, see on siis homme hommikul kell kümme, rae ette ilmuda! Kroonikaga ühenduses üleskerkinud küsimuste pärast...

—Balthasar märkas, et lõuna oli söödud ja perelised ootamas, et majasa laseks neil tõusta. Ta pomises nad tänapalvesõnadega laua äärest priiks ja tõusis ka ise püsti. Ta seisatas laua juures ja mõtles: aga kui ma hingest teaks, mida me lõunaroaks söime. Ja jumal paraku ei tulnudki see tal meelde! Alles siis, kui ta juba üleval töötoas puldi juurde astus ning nädal otsa puldi kõrval põrandal vedelnud lehed jalaga puldi alla lükkas, tabas ta mõtetest suhu tõusnud sapimaigu sees soolatud sealiha ja hautatud kaalika maitse ära ja tundis, kuidas see äratundmine teda ta ärrituses lohutas, aga kuidas kirjutuskamber jäi ta ärritusest johtuvale liikumistarbele seda enam kitsaks...

Ta tõukas ukse lahti ja astus välja trepitõrale. Ta seisis seal hämaruses, trepiavast tõusva meskilõhna sees — Kiido ja Madle olid natukese aja eest all linnastele kuuma vee peale kallanud — ja siis silmas Balthasar positiivitoa paakil ust.

Ta lükkas ukse lahti. Sellesama ukse, mille lävel ta kolme aasta eest oli midagi ebamääraast kuulnud ja võib-olla ka näinud. Midagi, mis teda oli Elsbeti truuduses tükiks ajaks kahtlema pannud. Midagi, mis oli teda mõneks silmapilguks kiusanud oma abielust vabanemise võimalust ja võimatust kaaluma... Aga praegu ei mõelnud ta sellele ju sugugi mitte. Sugugi mitte—

Ta nägi: Epp istus oma kareda pruuni-valget vööti kattedega aseme kõrval järil, väike lambahall rõivatükk süles, ja tõstis näo tulijale otsa vaatama. Tal oli seljas seesama pooliti linnalõikeline potisinine pühapäevakleit, mille ta Balthasari majas oli iga päev kantavaks võtnud. Öhtueelne oktoobripäike paistis ta selja taga kalasoomuselisse aknasse ja üle Epu ruugete siledaks soetud juuste ulatus päikesehiil — Balthasar mõtles silmapilgu: nagu oleks Epu kõrvast kõrvani peenike häilitud vaskvõru ümber pea.

Balthasar küsis lihtsalt: «Mis sa siin teed?»

Epp ütles: «Nõelun Balzeri suubivarrukaid. Niisugused rüblitud trööbeldavad ju riideid mis hirmus.» Aga ta ütles seda pigem tunnustuse kui laitudega. Ja Balthasar pani seda täpilt ja tänuga tähele ning tahtis talle millegi samaväärsega vastata ja ütles:

«Lase käia. Sa oled tubli», ja tundis, et ta oli võib-olla veidi liiale läinud. Aga tõtt-öelda — kuidas nii?! Tõtt-öelda mitte põrmugi! — ja seisatas lävel, lihtsalt, et oma homse-muresse tagasipöördumist edasi nihutada...

Korruga küsis Epp: «Kuule, ütle, mis sul on...? Ma saan aru — need surmad... Aga nüüd on sul veel mingisugune mure...?»

Balthasar oli silmapilgu vait.

«...Soo-oh? See on siis kohe silmaga näha?»

«Nojah!»

«Siis ma pean olema õige võivane vend. Või sul peab olema kole selge silm...»

«Olgu peale,» ütles Epp ja jättis tema poolnaljatamise emaliku üleolekuga kõrvale, «aga mis mure see on?»

Balthasar vaatas aknast välja. «Tühjagi. Mõned isandad on hakanud minu ajaraamatu ümber jamama. Läheb üle —»

Ta tundis, kui lepsak see eneselohtus oli — ja kui palju see talle ikkagi julgust lisas... Ta pööras silmad tuppa tagasi ja vaatas Eppu valgusekimmeldusest videva silmaga:

«...Või sina uurid minu muret...?» Ta istus Epu vöödilisele asemele. «Aga mina tahan rääkida hoopis muud. Jaa, Epp, kas sa mäletad — meie tuttavaks-saamist? On sul meeles?»

Jumaluke — kakskümmend viis aastat polnud ta seda Epu käest küsinud. Olgugi et tal nende aastate sees, mõnikord mitme kuu jooksul päevast päeva oli võimalik olnud seda küsida. Ja olgugi et ta oli — küll vahelduva, kord unuva, kord taastärgava huviga kakskümmend viis aastat seda küsida tahtnud... Küsida tahtnud — maiusest. Edevusest. Südamele kodi tegemise ihast. Hellusest ühe olemasoleva ja tabamatu päikeselaigu vastu aastate kibuvitsatihnikus. Aga iga kord tagasi peljanud, kui ta juba oli suu küsimiseks lahti teinud. Tagasi peljanud küllap kõigepealt võlatunnete pärast, mis teda Epu suhtes ikkagi hämmeldasid. Mahajätjatunde pärast. Millest ta küll oli Epu mehelemineku ja Paavliga lapsesaama läbi oluliselt vabanenud. Aga täiesti ikkagi mitte. Ja ka mingi süütunde kübeme pärast Tiidriku surma asjus... Tõtt-öelda, Balthasaril polnud enam meeles, mis ta just oli öelnud või ütlemata jätnud — vist jah ütlemata jätnud sel silmapilgul, mis talle takkajärele tundus Tiidriku kähmlussemineku ja surmamineku asjas otsustav olnud. Aga ta mäletas, et oli enesele kinnitanud: mina ei ole selles ju tõesti mitte süüdi! Ja kuna teda keegi polnud Tiidriku surmasaamises süüdistanud, oli see pidanud ta enese süütunde olema, mille vastu ta ennast kaitses... Aga veel enam oli ta hoidnud Lammassaare sõrrupäeva Epule meenutamast aimduse tõttu, et kui see neile mõlemale korruga ühesuguse väega meelde tuleks, võiks sellest ootamatut segadust sigida...

Jumal ise teab, mispärast ta oma kahekümne viie aastase küsimuse nüüd äkitselt ikkagi oli õhku paisanud:

«Kas mäletad—?»

Väike valgeks lubjatud kivikamber oli korruga küsimust täis ja küsimus ootas vastust ja Balthasar mõtles vaikuseviivu jooksul poolteadlikult, et Epp võib vastata niihästi ülemäära nipsakalt kui ka ülemäära raugelt ning et nii üheti kui teisiti oleks see talle, tähendab Balthasarile, piinlik... Aga Epp vastas paljalt üheainukese sõna, üheainukese silbi. Ta ütles:

«Jah.»

Ja see oli öeldud — jumala eest — täpipealt paigalepandud mõodus. Ei nõnda tasa, et see kostnuks kui aastakümneid miilanud ohe, ei nii selgesti, et mõjunuks solvatult või keksilt. Aga ikkagi oli see öeldud küllalt selgesti. Ja ometi ka üsna tasa.

Ja korruga tahtis Balthasar ilmtingimata Epu silmadest ära näha, kumb oli Epu jahhi põhine pool — kas tasasus või selgus?! Ta haaras naise õlga-

dest ja pööras ta enese poole ja tundis, et kui Epp teda silmapilk ei takista, siis ei peata ta ennast ise koguni mitte — Ta ütles kõigest meelde ja ihhu tulvavast karedalt:

«Epp — ma tahan teada, mismoodi sina seda mäletad?»

Aga sealsamas sattus ta silmi- ja suudpidi oma poja tihmakasse lambahalli suupi või vammusesse. Epp oli selle nende lähenevate nägude vahele õhku tõstnud ja ütles teiselt poolt vatlast riidet:

«Oota! Balthasar, need härrad, kes sinu vastu sepitsevad — ütle, mis nad võivad sulle teha? Kõige halvemal korral?»

«Ah soo —» Balthasar laskis Epu õlad priiks ja tõusis püsti. Ta ei teadnud, kas olla niisugusest peatamisest haavunud või liigutatud... Ta ütles:

«Noh — kõige halvemal korral, võtavad minu Pühavaimu kantslist maha.»

Ta ütles seda, aga mõistis sealsamas, et arvatavasti (ja loodetavasti) oli ta sõnades paras jagu uhkeldavat hädaohuga liialdamist.

Epp langetas Balzeri halli riidetüki endale sülle tagasi:

«Kas seda on tõesti arvata...?»

Balthasar lükkas alumise huule ette ja ütles aeglaselt: «Noh, tead... ma ei usu...»

Epp küsis väga vaikselt: «Aga kui nad seda ikkagi teevad — mis siis?»

«Mis siis? Siis nad saadavad mu kuskile kolkasse kantsli peale. Karistuseks. Kuskile, ütleme Prangli saarele. Kas sa tead, kus see on?»

Epp ütles vastu Balthasari ootust: «Tean küll. Jürgeni Piret on Ihasalust seal käinud. See peab olema ilus pisike saar...»

«Ilus saar küll. Hmh, mina olen ka seal käinud. Aga Pühavaimust sinna kantslisse kukkuda — see on ikkagi niisama hea nagu kukkuda Tallinna Raekojust sea —» Ta tundis äkitselt, et on ebasünnis ütelda seasulgu, sest seesinane nende pisikene kirik, mille torni ta oli õnnistamas käinud, oli ikkagi pühakoda — nii et ta lõpetas: «—või ütleme lambalauta...»

Epp vaatas endale sülle ja ütles: «...Kui sa ei pahandaks —»

«Mis siis?»

«... Siis ma ütleks sulle — Õnnistegija ei sündinud ka raekojas. Vaid lambalaudas...»

Balthasar astus Epu juurde. Ta hääli oli imestusest natuke ebakindel:

«Mis mõttes sa seda räägid...? Kas sa õpetad mind? Või trööstid mind?»

Epp —»

Ta haaras Epu käsivartest (läbi õhukese sinise riide kummaliselt tihedad, hoopis teistsugused kui Elsbeti käsivarred, aga siiski üllataval määral naisterahvalikult nõtked). Ta tõmbas Epu järilt püsti. Ta pigistas naise enese vastu. Jumal teab, kas talle vilksatas või ei vilksatanud meelde: vist seisis ta neilsamadel põrandalaudadel, kus Mihkel kolme aasta eest oli seisnud Elsbetti enese vastu pigistades ja midagi öeldes — midagi öeldes, mida Balthasari kõrv oli või polnudki tabanud —

«Epp, ma tahan sulle ütelda —»

Kolks-kolks-kolks-kolks tulid Balzeri väikesed kodused puukotad mööda trepitõra põrandat ukse juurde ja poiss lükkas ukse valla ning Balthasar laskis Epu käsivarred lahti.

«Papa, see vana hall kass Raekojust on all. Ta tahab sinuga rääkida.»

«Soo... Mine alla ja ütle talle, et ma tulen kohe.»

Poisi tõsine lapsenägu kadus ukselt. Balthasar pöördus Epu poole, haaras tal pahema käega ümber piha ja tahtis paremaga ta pea enese juurde tõmmata, et talle suud anda — tänust hoole ja armastuse eest, mida ta Epu poolt tajus, ja sellest äranähtamatust tuhinast, mille Epu lähedus oli tas äranud. Aga Epp surus käed ta rinnaesisele, hoidis teda tagasi ja sosistas:

«... Balthasar, mine nõnda, et ma võiksin Jumalat paluda — et ta sind nende vastu kaitseks —»

Balthasar tahtis talle vastu vaidlema hakata, kuid loobus. Ta vist naeratas. Aga sisemiselt. Ta tõmbas käega üle Epu siledate juuste. Võib-olla ta märkas (ja võib-olla ka mitte), et vaskvõru Epu juustel kustus, kui ta käe nende peale aetas, ja uuesti süttis, kui ta võttis käe ära. Ta libistas pihi üle Epu juuste — see oli ühekorraga õnnistamine, paitus ja sõnu-

mine: olgu siis, aga ma ei usu, et Jumal mind sellepärast vähem peaks kaitsta tahtma —

Balthasar läks alla ja leidis külalise vihastav-mureliku või vaata et muul habemetüüka käärkambri uktsel eest.

Isand Topff võttis puusohval istet ja rullis õllekruusi juures uute laimulehtede koopiad tasatargu lahti. Ja rääkis sinna juurde mõnuleval poolosinal: Balthasar saab ju isegi aru, et täna õhtul on viimane silmapilk kasutada õnnelikku juhust, mida isand Topffi ammune lugupidamine talle pakub, ja täpp-täpilt ette teada saada, milles nimelt aadlihärrad teda süüdistavad ja mille pärast nimelt linnaisad paraku pabinasse on sattunud. Täpisealt neist isand Topffi austuses ja lugupidamises tehtud koopiatest teada saada ja oma *argumentatio* välja töötada. Mida härra Balthasar kavatseb alandlikus meeles omaks võtta, millele ta kavatseb vastu vaielda, sest seda kavatseb ta ju kindlasti — nii palju kui isand Topff teda tunneb —, ja mille ta heaks arvab nende härrade süüdistustes koguni naeruväärseks kuulutada, sest nii palju, kui isand Topff oma vana austusealust tunneb, on arvata, et naeruväärseks tahab tema kuulutada koguni rohkemaid punktsid, kui asja üle järele mõeldes tark...

Balthasar heitis Topffi uutele koopiatele pealiskaudse pilgu. Ahah, seal oli veel üks Tisenhusen teda tänitamas. Ja üks Hastfer. Ja üks Lode. Ta kuulab Topffi ärritavmahedat heietust ja silmas vanamehe õllemärja hambutu suu ettevaatlikku liikumist halli habemetüüka raiesmikus ja sai aru: vanamehe jutt oli ilmesti tolguga jutt, olgu peale, et sohitasu lootuses aetud. Aga kogu see kõne niisama nagu ka see, mida ta silm tabas seal neil uutel lehtedel — *Seesinane kroonikakirjutajast lontrus, kes Tallinna rae andeksandmatu lohakuse läbi et cetera* —, jõudis ainult mõneks harvaks hoobihetkeks päriselt Balthasari teadvusse ja hajus siis jälle millessegi ära... Kui ta endale mahti oleks võtnud oma enesetundele võrdlust otsida, oleks talle vististi meenunud:

Neljakümne aasta eest — suurveekevadel, kui Ülemiste järv oli jälle linnale kaela voolamas (nagu iga saja aasta sees pidi paar korda juhtuma) ja muidu nii talitsetud Härjapea jõgi tormas korruga Seegi-aguli ja Härmapõllu hurtsikute vahel kohinal mere poole nagu hallikas vahulsapsuline korskav hobusekari, ühel niisugusel tunnil oli tema, Pall, nüginud Seegi silla juures lootsiku vette ja sõitnud jõge pidi alla — ja tundnud ennetundmatut umbset hirmu, kui lootsik hakkas võrengus pöörlema kui laast ja sööstis siis taas minema ja kivid ja kaldapostid löid kõmaki-kõmaki-kõmaki vastu parrast ja põhjalaudu nii et põhi ragises, ennetundmatut umbset hirmu, ja sealsamas hoopis iseäralikku uimastavat hoolimatut mõnu peatumatust lennukast kandumisest üle kõigi postide ja kivide... Kuni see kandumine jõesuu liivade taga mere lauslainetes vaibus ja poiss oma luda mõlatüki abil suure surmaga sadama taha rihvale jollerdas... Kusjuures hoobid paadi pihta olid tol korral olnud hirmutavalt valjud ja sõidul oli olnud saue, mulla, kalarapete, tulvavee ja tuule äravahetamatu lõhn, aga praegu olid hoobid täiesti hääletud ja sel miskil, mis teda neist üle kandis, oli küljes hiirekõrvus kaasiku või kummaliselt närbumata viinakuiste kaselehtede uits...

Balthasar tõusis püsti. Ta jättis isand Topffi õllekannu juurde istuma ja tõi ülevalt oma kirjutustoast Topffi viimatiseid ära kirjad käärkambri lauale. Oh tont... võib-olla oli ta jõmpsikasüda neljakümne aasta eest tulvaveevõrengus tõesti kiusatust tundnud haarata paadipõhjust aerutükk, ainus, mis seal oli, ja visata üle parda — lihtsalt et vaadata, mis saab... Igatahes oli ta jõmpsikaaru teda takistanud seda tegemast... Aga praegu ei takistanud ta mehearut teda mitte — või vähemalt mitte täiesti — heitmast poolt aeru (mis oli küll vist niisama hea kui terve aer) üle parda isand Topffile tagasi... Ta võttis möödunudnädalaste koopiaste seast viis lehte Tõnis Maideli tuntud läkituse katketega ja lükkas need läbi lauale loksunud õlle tagasikätt Topffi ette:

«Neid ei ole mul tarvis. See lugu on mul admiralihärra enese lahkusest täies pikkuses käes. Nii et viie margaga, mis ma nende eest teile maksin, oleme tänaste tükkide eest tasa.»

Isand Topff rüüpas õllepõhja ära, kraamis tagasi antud lehed sõna lausumata hõlma alla ja läks nohinal minema — ja Balthasar mõtles selle

päeva imeliku virra kandel üle ähvarduse põhjaaluste hoopide ajudes: «Mingu! Mingu pealegi niisuguse näoga, et ta alles vaatab, missuguse suutäie sisse ta mulle mürki hakkab segama... Aga et ta selle sitase viie marga pärast, mille võrra ma teda tema meelest pügasin, mulle tõsist kurja tahaks teha, ei usu ma teps. Ja kui Issand peaks andma, et meie oma trummi homme ära päästame (ja miks peaks Issand tahtma mind nii palju kiusata, et ta seda ei anna?), siis pole kõne väärt, et ma praegu kiusatusest jagu ei saanud ja pulgad vastu papa Topffi isakassipead (auf den Katerkopf von Vater Topff — mis tobedad sõnamängud mulle meelde vilksatavad) pooleks löin...»

Balthasar kõndis käärkambris edasi-tagasi, lükkas esiukse lahti ja astus kalmumaale avanevale etikule. Paekliibune muld oli äsjasest lõrtsisajust märg. Apteegihoovi suurelt pärnalt ammu hauaplaatidele sadanud pruunid lehed lõhnasid talveõhku magusalt sügist. Kuskil läänes, märgade müüride taga pidi loojang siniste pilverünkade vahelt läbi hõõguma, seda oli pea kohal olevate pilvede järgi siin kalmumaa sügavas kivikastis aimata, ja kirikust kostis müüride ja akende summutatult orelimäng ning sadakonna inimese abitult oreli kannul tõnkav laulmine.

Oigus, ennelõunal oli pürjermeister Holthusen käsu üle platsi saatnud: Pühavaimus peab õhtul tänujumalateenistus peetama! Veel üks kõigi nende teenistuste sappa, mis viimase kolme kuu sees Narva ja Ivangorodi, Jaama ja Koporje ning viimaks Paide võidukate äravõtmiste puhul oli pidada kästüd, seekord Põltsamaa vallutamise puhul. Mineval kolmapäeval oli see loss koos oma aleviga härra Pontuse või tema väe või vähemalt tema väesaba kätte langenud. Hea küll. Hea küll. Aga lähestikku viies tänujumalateenistus võiks Issandale tõesti tüütuks minna, kui aina üks ja seesama mees seda pidamas oleks. Ja pealegi oli tal enesel tähtsama peale mõtelda — homse raekoosoleku peale näituseks. Sellepärast oli ta juba lõuna eel käskinud oma uuel adjunktil Ostmannil sellesinase õhtuse teenistuse maha pidada. Muuseas, see Ostmann-Priidik, kuskilt Kohila tagant pärit Tallinna kingsepa poeg ja raestipendiaat Greifswaldi ülikoolist, oli kena püüdlik valgetverd poiss. Ainult et Balthasar oli tema kolme-nelja ametinädala jooksul näinud ta heledate ripsmetega silmi kolmel-neljal korral niimoodi punetavat, et seda oleks võinud arvata kangete küünlavalgel toimunud pühakirjalugemiste jäljeks, kui adjunktiisanda sõnadel poleks olnud sealjuures nii tuntavat viidervommi lehma... Aga sõnad olid tal olnud neilgi kordadel mõistlikud ja selged, seda küll. Ja praegugi kostis ta lahe tenorihääl kirikust klaarilt üle koguduse hõreda joru.

Kop-kop-kop.

See oli Märten käärkambri diilepoolt ukse taga. Ta astus Balthasari hõike peale käärkambris ja tuli etikule Balthasari juurde:

«Noh, saun on paras tulkane tulla. Käime ära või?»

Balthasar silmitses kiriku katuseharjale istunud kajakaid, lükkas alumise huule ette ja ütles:

«Tead, oota, kuni Päärn on kiriku välja löönud ja käi temaga ära. Ma tahan kõndida ja mõtelda. Ma käin pärast. Ütle Ostmannile ka. Las käib ka ära, kui tahab. Meckiussega.»

«Aga naised?» küsis Märten.

«Las käivad naised ka.»

«Mhmh.»

Märten kadus etikult tagasi majja. Balthasar astus käärkambrisse, võttis varnast lühikese hundinahka paldega peleriini, sest oli tuuline ja varesekarva õhtu ja niipalju kõle, et ta torkas isegi nahkbareti pähe.

Aga kui ta õue seegipoolt väravast kirikuesisele tänavale astus, polnud tal veel aimugi, kuhu ta tahab minna. Ega olnud tal ka kuigivõrd teada, mille üle ta õieti tahab mõtelda. Homse koosoleku üle? Hea küll. Aga mida võis ta selletarvis iseäralikku valmis mõelda?

Ta pöördus Pühavaimu tänavast vasakule Pikka tänavasse, sammus Pika jala väravani, pöördus paremale, kloostri poole, kõndis oma pealtnäha sihiteadlikult tõtakal sammul Nunnaväravast mööda ning hakkas — pooleti hajameeli, nagu ta läks — mööda müüriäärset tänavat päripäeva ja vastu ahta tänavaurde tõmbetuult linnale keerdu peale kõndima.

Muidugi, ta ütleb homsel raekoosolekul kõigepealt ühte: «Pangu auväärt raehärrad tähele: kõik need isandad, kes tema kroonika üle nuri-sevad, ajavad oma kirjatükkides oma huvisid taga — mitte ainult igaüks eraldi, vaid ka kõik koos. Ning kirjutagu nad tema, Balthasari üksikutest eksitustest kui põhjendatult tahes (ka Rooma paavsti ilmeksimatuse jutt on selge loba, rääkimata siis veel ühe kroonikakirjutaja eksimatusest) — kõik kokku on tema kroonika vastu tõusnud kisa aadli huvides kisatud. Ning on sedamööda linnale vaenulik kisa. Nii et järelikult peaks auväärt Tallinna raad teda, Balthasari kui selle kisaga rünnatavat kisajate vastu kaitsma, aga mitte kisajatega mestis pitsitada katsuma...»

Selle võib-olla jumal teab kui sügava, aga ometi jumal teab, et õige mõttekäiguga oli Balthasar juba Kuldjala torni kohal või hiljemalt Loewenschede torni juures valmis mis valmis. Ta tuukas vastu kimedat hobusesõnniku- ja merelõhnalist kirdetuult edasi minna ja mõtles Lippe ja Köismäe tornide vahel:

«Aga et ma moskvalast just nagu pean soosinud ja õõbustanud olema...? Noh, kes vähegi erapooletult asja peale vaatab, võib leida: ma olen kroonikas moskvalase kohta mõnda üsnagi vänget ütelnud: ma arvan küll ise, et ärateenimist mööda. Sest säherduse vaimuhaige määratseja all nagu suurvürst seda ilmkahlemata on, pole tema vägigi saanud teistsugune olla...» Ja teispool Köismäe torni mõtles Balthasar: «Aga et moskvalase hirmuteod minu kroonikas nii palju esile ei tõuse, nagu see Liivimaa aadliisandate enamikule meeldiks, see tuleb, minu auväärt Tallinna raehärrad — kas teate, millest? Sellest, et minu meelest on moskvalane, olgu ta mõndapidi ja mõnikord ka jõhkram olnud kui muud selle maa mulda tallanud tulnukad, põhimõtteliselt on ta minu meelest poolaka ja taanlase ja sakslase ja šotlasega — ja rootslase enesega ka — ühel pulgal! Ühed vallutajad ja vägivallapruukijad ja enese poole küünitsejad on nad siin kõik! Sest, pange tähele —»

Ta oli Plate ja Eppingi tornide vahemaale jõudnud ja vaatas üles mustavate, loojangust vaevalt veel verkjakumaste pilvede poole... Alati, kui ta sel tänaval Plate ja Eppingi vahele juhtus, vaatas ta mõnujudina ja kahetsustuksatusega üles tühja taevasse, kord helesinisesse, kord halli, kord hämarasse ja kummelikku nagu praegu — mõnujudinaga imekõie meenumisest, mis seal üleval ükskord oli uskumatul viisil kõrgust trotsinud, ja kahetsusega, et taevast oli seal nüüd koguni tühi. Ja ometi vist ka mingi poolteadliku rahuldusega tundest, et mingil kombel oli kõis, mis seal tookord oli taevasse sirutunud, nüüd nii seal kui ka veel kuskil hoopis mujal alatiselt olemas...

«... ühed oma poole küünitsejad kõik —» tuli Balthasarile ta mõtteotsu uuesti meelde ja ta hakkas mõminal enese ette naerma ja mõtles: «Näe, isegi tuul paneb mulle pihu suu peale — et ma seda mõtet homme raehärradele välja ei plartsataks, sest siis tõukaksid nad mu aadlihärradega võidu silmili munakatele maha...»

Ta oligi tegelikult linnale juba ringi peale kõndinud, kui talle Neitsi- ja Tallitorni vahemaal meenus: säherdune käik ei võtnud ju vaata et tundigi, nii et kodus olid Märten ja Päärn alles parasjagu laval ja Ostmann köstriga veel sauna jõudmata. Aga koju tagasi minna, nendega sauna või üksinda diillesse edasi-tagasi tuiama või üles töökambrisse konutama ja tuule vuhinat kuulama ei tahtnud ta teha. Nii et ta pööras hoopis Pika jala väravast Toompeale ja lisis sammu. Ja nautis kõige oma tuuslase tuju sees miskipärast eriliselt tähelepanekut, et mööda libedaks kahutanud munakaid märke vehkimine ei ajanud teda kuigivõrd hingeldama — nagu oleks ta alles vaata et noor mees...

Lossi ja Toomkiriku vahel pööras ta kitsukesse põiktänavasse, koputas jalgväravale, lasti hoovi ning astus hoovimajja, oma õe ja õemehe ahtasse koolmeistrikorterisse.

Annika elas oma Winkleriga ikka veel siinsamas Toomkooli-taguses hoovimajakeses. Aga koolmeistritööl Winkler ju nüüd enam ei olnudki.

Abikaasad olid videvikku pidanud. Annika pistis küünlad põlema. Johann tõi õllekannud lauale. Nad võtsid kolmekesi elutoas istet ja Balthasar vaatas õe ning õemehe vist poole aasta järel jälle ligidalt üle. Oma ikka veel ilusa, olgu küll nüüd oimukohtadest hallinenud juustega õe

ning aina soonilisemaks tohletunud õemehe. Ja esimene asi, mis ta küsis, oligi see:

«Räägi, Johann, mismoodi sina õieti selle oma uue ameti peale kargasid?»

«Noh, mis ma seal ikka kargasin...» venitas Winkler, aga jutt tema edasijõudmisest, olgu see edasijõudmine pealegi hiline, ajas ta suunurgad ikkagi muigele, nii et ta peitis oma mõnutunde häbelikult õllekruusi varju. Kui ta õlut oli rüübanud, pani ta käe ümber Annika õlgade ja rääkis, kuidagi nagu naljatamisi, aga ka nagu kuidagi ägedalt:

«Eks mul olnud siis ka viimaks aeg haljamat oksa vaadata. Ma olen ju varsti viiskümmend täis ja poole sellest ajast mitmesuguste koolipoistega kraagelnud. Sa tead isegi: poisid koguvad sellest kröömikese tarkust, aga õpetaja rikkust mitte kröömigi! Nii et ma vaatasin ammu, kuidas ma niisuguse töö peale saaks, et oma naisele ka natuke hõbedat jõuaksin kaela ümber osta — eks ole, Anni? Sa mul ju ikka kirikuõpetaja lesk ja suure, Euroopa-möötu kirjamehe õde—» Annika muiatas tõrjuvalt ja andeksandvalt (Balthasar mõtles: see minu suur õde suhtub oma mehesse tema värske tähtsuse kiuste umbes niisama nagu vanasti oma vähemasse venda...) Ja Winkler rääkis edasi:

«Ja siis kolis Pontus lossi ja hakkas maad valitsema. Ja mõned minu endised Toomkooli poisid, nüüd juba täied härrad valmis, Vietinghoff ja Kleypol ja kes veel, said tema juures mitmesuguste kohtadele. Tead, mina olen püüdnud oma koolipoistega enam-vähem viisakas olla. Olgu nende seas missuguseid tollameid tahes. Nii et sõimusõna on nad minu suust küll harvemini kuulnud kui koolides harilikult moeks. Ja tagumikkusid olen ma neil veel harvemini kirjuks rookinud. Ja mõned, kui neil täis aru pähe sigineb, peavad seda nähtavasti meeles. Kahjuks harva, aga ikkagi. Mõnikord. Ja seekord ka. Härra Pontuse korrespondents vajab keeletundjat korraldajat ja mõned härrad, minu endised poisid, soovitasid talle mind. Sest mina olen ju ka rootsi keele juba ammu üsna hoolsa vaevanägemisega ära õppinud. Iseenesest lihtne ettenägelikkus. Täpipealt nagu sinagi—»

«Noh, mina pole seda nüüd küll ettenägelikkusest õppinud,» ütles Balthasar, «ma'p olegi seda õppinud.»

«Mis sa nüüd... Kust see siis sulle külge on hakanud?!»

«Noh, seda on siin ju igal tänavanurgal õhust võtta.»

«Tead, võib olla, et sina oled võtnud selle õhust ja pühast vaimust. Mina olen teinud igatahes kuus aastat palehigi sees tööd—» (Balthasarile tundus: Johanni toonisi oli ahta vaimu ahtaksnõustamise valmidus ja koolmeisterlik kantseldav tööuhkus kuidagi pisut naeruväärselt segi.)

«Ja-jaa,» seletas õemees, «*lexica, grammatica, exceptiones.*»

«Kuus aastat, kolm tundi päevas, igal õhtul või öösel,» ütles Annika, ja Balthasar ei saanud aru, kas ta õe suunurk tuksatas pisikesest pilkamismõnuist või tunnustamisrõõmust.

«Ja nüüd,» ütles Johann, «räägin ja kirjutan ma rootsi niisama hästi kui sina. Või vaata et paremini. Ja nad maksavad mulle kuussada marka aastas.»

«See on ligemale kaks korda enam kui mulle. Niikaua kui nad mulle sedagi maksavad,» ütles Balthasar, pidas tillukese pausi ja lisas: «Ning härra Pontuse ladinakeelne korrespondents käib ka sinu käest läbi — kõik Vasknarva ja Paide ja Põltsamaa langemised—?»

«Suurelt jaolt,» ütles õemees sisemise mõnuga. «Ühte ilusat tükki ma sulle ju *sub rosa* tsiteerisingi.»

«Jajaa...»

See oli olnud paari kuu eest, kui Johann oli tulnud õpetajamajja naisevennale Narva langemise puhul oma soovima. Värske asevalitsuseametimehe au sees pidas ta seda nähtavasti sobivaks. Balthasar mühatas selle peale: «Jajah, mhmh. Härra Pontus on nähtavasti vänge väepealik küll, ning nad astusid üles Balthasari töötuppa juttu ajama. Ja kui Johann mainis Narva vallutuse seitset tuhandet langenut ning Balthasar avaldas selle arvu suhtes kahtlust, oli Johann haaranud taskust härra Pontuse ettekande konsepti («Mina selle tema enese diktaadi järgi just kirjutasin!») ja lugenud Balthasarile ette. Ja Balthasar oli võtnud selle

Johannil käest ja kirjutanud õemehe silma all oma hallidele lehtedele ümber. Ja õemees polnud lausunud musta ega valget ega olnud sõandatud teda ka takistada.

Ja nüüd rippus ärritav märksõna *härja Pontuse korrespondents* uuesti õhus. Ja Balthasar ootas, mis õemees selle peale lausub. Sest tegelikult tundis ta Johanni ju vaata et pealiskaudselt ja vastusevõimalusi oli rohkem ja erinevamaid kui kukel sabas sulgi... Johann võis astuda ise tarviliku sammu Balthasarile vastu ja ütelda üle oma õllekruusi umbes nii: «Muuseas, kallid näl, kui sa sedasinast oma kuulsat kirjatööd edasi mõtled kirjutada ja sul peaks — ütleme — minu kaudu midagi vaja olema, siis — tarviliku diskreetsuse juures — igal ajal —» Või ta ei tarvitsenud öelda ehk «igal ajal», ta võis ütelda, oma kuuesajamargase aastapalga ja Annikale hõbekudinade ostmise peale mõeldes: «Balthasar, kui sul niisugune tahtmine on — noh, ma usun, me lepime kokku...» Või ta võis tõmbuda oma hilja kättesaadud heaolu ja hingerahu nimel igast sinna- poole-võimalusest tagasi ja öelda kõigi juttude ennetuseks: «Aga kui sa... seda peaksid mõtlema — see, mis ma sulle korra näitasin, see oli juhus, silmapilgu tuhin, saad aru. Edaspidi ära mind niisugustes asjades arvesta—»

Aga Johann ei teinud ühte, teist ega kolmandat. Ta jättis *härja Pontuse korrespondentsi* lihtsalt õhku ja rüüpas õlut. Ta ei öelnud mitte midagi. Võib-olla mingitel kaalutlustel, võib-olla märkamatuses — kust võis Balthasar seda teada? Aga mispärast ta ise, Balthasar ise sobival silmapilgul loobus oma õemeest ettepanekuga proovimast ja vaikus, seda oleks ta teadnud küll, kui oleks hakanud seda eneselt uurima: tema vaikus Issanda äraostmiseks homse asjus. Sest kübekene kristliku käsusõna seisukohalt kahtlast oleks vist ka tema enese meelest olnud tema ettepanekus sees — kuigi ta oleks kõnelnud Johannile ütleme niimoodi: kallid õemees, sa oled mõtleja vaim ja haritud hing ja sa tead, ükskõik kui sügavale inimeselaps asjade olemisse katsuks tungida, ikka on see paljalt asjade pealispind, milleni ta küünib. Ja sellepärast on ka minu ajaraamat paljas armetu libisemine asjade pealispinda mööda. Aga ma tean ise — ja sinagi oled seda mulle selgel sõnal ütelnud, ja see tähendab, et sa tead seda samuti: minu tõsiseks püüdeks on ometigi siitmaa asjade tõde. Ja ma ei pruugi ju sinusugusele mehele meelde tuletada, et doktor Luther kirjutab: «*Amicus Plato, amicus Socrates*», või nagu siinkohal peaks teie sendama, *Amicus rex, amicus Pontus — sed prae-honoranda veritas...*» Nii et kui sa minu tõepüüde peale kindel oled, oled sa oma ametivandest minu ees täiesti prii — prii isegi ilma et meie pihisaladusest abi pruugiksime otsida. Mida meie, kui su hingerahu seda vajab, ju ka teha võiksime...»

Jaa, isegi säherduse argumentatsiooni kiuste oleks Balthasari enese meelest olnud ta ettepanekus moraalselt kahtlane marnakene sees. Sellepärast jättis ta oma õemehe kiusamata... Õieti mitte sellepärast, vaid lootuse pärast, et Issand ei unusta oma sulase kõlblat meelt homseks rae-koosolekuks ära ning on talle härja Roterti ja teiste vastu seda enam kilbiks ja sauaks...

Balthasar oli silmapilgu vait ja pööras jutu teisale. Sellele, et sõda oli nüüd ometi kandunud Liivimaa piiride taha ja et maale oli viimaks saabunud rahu — rahu üle enam kui kahekümne aasta. Aga et see oli enne-olematult suurte moonavarumiste tõttu ennekuulmatult kallid rahu — jumaluke, rukkisälitise hind peale saja kahekümne marga, loomaliha pund kaks marka! Mille kõrval sellel, et rootsi soola nüüd odavalt saada oli, polnud üldsegi tähendust — kui soolaalune oli tõusnud nii pöörasesse hinda...

Johann ei saanud pikapeale kiusatusest jagu, vaid laskis Annikal reinveinipeekrid lauale tuua: siin majas võidi endale lubada nüüd kalli aja kiuste sedagi joomaega. Ja lootuse järgi pidi siit kitsast korterist kolitama lähemal ajal hoopis lahedamasse, mis pidi asuma otse lossis eneses.

Kui ta oli oma peekrist poole ära rüübanud, tõi Johann magamiskambrist pika hõbekrõllidest kee, ei tea, kas tema enese või pigem küll Annika maitse järgi turu hõbeseppe laadis tehtud, ja riputas selle läbi- paistmatult naeratavale Annikale kaela — ja Balthasar mõtles: «Imelik,

mõned naised püsivad läbi aastate ihult nõtked ja jumelt värsked, nagu oleks aastatel nende üle otsekui nõiduse väel ainult osakene aja hari-likku väge või poleks mitte sedagi...»

Ja siis tõusis Balthasar püsti. Takkajärele oleks talle vististi tundunud, et iseäralikult äkki. Nagu oleks talle korraga üteldud (ainult ei tea, kas hea või kurja vaimu poolt), et just praegu on paras silmapilk—

«Kulla inimesed, ma olen enese täna tõesti teie juurde unustanud — üle mitme aja—»

«Kuhu sa siis niimoodi parinal,» tahtis Annika teda kinni pidada. Aga Balthasar oli juba minekul. Ta raputas õemehe siledat ja peenesõrmelist kätt ning patsutas Annikat põsele:

«Ei-ei. Mul on täna veel tegemist-lugemist...»

Balthasar marssis Pika jala aina libedamaks kahutanud munakiviteed mitte just tormates, aga ikkagi tõtakal sammul alla. Väravatorni kohal Rataskaevu nurga juures loivas paks Niguliste Gerstenberger talle laternat kandva kellamehe kannul vastu ja tundis ta laternavalgel ära:

«Oo, kolleega — kas te olete juba kuulnud: härra Pontus on täna õhtul vägedega linna jõudnud. Teda oodati tuleval nädalal, aga tema on juba päral! Ime siis, et loll rahvas talle kuradikunstisid külge luuletab!»

Balthasar jäi seisma. Kui Gerstenberger oleks talle oma kellamehe laterna nina alla torganud, oleks ta võib-olla märganud, et Balthasar pigistas seisatades silmad momendiks kinni, nagu oleks ta püüdnud midagi meelde tuletada — ja et sealsamas tuligi see talle juba meelde. Õigus! Seesama tänavanurk. Ja Gerstenberger. Ja värsked uudis. Millest ka õemees veel äsja ei teadnud. Huvitav, missuguste vägedega oli härra Pontus saabunud? Ja missugused garnisonid oli ta vallutatud linnadesse jätnud? Ja veel huvitavam: missuguste plaanidega oli ta saabunud? Seda kõike peaks paremate vastajate puudusel kas või siinsamas ja otsekohe Gerstenbergerilt pärima — midagi võib Niguliste pastorihärra ikkagi veel kuulnud olla... Aga Balthasar ei küsinud sõnagi. Otsekui tillukeses klaaskastis hõljus tast pimedas mööda mõttekäik: Ma võiksin öelda sellele tähtsale paksule pastorile: Mhmh. Täna ütlemast. Aga ma tean juba. Härra Pontuse korrespondentsiülem ütles mulle. Minu õemees. Jaa. Ma võiksin ütelda. Aga ma ei ütle. Sest muuseas oleks see ju ka vale. Johann ei teadnud isegi veel härra Pontuse saabumisest. Muidugi, Gerstenbergeri suhtes ei häiriks tühi vale mind sugugi, olgu see Issanda ees patt või ei. Aga teiseks oleks see ka lollus. Edevusenarrus. Ja tuleviku seisukohalt, mine tea, hoopis ettevaatamatu lobisemine. Kui Johann võib edaspidi mulle ehk teateid andma nõustuda... Balthasar ümahtas:

«Ahah. Või juba päral. Noh, eks me hommikul kuule. Praegu on mul muu peale mõtlemist—»

Ta kõndis kahmakal sammul mööda Pikka tänavat kodu poole, läbi harvade hämaste aknakumade ja kahutava pilkaspimeda, üle munakonarate ja etikukividest mööda, uneskäija-kindlusega, mis tuleb kõigi nende kivide ja konarate tuhandekordsest märkamatuks endasse-laekamisest.

Ta tegi käärkambri ukse võtmega lahti, heitis mütsi ja peleriini pimesi varna ja läks läbi valgustamata suurtoa üles magamiskambrisse. Ta pani küünla põlema, viskas vammuse konksu, pealissärgi voodi jalgotsi, särgi sinnasamasse, püksid järile, saapad voodiserva alla. Ta torkas jalad kodustesse puukottadesse, heitis karvase pruuni öömantli õlgadele (ammune mõte selle öömantli juurde: «Otsekui dominiiklaserüü — mis mind ometi ei pea Issanda krantside moodi võltsiks tegema...») ja pistis küünla laternasse.

Ta tegi seda kõike eriliselt tõttamata, aga ka venitamata. Ja kui ta oleks endale mahti võtnud end kõrvalt tähele panna, oleks ta võib-olla ainult ühte märgata võinud: et ta hingas millegipärast sügavamini kui muidu. Et ta hingas peaaegu niisama sügavasti nagu siis, kui ta säluerialisena kolmekümne aasta eest oli kivisel ja kajakasel Kalamaja pihamaal Peebuga rammu katsumas ja selgesti tundis, et ta jääb jälle kord alla, ja rõõmustas teadmisesest, et nõnda pika maadluse järel on ka allajäämine võit...

Balthasar läks trepist alla, kõndis üle kivitatud õue, tundis, kuidas külm öötuul tungis talle ürbi all põlvini ja vööni, nagu astunuks ta karge vette, ning lükkas saunavaja ukse lahti. Paremal uks Märteni kambrisse, taba ees ja peremees küllap kõstrimaja pööningutoas Madle pool. Vasakul niisamasugune madaluke, mehele rinnuni uks sauna. Keskel vaja tagaseinas paekivist kolle sisse müüritud pajaga vee tarvis. Balthasar pani laterna koldenurgale ja kui ta sealjuures sauna ukse poole vaatas ja ta enese vari põrandast laeni uksele langes, nägi ta oma enese varjus, et sauna uksepraost paistis valgus.

Üksi Issandal enesel on teada, mida ta sulane Balthasar selle õhtu jooksul oli teadnud, lootnud, ihaldanud, oletanud, aimanud. Ja kes oli sosistanud talle kõrva: n ü ü d . . . Läbi kogu selle tuulise rahutu võõrastava õhtu, taastuleva ja taas ihauhka kaduva homse-mure õhtu: mitte veel — mitte veel — mitte veel — n ü ü d . . . Ta astus küürutades madalast ukseavast sisse, tõmbas ukse oma selja taga kinni ning ajas enese sirgu, juuksepahmakas sooja-hõõguvas laes. Jaa — see, kes oli sosistanud talle n ü ü d , oli sosistanud tõtt:

Laval, kolm sammu, kaks sammu Balthasarist eemal, leiliauruhämus, laterna hubiseva kuma sees, istus Epp, kadakane kibu paljale õlale tõstetud, üleni pimestavalt paljas, ja kallas endale pahinal sooja vett kaela.

Kibu lahises tühjaks. Vesi solises ülemiselt lavalaualt alumisele — vesi tilkus — tilk-tilk-tilk-tilk.

«... Sina —» sosistas Epp. Ta pani tühja kapa käest. Ta vaatas Balthasarile hädisel nõutul tungival pilgul otsa ja kattis rinnad kätega kinni. Ja Balthasar vahtis teda meeleheitliku veel-veel-veel-pilguga, mis tahab haarata vaadatavat üleni ja igaveseks... Seda väikest ümarikku hõõguvat nägu, saunaaurus ja laternahubinas nõiduslikult sarnast kunagi sõõrutulede veiklemises nähtuga. Seda kumavat äratamatut siredat ja küllast ihu, mida ta niimoodi iial polnud näha saanudki, mida oli kunagi (ja siis vist ikkagi üht hoopis teist) taevavõtmepuhmastes ainult aimata võinud. Ja mida ta alati oli üleni vaadata ihanud...

Sealsamas libises Epp pahemale, Balthasar nägi — ta varjas pahema käega mõlemat rinda ja sirutas parema käe välja. Ta küündis nurgariiulil seisva laternani, tõmbas selle klaasukse lahti ja puhus tule ära.

Turkane pimedus. Liiga sügav, et küsida, miks ta seda tegi. Kas enese varjamiseks või enese andmiseks?

Balthasar haaras ta, tulise ja märja, pimeduses sülle ja tõstis lavale tagasi. Balthasar mäletas: tulised märjad nõtked otsekui elavad haavalauad polnud ta põlvede all ülepea kõvad. Aga talle torgatas pähe, et peaalune haavapuust liistak võis Epu kukla all tõesti valus olla. Nõnda et ta kobas pahema käega pimedas ning leidis alumiselt lavalaualt vihtadega kuumaveekibu, mis seal mäletamise järgi pidi olema. Ta haaras sealt kolm-neli vihta, kergitas Epu õlgadest üles ja laotas vihtade lehised pooled talle pea ja kukla ja selja alla. Ja kui ta Epu huuled üles leidis ning talle suud andma hakkas, tundis ta Epu märgadest juustest tõusmas kuumaga lõhnama virgunud kaskede uitsu — Issand Jumal, peaaegu sedasama, mida maailm oli ühel kättesaamatul säluhommikul lõhnanud. Ja Balthasar tungis hõisates sinna, kuhu Epp ta ohatas vastu võttis, nagu enesel äsjasest soojast loputusveest märg (millegipärast mõtles Balthasar: nagu oleks ta enese sooja mereveega üle uhanud). Ja Balthasar ahmis endasse kuumade kaselehtede lõhna ja mõtles, kui seda mõtteks saab nimetada:

«Seesama — üleni hea — mille poole—»

Pärast, kui nad lamasid minuti kuumas pimeduses ja kuulasisid hoovi ning kalmumaa müüride vahel nuhavat tuult, küsis Balthasar:

«... Kas sa ei muretse patu pärast, mis me tegime?»

Ta tundis, kuidas Epp raputas pead, nii et ta märjad juuksed tegid Balthasari õlale kõdi. Epp sosistas:

«Sinuga — ei.»

Mispeale Balthasar ometigi tundis — ihu imelise rahunemise ja hinge äraoleva küsimatuse sees kuratliku minalise uudishimu välgatust: kas Epu muretus tuli armastusest tema vastu? Või tuli see paljast lapsikust

usust, et jumalamehega patustamine on vähem patt...? Balthasar küsis oma küsimuse kiusavat tuuma natuke häbenedes poolsosinal:

«Aga kui ma poleks ameti poolest see, kellest arvatakse, et tema võib pattusid andeks anda — kuidas sa siis...?»

«Siis,» sosistas Epp, «muretseksin ma vist veel vähem kui praegu...»

Siis hoobas Balthasar enda uuesti Epu näo kohale ja pani käed ta ümber ja sosistas:

«Tule... Tule veel kord... Lammassaare kaasikusse... Mäletad, misugune see oli... Niisugust pole enne ega pärast olemas olnud... Tänase päevani...»

Ta ahmisi põue kasevihtade magusat uitsu täis. Ta huuled libisesid mööda Epu soolakaid põski ja ta kinnipigistatud silmades oli maailm pimestavalt heleroheline... Vist olid selle sees küll ka mõned mustavad laigud... Võib-olla söele põlenud sõrrud, kuhu homme midagi peab külvatama... Võib-olla homsete raehärrade mustavad ametikuued... Või lihtsalt pimedus — kui Balthasar silmad vahepeal lahti tegi...?

Aga ta pigistas nad uuesti kinni ja sosistas helerohelusse:

«Sinule ei ole Issandal midagi ette heita. Mitte kröömigi. Ja kui tal minule peaks olema (minule tal muidugi on), siis kannan ma ta paha-meele rõõmuga ära...»

Kuues peatükk

milles Saatus meile tuntud mehele võimaluse pakub (küsimata küll, kas või kuivõrd mees mõistab vastu võtta ja tulusalt pruukida, mida talle pakutakse), s. o. võimaluse aru saada, mis on õieti meile osutatud austuse ja sõprusavalduste hind, ja kui haruldane kallis asi peaks sedamööda olema usaldus, mida me selle vastu kingime, ja kui ettevaatlik peaks kinkija oma kingitusega olema, et ta mitte tühjade kätega seisma ei jää, mis oleks kahekordselt lohutu neile, kel samal ajal ka süda tühi on, aga mida need õnnelikud vaat et ei märkagi, kes selsamal ajal oma südant peavad kahe käega tasasemale tuksule mudima.

Jumaluke, Balthasar ei olnud ju tõesti mitte ülemäära täpne mees. Võib-olla polnud ta isegi mitte tarvilikul määral täpne. Ta võis jutluse algusele veerand tundi hiljaks jääda. Või pool tundi varem kui teda oodati, talitusele ilmuda. Ja oma suuremad või vähemad võlad, rahalised või moraalsed, päevadeks või koguni aastateks unustada. Aga sel hämaral hommikul astus ta tõesti tüki enne kümnet õpetajamajast välja rahehoo kätte ja kõndis valgevöödiliste hauaplaatide vahelt läbi.

Ja talle oli selge: hilineda oleks olnud ebasünnis. Kui ikkagi terve auväärt raad teda ootas. Ülemäära vara platsis olla oleks olnud narr: kükitada tammepingil või tampida edasi-tagasi raesaali ukse taga ja teha Kuuse-poisi ees nägu, et see härrade jahmerdamine tema asja kallal on talle pigem huvitav kui vastik ja nii või teisiti nagu hane selga vesi... Ja nõnda tuligi, et ta kõndis Raekoja trepist üles, nagu küll vist üpris ekslikult öeldakse, kuningliku täpsusega — otse siis, kui spelman Berend pistis oma tuhmi vaskpasuna ülevalt tornirõdult välja sattu ja puhus läbi raheterade vihina ja klõbina kümnet; tut-tuut-tidi-tuuuut — tut-tuut-tidituuuut—

Rahutus oli ajanud Balthasari veerand tundi enne aega õpetajamajast tulema. Et mitte pentsikult vara pärale jõuda, vaid sedasinast kuninglikku täpsust saavutada, oli ta marssinud Pühavaimu õuelt mööda Pikka tänavat Olevisteni ja Suure Rannavärvani ning sealt mööda kloostritagust ja Müürivahet ja Virut Raekojani tagasi. Ja praegu, kui ta tut-tuut-tidituuuut Raekoja räitsalibedaist trepiastmetest üles läks, tundis ta, et kiviste tänavataarnate vinge tuul ja kord kuklasse, kord näkku vihisenud rahe oli uhanud ta ihu ja vaimu otse patuselt sõjakaks ja värskeks.

Raeteener, kes talle üleval väikese raesaali eestoas vastu tuli, polnud Gregor Kuuse junior. See oli kummalisel kombel jumala võõras, pisikeste silmadega imelikult tuima näoga ning kappalõigatud tuklaste juustega mees.

«Kas Gregor on siis juba ametist lahti?» küsis Balthasar.

«Täna hommikust,» ütles uus raeteener ebameeldivalt tuhmil ja ikkagi kõmahtaval häälel. Ja Balthasarile tundus, et vastava tahtmise korral võis seda, et Kuuse-poiss just tänasest hommikust oli uue ja, mis veel veidram paistis, täiesti võõra mehega asendatud, lugeda kui mitte lausa halvaks, siis igatahes kahtlaseks endeks. Niisama nagu ka seda, missuguse kabelihäälega uus mees rääkis. Aga temal, Balthasari, polnud üldsegi vastavat tahtmist. Mispärast pidigi tal seda olema?! Niisugusel hommikul, kus öö pimerohelusse ja Epu kasevihaloõhnasse tagasihaarav mõte tegi mehe ta päevastele muredele vaata et täiesti puudutamatuks?!

Härra Rotert muidugi t a h a b Balthasari salvata. Teadmata, milleks tal seda tarvis on või kes talle selle eest maksab. Ja mõned teised on ta küllap veel oma meelde värvanud. Võib olla, et isegi üsna mitmed. Aga kõik kokku ja ülepea: mispärast peaks Tallinna raad tahtma Balthasari hammustada? Ja isegi, kui raehärrade enamik seda mingil sõgedal moel peaks tahtma: mismoodi hakkaks nende hammas temale peale? Kui Epp talle ometi täna öösel sosistas: «S i n u g a ei muretse ma patu pärast, mis me teeme...» Ja veel: «... Sest mitte ma ei usu, et Issand arvab seda meile patuks...» Ja veel, eile päeval, kui Balthasar juhuslikult nimetas, et kui ta Pühavaimu kantslit peaks maha võetama, saadetakse ta ütleme Prangli saare kiriku peale maapakku — siis oli ju Epp talle tõesti ütelnud: «... See Prangli peab olema ilus pisike saar...»

Balthasar kloppis raheterasid baretilt ja peleriinikraelt ning hakkas uuest raeteenrist mööda saali ukse poole astuma, aga seesinane seisis tal äkitselt tee peal ees ja ütles:

«Pürjermeister palus Auväärsusele ütelda, et ta ootaks, kuni teda kututakse.»

«Missugune pürjermeister?!»

«Härra Holthusen,» vastas uus raeteener omal tuimal, aga eksitamatul moel.

«Soo-oh? Hm. No hea küll siis— Kuidas su nimi on?»

«Peeter. Peeter Krämer.»

Ahaa. Tähendab, polnud see mees ikkagi nii arusaamatult võõras, nagu oli paistnud. Vaid oli tegelikult seesama isik, keda Kuuse Gregor oli kord oma järglasekandidaadina maininud kui mitmetes linnamõisades kirjutajaks olnud meest, viinavenda ja tuiamit, kes oli aga raehärra Stempeli teise poole vennapoeg... Nojah, mõtles Balthasar, niimoodi neid meil jagatakse, mitte ainult kõrgeid ameteid, vaid ka pisikesi usaldusekohti. Nagu raeteenri oma. Kuuse Gregor pidas siin paljalt aasta või poolteist vastu. Sest siia pannakse mehi mitte mõistuse järgi, vaid selle järgi, et ligidal oleks o m a mees. Raesugulased puha. Ha-ha-ha-haa.

«Noh, mine ütle siis neile, et ma olen kohal!»

Raeteener raputas pead: «Ei lähe. Nad teavad ise, et te olete siin. Kui Berend on kümme ära puhunud.»

Ja vaata, et õigust jääb säherdusel veel ülegi... Balthasar astus võimalikult ükskõiksel näol aknast platsile välja vaatama ja ütles:

«No olgu. Las nad siis arutavad omavahel. Mis asju nad veel pidid arutama?»

«Ei muud kui sedasama, mis asjas nad Auväärsuse siia on kutsunud.»

«Ja mis kella ajal nad alustasid?»

«Kell kaheksa.»

Hm. Kui vaenlane ähvardaks linna täna sisse piirata, siis oleksid nad hommikul kella kuue ajal kokku tulnud. Ja kui sügiseraju oleks linna pollvärgi täna öösel uuesti merele viinud — siis kell seitse. Võib olla, et ka siis kell kaheksa. Nõnda et neil peab minu asjaga tõesti tõsine mure olema... Ja see, et nad võtsid endile kaks tundi aega enne minu tulekut omavahel arutada — see on ju hoopis iseäralik ja viratu lugu...

Balthasar vaatas läbi asjade piirjooni niverdava klaasi üle turu Saia-kangi, apteegi ja Pühavaimu poole. Ja see, et kirikutorn sealt muidugi-mõista ära paistis, helevalge tornijalg ja rohekasmust kiiver aredalt vastu sinakashalli lumepilve, aga õpetajamaja apteegihoone viilu tagant üldsegi paistma ei küündinud, oli Balthasari meelest äkitselt koguni sant oomen.

See kippus ta teadvuses tähendama umbes seda, et näed sa, kirik muidugi on ja jääb, aga seesinane sinu kivipesa seal kõrval peab vajuma olema- tuks... Ja Balthasarile tundus, nagu oleks kahtluse, mure, ängi, jaa — isegi hirmu siledat külma kiviplaati ta südamele surutud — kuni ta süda selle alt äkki heriserõomuga välja hüppas, sest herisemõte lendas talle meelde: sa u n seal õue peal õpetajamaja taga oli siit vaadates ju kahekordselt müüride varjul ja nähtamatu, aga seal olid täna öösel ometi sündinud niisugused asjad, mille meeldetulek tegi mehe kahtlase nõu asjas, mida seal saaliukse taga tema vastu võib-olla hauti, koguni julgeks... Issand Jumal, magus tuline leililõhn Epu paakil huulilt Balthasari janusel suul ja sõõrmetes— Balthasari käed ümber Epu tulise piha— Epu hagavad sõrmed Balthasari juuksepehmetes— Kas ei olnud nüüd nii, nagu oleks vöö, mis veerandsada aastat lahti unustatult seisnud, täna öösel pandlasse pandud, nõnda et see oli praegu Balthasaril tihedasti vööl ja ta võis rõõmsalt ja söakalt astuda kelle ette tahes? Ehk nagu Taa- veti laulus on üteldud: Sa oled muutnud mu kurtmise tantsimiseks! Sa oled võtnud kotiriide mu seljast ja pannud rõõmu mulle vööle...?!

Balthasar pööras oma trotslik-elevaks muutunud näo kodanikesaali tagasi ja kohtas uue raeteenri läbipaistmatut pilku. Peeter Krämer istus väikesel tammepuust järil koosolekusaali suletud ukse kõrval, barett süles, kämblad põlvedel, kandiline hallikas nägu liikumatu, mustad härja- molusaapad tobedalt ja kohusetruult kõrvu kivipõrandal, ning vaatas ühtaegu Balthasarile otsa ja temast mööda. Balthasar silmitses uue raeteenri vihastavat liikumatust — ja kui ta seda pikemaks oleks katsuma jäänud, oleks ta küllap taibanud, mis teda ses mehes mitte ainult ei vihastanud, vaid teatud määral ehmatas: selle täiesti tavalise mehe eba- tavaliselt tihenened tavalisus.

Ta silmitses raeteenrit, raesugulast, armetut tohmust, ja tajus oma ehmatuse taustal: ma mõistan nemad hukka, sellesinase Peetri, kes tuima käsutäitmise korras käsutab mind rae ukse taga ootama, ja temaga koos sellesinase rae, kes on kaks tundi arutanud, kas ta peab mind sallima või minu maha tallama, ja kes tahab, et ma peaksin aitama tal otsust teha... Ma mõistan nemad hukka — ja saan aru, ei, ei saa aru, vaid lihtsalt tunnen kuidagi, et neid hukka mõistes olen ma ka iseenese hukka mõistnud, sest kui ma nad hukka mõistan kõigi eemaletõrjumise eest, keda nad ei saa omaks arvata, siis pole ka mina neile omade seast... Ja ma pole seda ju nagunii! Mis s u g u l a n e mina neile olen, kui ma vähe- malt nende meelest nii mitte põrmugi sinna ei sobi, kuhu juhuste ühte- langemine on minu hoovanud!? Aga see hukkamõistmisemehhanism, millest ma aru saan, see on oma hoobade poolest koguni lihtne: kui ma ütlen neile, kelleks ma neid arvan, tallavad nad minu igal juhul maha. Kui ma annan neile õiguse, jätavad nad mu — võib-olla — maha talla- mata... Ainult — kas ei hävita ma ennast neile õigust andes ise mingil moel ära...? Ja kes ütleb, et nad minu käest ülepea õigeksmõistmist taotavad?! Aga — kõik minu muretsemine on lollus! Kui mul tänase õö näol on Issanda ilmselge märguandmine käes! Et mul on vöö ja möök vööle kinnitatud — argumentide möök, tõe möök, lõppude lõpuks — ning et ma lähen ja mängin nendega... (sa oled vana mees, ära ole siis ometi laps, et sa arvad võivat end nendega mängida...) lähen ja mängin nendega—

Sealsamas paotati väikese raesaali uks Peeter Krämeri õla taga ja isand Topffi habemetüügas ütles kaugelekuuldaival sosinal raeteenrile kõrva:

«Kõrgealine raad kutsub Balthasar Russowi ette.»

Ning raeteener nõksatas püsti ja kajatas Balthasarile vastu pöske ja kuklasse:

«Auväärt raad — kutsub — Balthasar—»

Tosinkond isandat istub vabades poosides kolmel pikal leeniga pingil, vasakul, paremal ja ees, akendeseina ääres. Keskel, selg akende poole, istub pürjermeister Holthusen. Tema ette on asetatud väike paberirulli- dega laud. Balthasar astub pinkidest moodustuva U-tähe keskele ja jääb pürjermeisteri lauast mõne sammu kaugusele akende külma valgusse

seisma. (Seesinane väike raesaal on siiski küllalt suur, et tunda ennast niimoodi üksinda keset saali seistes seinäärseist isandaist üsna kaugel...)

Härra Holthusen, niipalju kui tema varjus asetsevat nägu näha võib, maigutab suud ja vaatab enese ette õhku. Üks ja teine raehärradest mängib oma hõbedase ametirahaga. Parevalt vahib väike punetav härra Rotert Balthasari väljakutsuvate pruunide silmadega. Vasakul lükkab härra Luhr terava keeleotsaga oma kitsad huuled läikivaks ja silmitseb Balthasari varjamatult kergelt pilgese huviga.

Balthasar vaatab silmapilgu põrandale ja mõtleb keldrimõttega — samal ajal, kui ta oma mõtlemise pealtmaatoas sõnastab oma rae poole pöördumise esimest lauset: Vististi seisan ma praegu selsamal põrandakivil, mille peal ma seisin tol oktoobrihommikul — kas koguni mitte päevapealt kahekümne kahe aasta eest, nende õnnetute talumeeste seas, nende räbalad seljas, nende higi- ja mulla- ja suitsuleha pilve sees, selsamal põrandakivil... Ainult et siis ei olnud ma nende tõttu niimoodi narristi üksi (kui see olin ülepea mina...). Ja kõik oli küünalde vudiseva valguse tõttu palju ebaselgem kui praegu... Sest praegu on vähemalt sündmuse väline pilt selle sinaka rahepilve kiuste otse valusalt klaar—

Ta tõstab silmad põrandalt ja teeb suu lahti, et ütelda: «Auväärt Tallinna raad on mind kutsunud ja ma olen uudishimulik kuulma, mis pärast on tema osutanud mulle seda au», rahulikult, jahedalt, *in personam tertiam*, et luua algusest peale mänguruumiks tarvilik distantsants...

Aga talle ei anta selleks võimalust.

Härra Holthusen tõstab pilgu pabereilt enda ees, vaatab Balthasarile silma ja ütleb vaikselt:

«Armas Russow, meil on kahju, et see kõik sünnib selsinasel teile nii raskel ajal—»

(«Mispärast mulle nii raskel?! Kui see sünnib ometi lausa minu hõiskamise-hommikul?!»)

«Sest ei ole ju veel kolme kuud, kui surm—»

(«Issand, Issand! Nüüd olen ma tõesti nuhtluse ära teeninud — et nemad pidid mulle mu leina meelde tuletama, kui mina mõtlesin oma hõiskamise-hommiku peale...»)

Härra Holthusen näitab paberitele enda ees ja jätkab peaaegu niisama vaikselt, nagu ta alustas:

«Näete, siin on pahameelekirjad—» Härra Holthusen pöörab kirjaurullidele osutava käe pihupesa ja harali pöidla hallide laevõlvide poole, nagu tahaks ta lisada: «Siin nad paraku on — ja mis saame meie nüüd muud teha, kui mis me teeme...»

Härra Holthusen jätkab:

«—pahameelekirjad, mis raad on teie kroonikaraamatu puhul saanud.»

Balthasar tõstab vasaku käe õhku ja peatab pürjermeisteri poolel sõnal. Ta küsib:

«Kas tõesti saanud? Või osalt küll saanud, aga suuremalt jaolt kange püüdumisega kogunud?»

«Muidugi ka kogunud,» möönab härra Holthusen rahulikult. «Sest raad peab ometigi teadma, mis maailm linna loaga müüdavate raamatute kohta arvab.»

«Aga kas raad on vaevaks võtnud tähele panna,» küsib Balthasar, «kes nad on, kes seda, nagu te ütlete, maailma arvamist arvavad?»

Balthasar küsib seda, aga tajub, et ta katse jutuaJamist raega *disputatio*'ks kergitada jookseb liiva. Jaa: ta tunneb juba — ja see tekitab ta allkehas ja põlvedes ja kuklas, iseäranis kuklas kummalise halvatuse-tunde, mida ta endale esialgu küll salgab — et nad on otsustanud tema loovutada...

«Ma saan aru, mida te mõtlete,» ütleb härra Holthusen, «tõsi: need on muidugimõista aadliisandate kirjad. Teie kroonika vastu protestib esma-joones see seisus, kellega linnal on aegade jooksul palju kanu kitkuda olnud. Aga kui nende kirjutajate seast mõni üksik välja arvata, õieti ainult üksainus välja arvata — ma mõtlen odioosset härra Elert Kruset, eks ole —, siis on need ju ikkagi väga auväärased härrad.»

Pürjermeister tõstab parema käega, kaks jämedat kuldsõrmust sõrmes, kirjarulle laualt ja tõmbab neid hõbesõrmuselise vasakuga sirgeks ning sirutab Balthasari poole:

«Näete, siin on Heinrich von Tisenhuseni kiri—»

«Ma tean,» noogutab Balthasar ja mõtleb: otsekui isand Loop kahekümne kahe aasta eest... Kui ta sirutas siinsamas paigas minu nina alla ordumeistri kirja... Ainult et isand Loop võltsis ja valetas ja pürjermeistril on praegu õigus mis õigus... Aga ikkagi on tema jutt mingil sügavamal moel niisama vale nagu isand Loobi oma, kellele ma ei suutnud tema pattusid surivoodil andeks anda...

«Ja siin on härrade Hastferi ja Taube kirjad,» jätkab pürjermeister.

Balthasar noogutab: «Ma tean. Ma tean.»

«Ja siin on härra kuningliku admiralil Maydeli kiri.»

Balthasar noogutab: «Ma tean.»

«Aga kas te seda teate—» See on härra Rotert, kes ajab kulnud kõrgele ja küsib pisut kimedalt ja kuuldava kantseldamismõnuga:

«Kas te seda teate, et rüütelkond valib härra Maydeli oma järgmiseks esimeheks? Teate?!»

«Ooo...» ütleb Balthasar ja tunnistab: «Ei. Seda ma tõepoolest ei tea.» Ja mõtleb silmapilgu üle raehärrade peade rahepilve vaadates: «Huvitav, huvitav, huvitav... Tähendab, Eestimaa rüütelkond hakkab leidma ühist keelt ja kogunema riigivõimu selja taha. Muidugi: mis oleks talle kasulik...? Ja selle esimesed tagajärjed on siin: linn, vana kummkonnajäikusega linn, mille jäikuse üle ma olen katsunud uhke olla (ja uhke olnudki), laseb aadli ees oma vanad lipud longu...»

Aga sealsamas tõmmatakse Balthasar oma arutlejajärjelt rahepilve ääre pealt raesaali tagasi, sest härra Holthusen jätkab:

«Ja te teate ju ise, armas Russow, et teie kroonikas on eksitusi ja ühekülgsusi sees—»

(«Eksitused...? Jaa-jaa — paljud eksitused, nagu see, et taanlased tulid Tallinna mitte 1223, nagu mina eksikombel kirjutasin, vaid 1219, mis mulle endale kõige rohkem on muret teinud... Aga see on neile ju kirbusitaväärt asi, ma tean...»)

«—nõnda et nende nõrdimusel,» jätkab pürjermeister, «on igatahes alust, noh, küll ja küll—»

Aga selle peale lahvatab Balthasari vastuvaidlemisvahk ja -häda ja -lust uuesti üles. Nõnda et ta hüüab pürjermeistrit taas ebasündsalt katkestades:

«See on nemad. Hea küll! Aga teie, Tallinna auväärt raad (ei, ma ei hakka neile meenutama: raad, kelle liikmed on mind kui palju kordi oma lahkeisse kodudesse kutsunud ja oma lauda istuma pannud ja koguni lasknud oma naistel ja tütaridel minuga sõbralikult vidistada ja siis ajanud minuga linna saatuse üle tõsiseid jutte ja pillanud mulle jutu sees, jajaa — ka p ä r a s t minu kroonika ilmumist — ühe ja teise ja kolmanda enam-vähem salajase teate linna käekäigu ja plaanide kohta — täies teadmises, mis mina sellega teha võin, ja kes on nimetanud mind kõige sõbralikumal moel *unser lieber Stadtgenosse, unser werter Freund, unser hochgelehrter confrater*... Mitte iga päev, muidugi. Enamasti ju mitte, tõsi küll. Aga mõnegi veinipeekri juures ometi... Ma ei hakka seda neile meenutama. Vaid ütlen lihtsalt) — teie kiitsite minu kroonika kolme aasta eest siin nendesamade võlvide all ometigi *in corpore* heaks?! Või on ehk ka see viimaks minu eksitusi?!»

«Ei-ei, seda mitte, seda mitte—» tunnistab härra Holthusen, kes on iseendast võimaluse korral aus mees ja tegelikult siiski rohkem viljakaupmees kui koosolekuvaidleja, nii et paistab, ta ei leia korruga oma mõttesuunale jätku.

Sealsamas kuuleb Balthasar oma selja taga kellegi hädalist tasast hüüatust ja pöörab üle öla tagasi vaatama ja näeb ja kuuleb: isand Topff, tema vana abi ja häbi, tema vari ja *homunculus*, keda ta sisse tulles üldse ei hoomanud, on oma pingilt saali ukse juures püsti nõksatanud ja sirutab vannutavaid käsi tema ja temast mööda raehärrade poole ja räägib kahinal:

«Oi-oi-oi-oi, härra Balthasar — mina kirjutasin kolme aasta eest siin-

samas saalis selle nõupidamise protokollile — Nunnavalli solgirennist ja õlletolli tõstmise küsimusest ja teie kroonikast ja ma võin ütelda: kroonika koha pealt võib *in corpore*'st küll ainult väga-väga-väga suhteliselt juttu olla. Mitmed raehärrad leidsid juba siis — ja mina isiklikult — *omnes senatores* mäletavad —, mina isiklikult leidsin ka juba siis—»

Ja Balthasar mõtleb: «Ahaa. Kui Topff niimoodi sõna võtab, siis on selge, et nende otsus on tehtud. Aga mis nad on otsustanud? Keelata kroonikamüümise ära? Keelaku. Kui seda mitu tuhat tükki müüdud on! Rahaline hoop, mida see mulle ehk tähendab, kui veel midagi müümata on, ei löö mind maha. Või nad on otsustanud korjata kroonika ära ja visata tulle? Äh, nad võivad käskida tallinlasi — ja ainult tallinlasi — oma kroonika Raekotta kokku kanda. Proovigu! Nad ei tooks ju iseenes-tegi omasid siia ära...»

Sekundeeriv pürjermeister Korbmacher, seesama tubli mees, kes kolme aasta eest, niipalju kui Balthasar teab, oli rae otsuse õigesse rööpasse nihutanud, tõstab nüüd mõlemad pihud põlvedelt õhku ja tõrjub harali sõrmi midagi enesest eemale. Ja isand Topff saab sedamaid aru, et see on tema, isand Topffi kõne, mida pürjermeister tõrjub edasivoolamast, nii et isand Topff jääb seadsasti vait. Ja pürjermeister Korbmacher pöörab oma mõjuka väsinud lõvinäo Balthasari poole ning ütleb:

«Armas Russow, te olete tark mees. Päljus isegi targem kui meie. Te peate aru saama: aeg nõuab kõikide käest oma. Eestimaa aadel — ja Liivimaa oma takkapeale — on teie kroonika pärast Tallinna linna vastu pilgeni viha täis. Ärme räägime sellest, kas või kui palju tal selleks põhjust on. Sellest ei küsi keegi. Aga millest meie peame küsima, on see: meie ei saa, Tallinna linn ei saa praegusel ajal lasta oma vahekorda aadliga viimseni teravaks minna. Sest praegu pole see aeg, mis viiekümne aasta eest, kui meie Johann Yxkylli pea maha lüüa lasksime—»

Siinkohal tunneb Balthasar: talle on liiga hiilgavaks vastuküsimuseks kaigas kätte torgatud, et Korbmacheri heatahtlikult väsinud ilmet arvesse võtta ja vait olla... Ta tunneb, kuidas ta silmad kitsaks tõmbuvad ja kuidas Epu kallistuse meenutamine (või tema enese solvatus — jumal teab, jumal teab) ta kukla kuumaks teeb, kui ta peaaegu muiates küsib:

«Kas see tähendab, et auväärt rae arvates peab nüüd selle asemel minu pea maha löödama...?»

Raehärrade näod on hallis, aegamisi kollakaks muutuvast hommikuvalguses kollakashallid ja pikast koosolekust tüdinud. Äkitselt hakkavad nad — mitte kõik, aga mõned, isegi paljud, Holthuseni, Korbmacheri, Luhri ja veel mitmegi näod — naeratuses kumama. Ei-ei, keegi ei pea ütleva, et auväärt Tallinna raad ei saa naljaheitmisest aru!

... Aga mispärast saavad nad õieti nii püüdliselt naljaheitmisest aru? Mispärast on nad nii kohmetud, nii sõbralikud? Mis on neil õieti mõtetes...?

Härra Holthusen ütleb: «Ha-ha-ha-haa! Ei, armas Russow, teie pead meie pakule saata ei taha. Seda tempu ei mõtle meie teps...»

«Aga mida on raad siis otsustanud?» küsib Balthasar — ja lisab (oh Jumal, muidugi selleks, et kõige halvemale, mida nad võivad otsustanud olla, ruumi ei jääks): «Kas raad keelab kroonika müümise Tallinnas ära...?»

«Ei-ei-ei,» ütleb härra Holthusen ja lakkab äkitselt naermast. «Mistartvis? Me lasksime Elblingi juurest järele küsida: kõik eksemplarid on müüdnud. Ka teise trüki omad, millest osa veel mullu müümata oli. Kõik. Ja rüütelkond teab seda ka. Nii et müügikeeld ei trööstiks enam kedagi.»

«Kas te käsitate siis linnarahval tema ostetud kroonikad Raekotta tuua?» küsib Balthasar (ja tema armetu tagamõte on ikka seesama) ja lisab: «Ning annate nad timukale ära põletada...?» (Ja võib-olla nimetab ta timukat ja äräpõletamist armetu lootusega meelitada sellega raadi halvimumast hälbima.)

Härra Holthusen pöörab oma sarnaka ja joviaalselt laiasuise näo Balthasari poole ja ütleb:

«Teate, me kaalusime seda, aga leidsime, et kisa tuleks rohkem kui villu...»

«Ja mis otsust tahab raad siis mulle kuulutada?» küsib Balthasar ja tunneb, et ta hää on halvast aimdusest tuhm.

Härra Holthusen näperdab oma ametiraha kallal ja vaatab siis Balthasarile silma:

«Teate, see pole otsus. See on — palve. Esialgu. Vaadake... küsimuses pole ju ainult teie kroonika. Vaid ka... teie isik. Sellepärast on meil teile palve: astuge ise Pühavaimu kantslist tagasi. Ütelge, et te tahate, ma ei tea — puhata, reisida, ükskõik. Ise. Ilma et meie tarvitseksime hakata teid ministeeriumi kaudu maha võtma. Te saate ju aru. Te olete meil kakskümmend aastat ametit pidanud. Raad kiitis teie kroonika kolme aasta eest heaks. Me ei salga seda. Ja nüüd — me ei tahaks—»

Balthasar seisab Holthuseni laua ees ja pigistab silmad kinni. Tähen-dab, see karikas ei läinud temast mööda. Ikkagi — noaga otse ihusse. Kõige pikema noaga, mis neil on. Isegi veel hullemini: nuga talle enesele pihku, et ta selle ise endale ihusse lööks... Ta seisab seal. Ta on rängaõ kämblad pürjermeisterite lauale toetanud. Raehärrad on vait. Raekoja akende all hällisevad linna hääled. Ja Balthasar tunneb: ta vammuse kaelaugust tõuseb ta sõõrmeisse puhta hommikuse särgi kaasikulõhna... Ta saab aru, see tuleb sellest, et ta on lõua rinnale surunud. Ta lükkab pea kuklasse ja teeb silmad lahti:

«Aga — kui ma ei tagane?»

«Noh, siis ei ole parata, siis me peame rääkima ministeeriumiga.»

Härra Rotert ütleb varjamatu mõnuga — ja Balthasar teab seda nagu-nii: «Ministeerium teeb muidugimõista, mis raad on soovinud.»

Balthasar küsib: «Ja mis peab ministeerium minuga tegema, kui ma olen Pühavaimust tagandatud?»

Härra Rotert vastab kõigi eest: «Kuulge, see on ministeeriumi asi ja tema asju teate teie ise paremini. Kui neil kuskil maal mõni kõrvaline kantsel tühi juhtub olema ja teie palute luba sinna kandideerida, ei keela meie seda vist mitte—»

Balthasar tunneb, kuidas ta sõõrmed laienevad, kui ta oma saunasärgi lõhna nuusutab... Sülitada siia raelaua ette nõnda, nagu vana Kimmel-penning kunagi pidi olema sülitanud... Ütelda neile: «Olgu. Ma lähen. Ja teie istuge edasi oma raetoolidel! Ja ärge ülepea tundke, et te olete oma püksid täis teinud ja istute pasa sees...» Minna ja ütelda Dub-berchile ja Gerstenbergerile (lõppude lõpuks ju ikkagi kolleegid!): «Kuulge, Prangli saare vana Vulpius suri juba kevadel ära ja nende kantslikene on parasjagu tühi—»

«Isand Russow—» See kõrgevõitu ja möödapääsmatult natuke ironi-line hää pahemal on kohtufoogt Luhri oma, ja rebasenäoline foogt ning raehärra räägib oma läikivate huultega libinal:

«Minu meelest võiksite teie tagasi astuda küll. Rahaliselt ei kaota teie rohkem kui mahavõtmise korral. Ja see on teile enam-vähem number null. Sest te olete ju oma kroonikaga jõukas mees. Ja teie kronistiaud jääks teile üleni alles. Mis tähtsus on *sub specie aeternitatis* sellel, et siin teie vastu intrigeeritakse? Või et meie teid ajuti maha müüme? Ja kui te peaksite oma kroonikat edasi kirjutama — te rääkisite mulle, et te võtate selle asja võib-olla veel ette, mäletate, kui te käisite minu pool selle teie sugulase tapmise pärast. Ja ma ütlen: kui te peaksite tahtma edasi kirjutada, olek-site te kantslist tagasiastumise läbi ainult võitnud. Kronistile tarviliku iseseisvuse mõttes. Nii et — mõtelge järele. Tagandatud olla oleks ikkagi, noh, pisut halvem.»

Härra Holthusen haardub kohtufoogti jutule tänulikult sappa:

«Armas Russow, sedasama tahame meie teile ütelda. Mõtelge järele. Minge koju. Võideldge oma võitlemine enesega ära. Ega teie ei pea ju meile siinsamas vastust andma. Homme. Tunahomme. Ületunahomme. Siis, kui te olete valmis.»

Balthasar pöördub ja läheb välja. Sülitamata, sest ta on haritud mees ja vaimulik mees, olgugi sellesinase auväärt rae poolt reedetud mees. Mis-tõttu ta ju läheb ka kummardamata ja jumalaga jätmata.

Ta tundis sarnadel õueõhu külma rõskust ja silmitses võörastuses turu-askeldust enda ümber. Kõleda tuule ja räntsase vihma pärast külmetavad

näod taluvankrite juures, müügilaudade kohal laperdavad telkkatused, pistemaakripooidide ukсед ning klaas- ja nahksilmised märjahallid müürid — kõik oli kummalisel kombel nõnda, nagu säherdusel ligasel talvepäeval ja tunnil pidigi olema. Ja ometi kuidagi veidralt irdu. Ja tema ise, Balthasar ise oli täiesti siin, aga tundus endale olevat samaaegu koguni mujal või õieti — mitte kuskil ja jälgivat sealt mittekuskist nii seda igituttavat ja üllatavvõorast platsi kui ka sedasinast veel tuttavamalt ja veel võorastavamalt meest, kes kõndis turuliste vahelt läbi, kahmakad käed peleriini all tagumikul ja punakas hallijutti habemekönt vastutuult püsti.

Balthasar sammus läbi Saiakangi Pühavaimust mööda ja noogutas tere-tajaile lõuaga. «Veel nad teretavad mind. Sest raehärrad jäid alles oma protokollil läbi lugema, kui ma tulema tulin. Veel pole minu lugu turu-rahval teada...»)

Ta kõndis Pika tänava uhkeist härrasmajadest mööda — Winkleri majast, Sandstede majast, Glodti pärijate majast, Luhride majast... Lõunaks, kõige hiljem õhtuks on tema lugu kõigis neis majades teada...

Suure Ranna välisvärava ees jäi ta seisma ja vahtis äratundmise ja võorastuse seguga Ristilöödu tumedat kivikuju üleval müüriorvas. Lunastaja kõhnad paesed olid vihmast mustad, aga ta okaskrooni vägede vahel valendas kummaliselt näputäis räntsa. Otsekui oleksid talle siin müüri-rippudes hallid juuksed pähe hakanud kasvama... Ja Balthasar mõtles üles vahtides:

«Ma olen tuhat korda seda kuju vaadanud. Rohkem kui tuhat korda. Iga kord, kui ma olen siit väravast välja läinud. Ja sageli ka siis, kui ma olen siit sisse tulles pilgu selja taha heitma juhtunud. Ja esimene kord, kui ma tema teatavaks võtsin — sest esimene kord, kui ta mind tähele pani — oli siis, ma mäletan, kui mind tema silma all hoobi andmisega häbisse saadeti — hellebardivarre hoobi läbi — taevalendajate päeval... Ja täna, praegu paneb ta mind uuesti tähele. Ja tahab mulle midagi öelda. Aga ta nägu on nii imelikult varjus (nagu veel kellegi oma, mida ma vaadata tahtsin ega saanud — ma ei mäleta, kelle nägu see oli) — nii varjus, et ma ei saa aru, mida ta tahab mulle ütelda...»

Balthasar läks tõmbetuulisest väravaalusest läbi ja kõndis üle silla ning mööda mere äärde laskuvat munakiviteed alla. Paremal kunagise Roosi-aia ohakarootsudes mõhnastik Paksu Margareeta mustavate laskeavade all, vasakul teispool tinaveelisi pilgeni kraave ja lagedat Gertrudiküngast lumevöödilise Papagoiaia mustav pärnakännustik. Ta jõudis müüri-dest viiekümne sammu kaugusele, kui edelatuul haaras teda selja tagant ja hakkas teda mööda teed paremale, sadama poole suruma, aga tema pööras põikituult vasakule, Kalamaja tee lõdisevate porilompide vahele. Võib-olla kaalusid ta jalad silmapilgu Kalamajasse kõndimise võimalust ja ringiuitamist eeslinna tukihunnikute vahel, millele viis suve olid murukamarat kasvatanud ja mille keskel oli kerkinud taas uusi, tükati vaigu-värskeist, tükati söele põlenud palkidest hütte, viimane loodepoolt maanukal vastu merd otse keset isa Siimoni kunagist õue... Aga siiski (või pigem ehk just sellepärast) pööras Balthasar Kalamaja teelt äkitselt kõrvale paremale ja jõudis viiekümne sammu järel sealsamas veepiirile välja.

Vihane talvehall meri oli häbemata kõrge. Rihvarand oli üleni vee all ja pahisevad lained tõusid ähvardavalt lausa üles paatjasillakate kuluste mätasteni. Näis, et nad oleksid veel palju kaugemale tunginud, kui poleks ise endile küünrakõrgust musta adruvalli tõkkeks ette kuhjanud. Justkui oleks kogu Kalamaja rannal must leinalint ümber. Säherdune, nagu Balthasar oli näinud Stettini Maarja kiriku leinakarva lilla altariteki ümber Melanchtoni surma puhul («Ja nüüd on siis minu kantslisurma puhul terve Kalamaja rand enese leinaehtesse sättinud — mmm...»).

Ta seisis veepiiril, rohmakad märjad juhtnahksed saapad lirtsumas mustas adrus, ja silmitses mustavhalli mähisevat vett ning sellest kerki-vaid ja sesse vajuvaid laineid ning silmapiiri madalas nende lainete taga, ja mustavaid saaretriipe silmapiiril. Ta silmitses neid ja mõtles üllatava ükskõiksusega:

«Ma seisan selsamal paigal, kust ma kahekümne kolme aasta eest ühel pakasehämaraal õhtul — röntsa-röntsa — merejääle välja sõitsin —

oma imelist teekonda alustama... Seekord tulin ma linnast seal oma selja taga kui linna salajane saadik, võiks ütelda... Praegu tulen ma sest-samast väravast — kui kes? Kui väljasülitatu! Jaa. Ja minna ei ole mul isegi merejääle mitte. Sest mu jalge ees on ainult see tume õõsumine...»

Sealsamas tundis Balthasar, kuidas tuul lõõtsus ta selja kügevele, puhus ta juuksed kuklast oimudele ja peleriinihõlmad ette torru ning otsekui surus teda üle adruvalli sinna tumedasse õõsumisse astuma... Ja äkitselt tuli kõledast ja ometi nagu palavikukuumaha hingavast tuulest talle pähe pöörane ja ainuline mõte:

Aga miks siis öieti mitte?! Jumala eest, miks öieti mitte?! Kui see on ju otse sealsamas! Teispool seda ära neelata ahvardavat vett. Teispool seda madalat saart seal silmapiiril. Ühe veel mustavama, veel mühavama vee taga. Üks veel madalukesem saar. Sellest häbematum linnast peaaegu et nähtamatu. Kui mitte just tornitippudest vahtida. Ja nende pisikese Püha Laurentiuse kantsel on seal tõesti kevadest saati prii...

Miks siis mitte? Nimelt ja ilmtingimata! Pärast seda, mis täna hommikul — ja täna öösel — selgeks sai... Sülitada oma väljasüljatus linnale tagasi! Minna Epu juurde — ütelda talle: Armas — Issand, kas see on siis vale?! See on ju kakskümmend viis aastat õige olnud mu südames — Armas, sa oled täna öösel teist korda minu naiseks saanud Jumala ees. Saa siis nüüd ka inimeste ees minu naiseks!... Selle tänamatu linna kiusamiseks võiks lasta toompraost Dubberchil endal meid Epuga laulata... Ei-ei. Mitte kiusamiseks ei pea see sündima. Vaid tõsiseks vabaks- saamiseks ja rahuks... (Ja kiusamiseks ainult niipalju, kui mõned inimesed linnas seda möödapääsmatult niimoodi võtavad...) Jaa: vabaks- saamiseks ja rahuks. See on see, mida Issand selle tuulevihina sees mulle siinpaigas ja sel silmapilgul ütleb... Niisama nagu ta põleva põõsa kohi- semises Moosesega kõneles... Balthasar pigistas lõuapärad kokku ja pomis- se: «O t s u s t a t u d!», ja tundis, kuidas ta seljal ja kuklal ja oimukohta- del hakkas soe, ja mõtles: «Issand, missugune vabanemine... Ei seda iga- vest kivi-kivi-kivi-kivi, millega inimene harjutab enese ära, sest see kait- seb sind ja saab sulle pikapeale armsaks... Ei munakaid talla all, ei müüre ümberringi, ei võlvisid pea kohal — vaid lahtine taevast, tared, rahnud, roigasaiad nagu lapsepõlve pärisel maailmas... Ei enesesalgamisi naera- tustes, ei võltsel naeratusi, ei poolte — mis poolte?! — kõigi südamesõnade allaneelamisi valesüüdsuse sunnil... Ainult see kumekruusane saare- mõhk — ma ju mäletan, missugune see on. Ainult marjadest sinine kada- rik, marjadest punased pihlakad. Ainult mere pahisemine. Ainult selged ausad inimlikud näod... Ja Epu tõsine väike, ikka veel värskest õhetav nägu... Issand Jumal — see peab ju olema, see on ju Sinule meele- pärane tee! Sest mispärast muidu siis oleksid Sina lasknud just täna öösel —»

Balthasar pööras ümber ja hakkas vastutuult kaldanõlvast üles ja linna- värava poole tagasi vehkima, otsekui oleks tal tuline kiire. Seal, kus Kalamaja tee munakiviteele välja jõudis, jäi ta edelapagi pärast natuke koogakil seisma, pöördus seljaga vastutuult ja pomises:

«...Aga ma pean võtma enesele silmapilgu mahti... Ma ei saa ju joosta... Epu juurde nagu mullikas... ja Dubberchi juurde kui härg, kes on astla maha visanud —»

Ta kõndis viiskümmend sammu mööda munakiviteed sadama poole ja astus «Halli Hülge» trahterisse sisse.

Madala joomatoha letiesise laua ümber istus trobikond madruseid paa- rilt Turu või Stokholmi laevalt. Need ei teinud Balthasari tulekust väl- jagi ja Balthasar istus hämara kõrtsitoa tühja tagapoolde segamatult maha. Aga kõrtsimees, ripakal vuntside ja valvsa silmaga Härjapea Jakob, lükkas sargivarrukaga oma nahkpõlle õllepritsmeist puhtaks ja toimetas Balthasari hõigatud reinveinikvardi mitte kõrtsipoisi kaudu, vaid isikli- kult ja mitte savikruusi sees, vaid hõbetatud vaskpeekris ja mitte lopsti ning tagasikätt, vaid sügava koogutusega lauale:

«Õpetajahärrale kõige paremat veini. Kaks kuninglikku leitnanti — härra Pontuse väega eile õhtul päralt jõudnud — rüüpasid mul siin natukese aja eest mitu kannu ära. Ja ütlesid, et nad ei pidanud olema kümnel aastal paremat rüübanud.»

Balthasar vaatas oma peekrilt üles:

«Ah härra Pontuse mehed aelevad juba kõrtsides ringi...?»

«Oi, muidugiteada. Linnas peaks neid joomakohtades kubinal olema. Siia värava taha satub neid harvemini. Aga üks salkkond käis mul ka juba varahommikul õlut võtmas. Need läksid laevade peale —»

Olgu. Balthasar viipas jutuka kõrtsmiku koogutades eemale tõmbuma ja mõtles:

«Mis ma Epule ütlen, on mul juba mõeldud. Kuidas ma selle asja Dubberchile ette kannan, seda pean ma mõtlema. Prangli saare kantsli asja, tähendab. Sest meie laulatust ma tema asjaks ei kergita. Misjaoks mul siis muidu kevadest saati adjunkt koha peal on?! Selle teeb Ostmanni-poiss meil ilusti ära. Või koguni Meckius. Miks mitte. Lausub ja laulab meid oma rõõmsa läbi-nina-häälega paari. See ei pruugi isegi mitte kirikus sündida. Lihtsalt käärkambris. Või meie eneste diiles. Enne, kui meie minema sõidame. Et mahajääjail Tallinna koertel — ho-ho-hoo —, et neil oleks, mille üle nad uriseda võiksid, aga teps ei oleks, mille üle haukuda... Muidugi tahaksin ma kuulda nende ägamist allaneelatud haukumise pärast — kui see oleks Dubberch ise, kes meid ütleme Olevistes paari paneks... Selle sõnnikusünnitise, keda eksikombel siin linnas on lastud ausse tõusta ja kes siit nüüd jumala abiga välja aetakse! Ning tema puht-külakast sohinaise ja lipaka... Aga ei. Ma otsustan: ei üht äärmust ega ka mitte teist! Meid ei pea laulatama ei Dubberch ega ka Meckius. Ei kõrvakiilu Tallinnale — ega ka mitte köstrilaulatuse alandlikkusliidust. Ostmann teeb selle ära. Ja Dubberchi jaoks ei ole mul midagi tarvis välja mõelda. Ta saab nagunii teada, mis minu Pranglisse minna tahtmise taga on. Ma arvan, see ongi tal juba teada. Et raad minu minema ajab. Ja mis selle sees veel leida on, seda pole talle tarvis. Nii et ma ei pruugi mitte midagi seletada.»

Balthasar märkas, et ta oli oma veini ära joonud, ja tundis, kuidas soojus tõusis tal kõhust mööda kuklasooni oimukohtadesse. Ta mõtles:

«Jääb üle otsustada, kellele ma panen ette minuga ja Epuga ja poisiga kaasa tulla. Esimeseks — Märten. Vana hall hundikutsikas. Mu sõber, kes mul ikka ja jälle meelest ära kipub minema. Kas ta tuleb kaasa? Küllap tuleb. Kui ma tema Madle meiega ühes võtan. Ja keda rohkemat on mul vaja — kui mul on naine? Ja kui mul on sõber. Mõlemad niisugused, keda ma olen mitukümmend aastat tundnud ja proovinud, et ma võin nii ühe kui teise peale kindel olla...?! Ja mis puutub rohkemate, ütleme Traani-Andrese Päärna ja tema Kiido kaasavõtmisse — olgugi Päärn üks mu lapsepõlve-nägusid, ma saan ilma läbi. Ja pean ilma läbi saama. Sest maksuma hakatakse seal saarel mulle võib-olla närust sada marka aastas. Ja elama peame meie sellest hõbedast, mis ma Elblingilt kroonika müügist olen saanud, ja seda ei tule enam kübetki juurde. Seda jääb päevast päeva vähemaks. Ja kogudus, see mõnisada hinge, on seal vaesem kui viimane kirikurotikari. Nii et seda ei maksa meil arvestada, et me nende käest midagi saada võiksim. Aga mida on meil tarvis?! Me hakkame elama Issandale meelepärast lihtsat elu. Seal õlgkatusega õpetajamaja taga on suurte kivikangrute veeres tükike viisaka mullaga peenramaad. Me kaevame selle Märteniga läbi. Epp harib selle üles ja külvab porgandi maha. Istutab kapsa- ja kaalikataimed. Öunapuid ja kirsivõsa paistis seal maja ümber ka olema. Küllast ostame meie leiba ja kala. Ja ma tahan saarerahvale aus karjane olla. Niipalju kui ma jaksan. Ja miks ei peaks ma jaksama — kui ma olen seal omaenese isand, viimaks omaenese isand (ei raehärrasid, ei pürjermeisterid, ei visitaatoreid!) ja kui Epp, kelle juurde Issand minu viimaks on juhatanud, seisab mu kõrval... Kroonika jätkamine jääb seal muidugi katki. Sest maailma armetud mõrtsukatööd ja petisetembud võimu pärast ei kosta sinna mere kohinasse ära. Aga mul on teistsuguseid halle lehtesid hinge taha kogunenud. Ja nende hällimist ega edasikirjutamist ei keela mulle seal keegi. Vastupidi: kaugemast ümbrusest segamata olek ja kõige lähema innustavus peaks mulle seal rihvarannas ja madalas kirikumajas palju niisuguseid inspireerima... Säherdusi nagu see, mille peale ma ükskord kirjutasin: Kui sa ei oska enesele öelda, kas sa oled tüdrukut ihanud või armastanud — lase kaks-kümmend või kolmkümmend aastat mööda minna. Kui ta on vanaks ja

inetuks läinud, oli see paljas iha. Kui ta ikka veel ilus on, peab see olema olnud armastus... Või ka säherdusi, mille peal ma näiteks arutaksin, mis see küll niisugusel juhul peaks olema, kui tüdruk kolmekümne aasta järel veel ilusam paistab kui enne... Või ka säherdusi tarkusi nagu see (ha-ha-ha-haa!), mille ma praegu kohe kirja panen, kui koju saan —»

Balthasar tõusis püsti ja märkas öieti alles nüüd, et kõrtsi oli vajunud sisse tosinkond härra Pontuse äsja saabunud sõjameest, lärmakat ja kirevil riides rahvast, kes hakkas end järisid tõugates ja laudu nihutades lee ette paigale seadma. Balthasar sai nende hõiklevaist kõnekatkeist niipalju aru, et need olid osalt Kaspar Tisenhuseni Tallinna lipkonna mehed, aga osalt Olaf Eriksoni rootslased ja soomlased. Keegi neist rääkis kilaval häälel midagi Põltsamaa möödunudkuise vallutamise üksikasjust ja üks teine vandus lipkonna nüüdseid talvekortereid. Ja — tõeale au andes — Balthasar tundis end juba paigale jääma hakkavat, et soldanitega juttu alustada. Aga siis toppis ta oma kõrvad ometi oma isikliku elu mesilasevaha täis ning trügis sõdurite vahelt läbi ja kõrtsist välja.

Ta läks kedagi kohtamata läbi õpetajamaja diile ja kahte astet korraga võttes diiletrepist üles. Võib-olla mõtles ta, aga igatahes ühel õige kaugel, õige tagumisel plaanil: need põrandad, need laed, need trepid, need valgeks lubjatud müürid — see maja, mille mina nüüd maha jätan — (et mitte mõelda — kust mind nüüd välja visatakse). Ta astus töökambrisse, võttis puldisahtlist halli paberilehekese, pistis hanesule tinti ja kirjutas üles, mis talle «Halli Hülge» laua taga oli meelde torganud. Koduteel tuulega maadeldes oli ta saanud oma mõtte, nagu talle tundus, ilusasse rütmilisse vormi. Ta astus välja trepitõrale ja tundis elutoast ülesulatuvat tanguleeme lõhna. Ta hakkas trepist alla minema ja nägi poolele trepile jõudes Eppu elutoa köögipooles lee ees leemepaja kohale kummardumas.

«Epp, tule siia!»

Balthasar läks töökambrisse tagasi ja ootas. Epp astus paakil uksest kirjutuskemmi sisse. Ta püüdis Balthasari ilmest küsimusele vastust leida, aga nägi mehe näos ainult arusaamatut kohtlast jõmpsikalikku elevust. Epp küsis tasa ja tungivalt:

«Mis raehärrad sinuga tegid?»

Balthasar tõmbas Epu enese vastu, võttis ta väikese erutusest, häbelikkusest, rõõmust ja leekuumast hõõguva näo oma suurtesse pihkudesse ja andis talle suud. Pikalt. Patuselt. Ja patust vabanenult. Ning hingas aplalt naisest hõnguvat saunaviha, vaiguseebi ja tanguleemeauru lõhna.

Kui Epp suu vabaks sai, küsis ta uuesti:

«Ütle, mis nad sinuga tegid?»

Balthasar lõi käega. Ta toetas näpud tagasikätt kivist aknalauale ja hoovas enda selle äärelle istuma (ta oli ju veel vaata et noor mees...). Ta sirutas käe ja võttis akna kõrvalt puldilt oma vaimu vastsündinud lapse.

«Kuula.»

Siis märkas ta kohmetudes, et oli oma mõtte saksa keeles kirja pannud ja et ta peab selle Epule maakeelde ümber panema. Ja ta pani selle niimoodi ümber:

Sel ajal, kui Iisak sündis, oli Aabraham kaks korda nõnda vana ja veel natuke vanem kui mina täna hommikul. Ja tema naine Saara oli kaks korda nõnda vana ja veel tükikese üle selle, kui oli täna hommikul naine, kelle Issand minule hoidnud ja viimaks mulle saatnud on. Nõnda et meie võime nüüd küll oodata sedasinast kaks korda vähem ja koguni üle kahe korra vähem imetaolist armu.

Balthasar tõstis pilgu oma lehelt ja vaatas natuke häbenedes ja selle varjamiseks iseäranis pulkas silmi Epule otsa. Epp ütles peaaegu sosinal:

«Ma ei saa sellest aru...»

Aga Balthasarile paistis, et ta suunurgas ometi võbeles arusaav muiahtus. Balthasar ütles:

«Küll sa saad. Saara naeris ka ja salgas selle Issanda ees maha.»

Epp küsis:

«Ütle, mis nad sinuga raekoosolekul tegid?!»

Balthasar hüppas aknakivilt põrandale ja haaras Epu õlgadest kinni. Ta ütles vastuse asemel:

«Epp, ma palun sind — tule mulle naiseks.»

Ta tundis, kuidas naine ta käte vahel võpatas ja temast silmapilguks eemale tõmbus, nii et ta pidas tarvilikuks lisada tõtakalt ja kohmetult:

«Päriks, laulatatud naiseks —»

Mille peale või õieti küll mille järel ja millest täiesti sõltumatult Epp ta tõmbele uuesti järele andis ja enese ta vastu surus. Sealjuures tõstis naine pilgu Balthasari silmadesse ja raputas pikkamisi pead. Nõnda et Balthasar küsis tõsises ehmatuses:

«Mispärast siis mitte?!»

«Sa saad ju aru,» ütles Epp peaaegu sosinal, «et ma ei kõlba sinu kõrval Pühavaimu pastoriprouaks...»

Balthasar tundis — ta võiks hüüda, võib-olla peakski ta hüüdma selle peale: «Kuidas siis nii?! Mispärast sa siis ei kõlba?! Kui mina olen sinu valinud?!» Aga ta ei hüüdnud seda. Sest ta sai aru, et Epul oli õigus. Vähemalt selles mõttes õigus, et tal oleks, et Epul enesel oleks Pühavaimu pastoriprouana võimatult raske olla. Selles talle jumala võoras saksakeelses ja saksameelses maailmas, kuhu ta siis äkitselt kuulus. Igapäevastes möödapäasmata kokkupuutumistes inimestega, kes peaksid tema pastoriprouaseisust enestele solvanguks. Ja solvaksid teda oma solvatusena igal sammul. Ja teeksid seda hoopis hullemini, kui Annikat tema Meose kõrval iial solvata võidi... Nõnda et Balthasar ei hüüdnud midagi. Ta oleks muidugimõista võinud ütelda: «Imelik — Pühavaimu pastori naiseks sina ei kõlba, aga magama oled sina temaga valmis...?!» Aga ta ei öelnud ka seda mitte. Sest ta tajus mingi hella kohaga oma muidu karedavõitu nahal: kui ta seda ütleks, oleks ta Epu esimene ja kõige südametum solvaja... Selle asemel ütles ta lihtsalt:

«Aga mina ei olegi enam Pühavaimu pastor!»

Ja ta tundis isegi, et ütles seda üllatava peaaegu et uhkusega. Ja et teatud ehmatus selle väljaõeldusest püsis igatahes kuskil üsna kaugel. Ning et siinsamas kirjutuskambris, tema ja Epu ligistikku nägude vahel oli hoopis tema jõmpsikarõõm rabamisvõimaluse üle.

«...Nad lasksid sinu Pühavaimust lahti—?!» küsis Epp sosinal.

«Ee-ei... Nad palusid mind ennast tagasi astuda.»

Epp oli natuke aega tumm.

«Ja mis sa nüüd teed...?» küsis ta veel tasemini.

«Nüüd — võtan sinu ära. Kui sa nõus oled. Ja siis lähemegi Pranglisse. Sa ütlesid ju eile, et see pidi olema ilus pisike saar. Ja ongi. Ma ütlesin: ma olen seal käinud.»

Epp oli vait.

«Noh, kas sa Prangli pastoriemandaks kõlbad? Kui ma sind palun?» küsis Balthasar.

Epp oli vait. Balthasar märkas: ta kael ja rind oli kuni kaeluseservani õhetama hakanud. Aga ta huuled olid peaaegu kahvatud, kui ta küsis:

«...Ja sa palud — seda — tõesti?»

«Muidugimõista,» ütles Balthasar ja tundis, et tema vastus tähendas kuidagi õieti hoopis rohkem, kui ta selle ainsa sõnaga oli ütelnud. Ning et sellega käis kaasas imelik, ehmata ja vaimustav millessegi — võib-olla tänasesse halli ja uputavkõrgesse merre sööstmise tunne. Või niisuguse tunde aimdus.

Epp vaatas talle otsa. Vaatas talle otsa ja noogutas. Ja ütles talle midagi. Midagi üsna vaikset ja kindlasti jaatavat. Seda küll. Aga mida just, seda Balthasar ei kuulnud. Sest esiteks oli see väga tasa öeldud. Ja teiseks —

Balthasaril oli hiljem alati eksimatult kindel mulje, et just sel silmapilgul hakkasid Toomkiriku kellad ja ainult mõni silmapilk hiljem ka Niguliste kellad pimmadi-pummadi-pimmadi-pummadi lööma. Nii et vähemalt tema, Balthasar, vaatas esimese hooga arusaamatus imestuses Epule otsa — et kust nad siis niimoodi silmapilgu pealt sinu vastusest teada said?! Ja kuidas nad sõandasid kellad selle peale niimoodi paukuma tõmmata?! Ning õieti alles siis, kui minuti pärast tema enese Pühavaimu kellad sealsamas kõrval ning Oleviste ja linnakabelite kellad kaugemal teistega ühinesid, sai Balthasar aru, et helistamise põhjuseks peab olema midagi muud kui tema kosimise vastuvõtmine...

Nad lasksid teineteisest lahti ja tõttasid trepist alla selgust taotama. Käärkambri uksele tuli kõster Meckius neile laiali käsi vastu:

«Oh ei! Mitte tatarlased! Mitte moskvalased! Mitte tulekahi ega taud! Rõõmusõnumid! Härra P o n t u s —»

Meckiusel, kes teinekord ka kirikulaulu ajal hingeldama kippus, tuli õhust nappus kätte ja Balthasar jõudis mõelda: «See läheb näe ka kroonu-meelsusest napakaks», enne kui Meckius sai hinge tõmmatud ja lõpetatud: «Härra Pontus... on oma peaväe eesotsas praegu linna sisse sõitnud. Kullerid saadeti lossist veerand tundi ette kirikutesse. Et kellamehed valmis oleksid. Meie saime alles mõne minuti eest käsu kätte. Nii et meil polnud enam mahti õpetajale teatada...»

Seitsmes peatükk

milles ei püüta midagi tõestada, sest käiakse truusti meie poolt seiratava mehe elusündmuste kannul või astutakse ülimalt nendega rinnu, kusjuures nendest koguneva eksempli pealt ometi seda veenvamalt näha peaks olema, kui ennatlikuks võivad Aja silmis osutada inimeste otsused, mis puudutavad Ülenduse ja Alanduse, Täie ja Tühja ning koguni Hea ja Kurja sisemat olemist.

Eile pealelõunal oli Balthasar saatnud Epu tuttavate Peningi talumeestega Kurglale, et see oma kraaminatukese lõplikult linna tooks. Öhtul oli ta kutsunud Märteni kirjutuskambrisse ja rääkinud talle asja ära. Nii ja nii. Saarele lähevad tema, Balthasar, Epp, Balzer, Madle. Ja ta küsib, kas Märten tuleb nendega kaasa. Märten oli pistnud endale Ristija Johannese kaunakese hambusse ja öelnud:

«Th. Kuhu ma's ikka lähen. Kolmveerand elu sinu sabas sörgitud. Ja kui sa Madle ka kaasa vead —»

Balthasar oli raputanud Märteni tõrkuvat kätt ja öelnud, et Madlega paneb ta tema saarel sedamaid paari. Misperale Märten oli silmanurka välgutanud ja ühmanud, et vaadaku enne, kuidas ta ise Epuga paari saab, ning läinud oma kodinaid kokku korjama.

Täna varahommikul läks Balthasar selle aasta esimeses tihedas lumesajus läbi valgevöödilise hämara üles Toompeale, et kanda oma asi toompraost Dubberchile kui ministeeriumi eestseisjale ette:

Nagu teie auväärne muidugi juba teab, soovitas auväärt Tallinna raad minul minu kroonika pärast Pühavaimu kantslit tagasi astuda. Ergo astun mina sealt tagasi. Ja palun ministeeriumi anda mulle Prangli saare Püha Laurentiuse kiriku kantseel. Punkt.

Aga kui Balthasar üleval Toompeal ümber kiriku nurga pahemale pööras, pörkas ta kellegi lüheldase päratuse mustas karvamütsis mehega vaata et kokku. Ja taipas siis, et see polnud keegi muu kui ta vilka sammuga altlinna-naaber isand Belaváry, apteeker, keda linnas oli viimasel ajal lihtsuse mõttes hakatud isand Burchardiks kutsuma. Apteekril oli rohitudelaegas rihmaga üle öla.

«Toompraosti jutule? Oi-oi, väga ebasobiv aeg. Mina tema haigevoodi juurest just tulen. Kange külmetusetusk ja kõrge palavik. Rinnad kinni ja hääled nõndapalju ära, et ei saa sõnagi kuuldavaks. Mitte enne tulevat nädalat. Kui Jumal annab ja minu kuuma õlle ja kassikusekuur aitab.»

Balthasar pöördus koos apteekriga tagasi tulema ja otsustas: kui Dubberch on Issanda tahtmisel haige, läheb ta sedamaid Niguliste Gerstenbergeri juurde, kes on ministeeriumis Dubberchi järgmine mees. Ja ta pomises: «See on isegi parem. Sest toompraosti tunnen mina hoopis põgusamalt. Ja paksud mehed öeldakse olevat lahendamad kui luidrad...»

Balthasar kutsus apteekriisandat Pika jala allalinnateelt kõrvale paremale pöörama, et Lühikesest jalast kiiremini alla jõuda. Aga apteekriisand raputas naeratades pead:

«Ei-ei-ei, pastorihärra — minul ei ole nii kiire.» Ja siis vaatas ta oma musta karvamütsi serva alt Balthasarile koguni kavalasti otsa ja ütles mustadest vurrudest muiates: «Ja mina ei ole ka koguni nii noor —»

Balthasar jättis apteekri mööda Pika jala lumiseid munakaid allapoole

kõndima ja põikas paremale, hüppas mõnest müüridevahelisest paeastmest alla ja lükkas Lühikese jala päratu rautatud tammevärava õlaga lahti — («Mis see pidi tähendama: tema ei ole nii noor — kui ta sitikas on ju oma viis või isegi kümme aastat noorem kui mina?!»)

Trepp, mis siit väravast kunagi alla Rataskaevu tänava äärsete majade vahele välja viis, oli viimaste aastatega sootu ära lagunenu, puuosad ära mädanenu või ära kõetud ja kiviosad laiali taritud. Ja kui Toompea või altlinna poisirüblikud siit teinekord praegugi alla ja üles ronisid, siis ikkagi suvel või vähemalt pärast seda, kui mäenõlval asuvate majade kojamehed olid järsaku jäätanud konaraile vaevaks võtnud liiva puistata. Säherdusel esimese libeda hommikul ei läinud siit ükski mõistlik, saati veel väarikas inimene alla.

Balthasar seisatas väraval, vaatas viie- või kuuekümnepäevase mitmeastmelisse liiva-, lume- ja kivisegusesse sügavusse ja mõtles:

«Kui see mul ilusti korda läheb, läheb mul kõik ilusti korda.»

Ta hüppas esimestele kiivavajunud ja murdunud paeastmetele, libises nende kahletusel, kukkus, jäi siiski jalule, kuid vajus seitse-kaheksa küünart allpool poolest säärest lumesudrusesse liiva. Ta ukerdas kätega peatükkidest kinni hoides allapoole, sumpas edasi, pidi poole nõlvakõrgusel jalgealuse kaotama, kuid sai pahema käega mingist juurikast kinni, jäi ikkagi jalule ja tuli viimasest järsakust otsekui liulaudade hooga alla. Ja tundis koos külma tuulega, mis tal südame alt läbi käis, heameelt, et Eppu ta laskumist nägemas polnud. Ja kahetses seda asjaolu natuke ka. Kui ta sealsamas all sedamaid Niguliste õpetajamajja ja Gerstenbergeri töötuppa astus, oli tal endalgi pisut niisugune tunne, nagu oleks ta siia otse läbi mantelkorstna sisse sadanud.

Niguliste ülemõpetaja võttis Balthasari kõhule kohlu tiritud hõlmadega hommikumantlis ja ähmist higise näoga vastu:

«Ja-jaa. Ma kuulsin rae otsusest sinu asjas. Noh, nende asi. Ja neist tuleb ka aru saada, eks ole. Aga kallis mees, mul ei ole täna silmapilku aega. Sa ei tea?! Homme. Nigulistes. Suur tänujumalateenistus. Härra Pontus ise ja kõik väe- ja maaülemad kohal. Mul on käsk käes: jutlus olgu Moosese viienda raamatu kahekümnenda peatüki peale! Aga ütle, inimene, mismoodi ma neile selle peale jutlustan?!»

«Mis seal siis imet on?» küsis Balthasar.

Gerstenberger haaras laualt avatud piibli:

«Kas sa ei tea, mis siin seisab?! Alguses on siin ju küll — näe, loe: «Kui sa lähed sõtta oma vaenlaste vastu ja näed hobuseid ja sõjavankreid ja rahvast, keda on rohkem kui sind, siis ei pea sa mitte kartma, sest sinuga on Jehoova, sinu Jumal, kes on sinu Egiptusemaalt välja toonud.» See käib nende kohta küll. Härra Pontusel on ilmast ilma vähem mehi olnud kui moskvalasel. Või vähemalt on räägitud, et tal on neid vähem. Aga ütle, mis ma sellega teen, kui Mooses räägib siin, näe: ülevaatajad üteltu sõjaväele: «mees, kes on ehitanud uue koja, aga ei ole veel saanud seal sees elada, ja mees, kes on rajanud viinamäe, aga pole veel saanud sellest maitsta, ja mees, kes on kihlanud naise, aga pole veel saanud teda koju viia — need pööraku sõjast kõrvale ja mingu oma uude majja ja viinamäele ja naise juurde...»?! Saad aru — kui ma räägin, et Mooses jaburdab, paneb Dubberch mu häbipinki! Ja kui ma kuulutan, et Moosesel on õigus, leiab härra Pontus, et ma laostan vägede moraali! Sina oled ju niisama vana kantslikukk kui mina! Ütle, mis ma pean tegema?»

Balthasar silmitses Gerstenbergeri topeltlõualist puhevil ja mureniisket, aga üldsegi mitte vaenulikku nägu. Ta neelas targata tahtva kadeduseuha alla. Kadeduse sel puhul, et just Gerstenbergerile on säherdune pidulik ülesanne osaks antud. Ja ka kerge kahjurõõmu ametivenna saamatu ähmi puhul neelas ta alla. Jumaluke — kui tuimalt nende pead ikkagi tööta- sid! Mis selle tekstiga manipuleerimine siis ära ei oleks... Balthasar ütles:

«Kulla kolleeg. See Moosese sõna käib igatahes minu kohta otsekui imemoel —» Ja ta ei öelnudki seda ainult pilkamisi (või vähemalt mitte paljalt pilkamisi), sest tundis sõna märkitavuse pärast tõesti põlveõndlates kummalist surinat. «Mina olen täpisealt see mees, kellest Mooses kõneleb. Ma olen leidnud enesele uue koja. Aga pole veel sinna asunud.

Ja rajanud — või ütleme, leidnud viinamäe. Aga pole veel selle mahlast maitsnud. Ja ma olen kosinud naise, aga pole viinud teda veel koju. Ja sõjast pööran mina kõrvale. Sest ma pean targemaks minna oma kotta ja viinamäele ja naise juurde. Ja sellepärast ei ütle ma sulle midagi. Aga ma palun ka sinult ühte: Dubberch on haige. Tee ministeeriumi nimel otsus, et mulle antaks Prangli kantsel.»

Gerstenberger pani piibli lauale ja ajas hõredad kulmud püsti:

«Prangli? Mispärast? Sinna ei ole ju ülepea õpetajat tarvis.»

«Kuidas nii?!» küsis Balthasar, «seal oli ju vana Vulpius? Ja see suri kevadel ära?!»

«Aaah,» venitas Gerstenberger kõrvaleheitvalt, «Vulpius oli mõnede Tallinna härrade hõimlane. Ja oli seal vanuigi mõned aastad aplaagris ja sinekuuri peal... Muidu on Pranglit alati teeninud Jõelähtme pastor. Ja teenib edaspidi ka. Sina? Pranglisse? Mitte ei poolda. Sa mõtle järele: Vulpius sai seal sada viiskümmend marka aastas. Sulle me peaksime maksma vähemalt sada. Aga Jõelähtme omale läheks sealkäimiste eest paljalt viiskümmend. Nii et sina tähendaksid meile seal viiskümmend marka aastas täiesti tarbetut kulu. Aga meil on praegu — sa tead ise — niisuguste suurte võitude aeg, et kõige tarvilikumateks asjadeks pole raha.»

Niisiis oli seesinane kaheteistkümnes detsember Balthasarile üpris kaksipidise enesetunde päev. Sest lahendus, mille ta oli endale pähe võtnud, nihkus ebamäärasusse. Dubberch võib muidugi teha, mida Balthasar palub. Aga ei tarvitse. Eriti kui ta on Gerstenbergeri tõrkumisest kuulnud. Ja Dubberchi juurde pääseb Balthasar alles jumal teab millal. Võib-olla tõesti nädala pärast, võib-olla veel hiljem, kui apteekri kassikusi ei peaks aitama. Ja selleks ajaks on rannad võib-olla juba jääs või idatuul saarte vahed radi ja rühka täis puhunud, nii et paadiga on võimatu saarele saada, aga kindla jää tekkimiseni võib kuluda mitu nädalat. Ja selle aja peab Balthasar pidama Tallinnas vastu. Muidugi, Epp on mõne päeva pärast Kurglalt tagasi ja muudab sellesinase mahajäetava maja nii kauaks väljakannatatavaks kui tarvis. Aga linnas liikumine ja koguduserahvaga õiendamine saab olema igatahes kaunistest ränk...

Balthasar ladus raamatud, kokku tükki nelikümmend, virnadesse ja sidus need takuse kablagaga kinni. Ta silmitses mööblitükke ja valis kaasa võetavad mõttes välja. Paistis, et kui nad ei leia suuremat karapit, peab muist kraami esialgu linna jääma ja Märten sellele järele tulema. Balthasar heitis pilgu sauna, keldrisse ja kolikambrisse. Vahelikutaguses konkus silmas ta Balzeri kunagist kätkit ja tabas enese konku-uksel kaalumast, kas võtta see kaasa või mitte. Siis astus ta kirjutustuppa tagasi ja visandas rae tarvis oma kantslist-loobumise teate. Võimalikult selge. Häbematult lühida. Ja lõbustas end pikalt mõttega, k e d a oleks paras valida seda Raekotta ära viima: kas rääbakavõitu Traani-Andrese Päärn? (Oh tont — kellamees oleks neile liiga suureks auks!) Või Ruuni-Rein, seegi-majameistri poolpime käealune? Või — ho-ho-hohoo — «Punase Kloostri» Kerstin, kes käib nii truusti käärkambris oma kirikumaksusid maksmas...?! Siis tahtis Balthasar mõelda millestki puhastavast. Ta istus diile nurka puusohvale, kutsus väikese Balzeri oma põlvele istuma, nuusutas ta juukseid ja rääkis talle, mismoodi elu nad nüüd elama hakkavad:

«Tead, vanas mõnuses palkmajas. Mitte niisuguses kivikerepis nagu siin. Saad aru, seinad jämedatest pruunidest palkidest. Palgid nagu vanad truud loomad, kes on heitnud ümberringi pikali maha, et meil soe oleks. Ja pannud halli sammalt endile tuule vastu külgede vahele. Ja niisugust kitsast kivitatud hoovi, kuhu päike müüride takka paistma ei küüni — seda ei ole seal ülepea mitte. Seal on tore lumine, hangede ja rebasejälgedega aed. Vanad õunapuud, millele võib latva ronida. Ja õunapuude taga on kivirahnud. Nagu pisikesed mäed. Nende otsast näeb talvel kaugele üle merejää. Aga jää peal on hülged. Kaanakad ja musud ja viigid ja mis nad on. Hiiglasuured, laigulised, vuntsidega, karvased. Ja kõigi nende pojad. Naljakad, loibadega. Ja teinekord roomavad need lopa-lopa-lopa otse meie õue. Piima või kalarapete lõhna peale. Ja kevaditi hauguvad nad merejää ja undavad niimoodi läbi nina — nnnng — nagu positiivi ülemine mi... Aga kevadel, kui meri lahti läheb, siis näeb meres pring-

list maha»? Ei, see polnud *Civis Revaliensis*'ele ühe võõra härra ees ikkagi lihtsalt sünnis... Või ütelda: «Lugupeetud võõras, minu vahekord Tallinna raega on Tallinna rae ja minu enese asi»? Ei-ei, nii nipsakat vastust polnud see võõras ära teeninud. Ega olnud Tallinna raad samaaegu nii hoolikat rae poole hoidmist väärt! Nõnda et Balthasar varjas hämmelduse mühatusse ja sammus halba kõrvakuulmist teeseldes edasi. Aga seal-samas haaras keegi tal läbi peleriini küünarnukist. See oli Kanuti kivi-raiujate vanem Lange, Balthasari hing (tähendab, tänini Balthasari hing...). Ta tõmbas oma kandilise pea laiade õlgade vahele, nagu tahaks ta seda kitsukesse krausitud pühapäevakraesse varju tõmmata, ja sosistas:

«Hirmus ülekohus, mis nad teiega teevad —» Ja laskis sealsamas Balthasari küünarnuki taas lahti ning kõndis kiiresti edasi.

Rahvahulk voolas tihenedes platsilt Niguliste tänavasse sisse. Balthasar peatus tänavanurgal ringi vaatama ja sattus raehärra Schröderiga vastamisi:

«Aa — isand Russow. Ja-jaa, ma tean, te ajate ministeeriumiga asja. Aga te peate ka raele oma tagasiastumisest teatama.»

Härra Schröder läks kiriku poole edasi ja keegi ütles Balthasari selja taga:

«Endlich haben sie ihm auf seine kotige Zunge getreten...»

Keegi raksatas naerma ja keegi ütles veel midagi, aga Balthasar ei kuulnud häältekumu ja kellade helina tõttu, mida.

Sealsamas hakkas pürjermeistrite ja raehärrade pidulik salkkond raem-etnikkude saatel alt Raekoja poolt rahvaridade vahele jäävat teed üles tulema. Ja ülevalt, Rataskaevu poolt hakkas kostma kabjaplaginat ning tänavasse pöördus ratsanikesumm, kirevad standardid plikjate var-raste otsas kübarasulgede kohal.

Balthasar liikus läbi rahvarüsina lagedaks jäetud kirikuesise poole. Ta kuulis kedagi ütlevat (oh Jumal, see võis muidugi paljas juhus olla): «... Vaata-vaata, tema pidi ju nüüd minema aetama...» Siis jõudsid mööda tänavat üles kõndivad raeisandid kirikuesisele. Härrad Holthusen ja Korbmacher kõige ees. Härra Rotert häbematus sulgedega aadlimehe-kübaras, otse pürjermeistrite kõrval, teised neist veidi tagapool ja peatu-misel nende ümber. Ja kõikide ümber tiirlemas ja kõigilt midagi päri-mas ja kõigile midagi sosistamas — tõllakil hallide šaubehölmadega kiivas ja teenistusvalmis, igavesti oma ametis püsiv isand Topff...

Ülevalt saabunud ratsahärraskond oli sel ajal juba kirikuesisel plat-sil — tükki sadakond kõrget ja vähem kõrget härrat keksivate hobuste sadulais, kindas käega kübaraserva hoidmas, sest vahepeal oli tuul tõus-nud ja lumesadu tuisule keeramas. Ning algavas tuisus laperdasid här-raste peade kohal kuninglike lipkondade standardid. Raehärrade tülles astusid sõja- ja maaülemad sadulaist: habras härra Pontus üleni mustas sametis, valge krauskrae kaeluse musta sameti ja habeme musta sokuvilla vahel, lohmakas ja kõhukas Boije-härra, vilgas ja kahmakas Karl Henrik-son Horn ja luidralt sooniline Tõnis Maidel lühikeses sinises peleriinis, Tõnis Maidel — nüüd ju Toompea lossifooft pealegi — ülemjuhatajale ja asevalitsejale härra Pontusele saatuslikult lähedas-läheduses... Lipkonna-ülemate seas silmas Balthasar mitmesuguseid rootsi ja soome isandaid, keda ta vaevalt tundis — Sparresid, Brahesid ja Flemingeid, ja seal-samas talle hästi teada Eestimaa väeülemaid, nimetada härrad Reinhold Nieroth, Johann Anrep (Elert Kruse minia vend, eks ole, aga rootslase all täies lugupidamises ning aus) ja muidugi ka härra Kaspar Tisenhusen, Balthasari kroonika vastu kirjutanud Tisenhuseni-härra vennapoeg...

Sadulast astujate ja Raekoja poolt saabunute rühmad segunesid kiriku-esisel tervitusi vahetades ja siirdusid üheskoos kirikusse, Toompea härrased siiski rae omadest veidi eespool, pühakotta minekul küll mõõka-deta, aga kannuseid ometi saabaste küljest võtmata ja kõlistades neid kui-dagi häbematuult kirikukellade kumisemisse. Lipnikud jäid oma standar-tidega õue hobuste ja kannupoiste ette rivisse ning algavas tuisus laper-dasid lipkondade päritolu osutavad sinipunakuldset Uplandi ja Götalan-dide, Nylandi ja Eestimaa vapid ruutküünrastel lippudel kuldsete init-siaalide vahel — I. R., I. R., I. R., I. R., —, mis pidi tähendama Ioannes

Rex, aga oli Balthasari meelest korrage nagu hoopis kohatu (või jumal teab, võib olla, et ühes koguni peidetud ja sootu tabamatus mõttes siia Niguliste ette tuisu kätte iseäralikult kohane) ... fragment I. N. R. I. — sildist Kristuse ristipuul ...

Balthasar astus koos rahvasummaga maaisandate järel ja neist mitte kuigi kaugel, vaid Suure Gildi härrade ja prouade seas kirikusse ja hakkas liikuma keskmise pinkidevahe poole. Ja siis tundis ta äkitselt mingit uut ja teravamalt ebamugavust, ei-ei, mitte toda äkilist ja sedamaid mööduvat südamevasardamist, mida ta viimasel ajal aeg-ajalt oli tundnud, vaid midagi ohtlikumat ja möödaminemat ... Ja ta sai ka sedamaid aru, millest see tuli. Sest kuigi ta viimasel ajal hakkas märkama oma käte lühidaks jäämist peenema trükiga raamatu lugemisel, paistis talle, et kaugemaid asju nägi ta nüüd seda eredamalt. Ja sestap nägi ta kantsliesisest reast üle pahema öla vahtiva Tõnis Maideli pilgu imeselgesti ära. Kirverakarva sinakashalli pilgu, mis näis ülbe imestusega küsivat:

«Kelle loal kõnnid sina siin veel ringi?!»

Ja just selsamal silmapilgul tuli isand Topff mööda põiklääbikäiku ja vastu rahvatungi loovides Balthasari poole ja temast mööda ning rääkis temast möödudes talle pahemasse kõrva:

«Näe kui hea, et ma teid kohtan. Teie asi on korras mis korras. Ja-ja-jaa —» Ja kui Balthasar talle arusaamatuses otsa vaatas — sest mõni inimene jääb surmatunnini head uskuda tahtvaks lapseks, lisas isand Topff täpsustades: «Paljalt seesamane, noh, tagasiastumise teatus ära tuua. Härra Holthusen käskis teile ütelda: ta laseb anda teile tollimaja luubi, kui teil tarvis on — et sinna saarele sõita, kuhu teie tahtma pidite —»

Võib-olla oleks isand Topff veel midagi ütelnud, aga sealsamas surus Niguliste köster üleval koori peal sündmusekohase hoo ja innuga oreli taldupeule ja sõrmilistele ning *Te Deum laudamus* rökatas üle püstitõusva koguduse. Ja Balthasar tundis äkitselt, et ta ei saa paigale jääda. Ta pöördus ja läks kirikust välja — võib-olla mõtles ta ühes alumises mõtlemiskihis: «Otskui oleksin mina juba tollimaja luubil ja kõigi täna-hommikuste juttude tuul puhuks minu purje siit vastupandamatult minema ...»

Balthasar jälgis oma jalgu astumas kirikuesise rumalasti äratallatud lumel, millele tuul ometi värsket lund peale kandis. Ja siis kuskile hargnevate tänavate vähem äratallatud lumel. Ja siis mingi kivitee hoopis jäljetul heledusel. Ta ei teadnudki õieti, kus ta viibis. Tähendab, teadis muidugi, aga mingi kõrvalise teadmisega. Ta mõtles:

«Aga see kõik on jumala ükskõik. Tunahomme on Epp linnas tagasi. Ja paari päeva pärast sõidame meie ära. Ja keegi ei keela meil õnnelikud olemast ...»

Ta pigistas silmad kinni ja nägi külmetavat allikasilma keset lund ja allika värisevas peeglis Epu väikest hõõguvat nägu. Siis leidis ta enda istumas Grusbeke-taguse torni juures müüri ääres väljaspool linna, kivi-nukel, selg tornieendi ja müüri ühinemisõõnsuses, vahtimas üle lumiste kallastega kraavi ja kraavitaguse kuuriubrikutega kapsamaa. Ta ei teadnud õieti, kui kaua ta oli seal istunud, aga ta tuulepoolt õlal ja varrukal oli sõrmepeksume lumekord ja tal oli üdini külm. Nii et ta otsustas minna koju. Kui seda mahajäetavat maja seal Pühavaimu kalmumaa ääres sündis veel koduks nimetada ... Kui Epp oleks olnud juba tagasi, oleks olnud juba kodu (näe, jälle see ebasobivaks ja tühjaks muutuv sõna) — siis oleks see maja ikkagi veel kodu ... Ning et seda võõra-maja-tunnet edasi lükata, pööras Balthasar kalmumaa poolt uksest kirikusse sisse. Oma kirikusse, mis oli tegelikult ka juba võõras ...

Tühjas kirikus istus või palvetas viis-kuus inimest. Mõned istujad tõusid Balthasari möödumisel püsti ja teretasid. Võib-olla ei teadnud nad tema äraminekust veel teps. Aga võis küll arvata, et teadsid. Sest säherdused uudised levivad tuulekiirul. Ometi, ta oli kaheksateistkümmend aastat siinsamas nende ja nende vanemate ja laste hingekarjane olnud ja nad teretasid teda ikkagi. Olgugi nad küllap kuulnud, et nende õpetaja kõlvatute kirjatööde pärast minema aetakse ... Ta istus pahemale üsna ette, teise või kolmanda pingirea otsale, ja silmitses Püha Vaimu väljavalamise kullatud kujusid neid nägemata ja rääkis oma Issandale:

Taevane Isa — vististi tuleb mul öelda Sulle tänu selle eest, et Sa sellesinase toreda ja küllap ülemäära toreda kiriku minu käest ära võtad. Kuigi ma küll uskuda ei saa, et õllepumbast Ostmann selle tarvis koha- sem mees oleks. Aga kõiki Sinu otsuseid ei võigi inimeselaps mõista. Ise- äranis mitte neid, mis tema enese elu- ja käekäiku puutuvad. Ja sestap tahangi ma Sind tänada, Issand, olgugi see mulle praegusel minutil raske — et Sa ju võtad selle kiriku küll minu käest ära, aga annad mulle ometigi teise. Nagu ma selle lontruse Topffi tänastest sõnadest aru sain, on Holthusen selle poolt. Mis ju tähendab, et ka Gerstenberger ja ministee- rium jäävad sellega nõusse. Annad mulle selle madala kiriku seal saa- rel — et ma seda Sinu abiga v a i m u s kõrgeks tõsta püüaksin... Ja mille eest ma Sind vähem tänama ei pea, on see, et Sa annad mulle selle tõsise ja ausa naise näol armastuse, millest mina aru pean saama, et see on seda kallim sellepärast, et see on armastus a l a n d u s e s —

Siinkohal kuulis Balthasar oma lähedal kobistamist ja tegi silmad lahti ning võpatas natuke sisemiselt. Üks mees astus temast viie sammu kau- gusel altari astme ette ja põlvitas sinna kivipõrandale maha. Ja Balt- hasar tundis mehe ta näo ja käe järgi sedamaid ära. See oli Savijärve Hinke. Seesama aasta neljakümnene mees, Mustjõe kalur, kelle pahem näopool ja käsi oli linna mureks ja ehmatuses viimase poolteise kuuga isevärki kahkjasvalgeks ja krobelineks muutunud. Nõnda et raest oli nädala eest käsk antud: vaadaku apteeker Burchard ja raepalper Ensing ja nende seltsis selle mehe hingekarjane tema tuleval nädalal üle ja otsustagu, kas teda võib lasta tema naise ja laste juures edasi elada või tuleb ta pidali- tõbiseks tunnistada ja varjupaika elama saata.

Nüüd jääb ka see asi Ostmanni teha, mõtles Balthasar. Ta silmitses Hinke valget palet ja ta just nagu lubjaga määratud pahemat kätt, mille valged sõrmed olid parema terve käe pruuniks parkunud sõrmedega kramplikult risti, ja ta liikumatult põrandakivisse vaatavat silma ning kitsukeseks kriip- suks pigistatud suud, mis palve pingest nähtamatult vudises... Ja Balt- hasar tundis äkitselt masendavat kahetsust, et tal polnud usku ega jõudu tõusta üles, astuda haige mehe juurde ja ütelda Önnistegija imettegevate sõnadega: «Ma tahan, saa puhtaks!» Ja ime sünniks... Ja sealsamas tun- dis ta kõrvetavat häbi, et oli tihanud seda mõtelda... Ning et sellest üle saada, tahtis ta eneselt küsida — ta juba aimas selgesti küsimust: mis see oli, mida Issand talle selle läbi ütles, et ta saatis sellesinase tõvekaht- lase mehe siia tema kõrvale palvetama, praegu, kus Balthasar oli tema üle kohtumõistjaks kutsutud ja kohtumõistjast kukutatud ja, võiks ütelda, ise oma linnas tõvekahtlaseks tehtud...? Või oli see ikkagi paljas juhus...? Aga mis tähendas juhus — kui on öeldud, et varblanegi ei kuku katusele Tema teadmata?!

Balthasar tahtis seda tõesti eneselt küsida, aga sealsamas kuulis ta samme oma selja taga ja tundis Märteni hingeõhku oma kõrva juures:

«Balthasar, üks rootsi ohvitser on kiriku ukse juures ja nõuab sind.»

«Tulgu siia. Mis tal tarvis on?»

«Ta ei tule. Tal on mõök vöö. Ta peab viima sinu asevalitseja ette.»

Balthasar pigistas silmad kinni. Ta tundis, kuidas ta lõuapärad naksa- tasid. Ta mõtles: ka see karikas ei pea minema minust mööda. Ja ma tund- sin seda ette. Lõplikult, kui nägin täna hommikul isandate hakiparve härra Pontuse ümber. Ja sain aru, et nad ei jäta ühelgi juhul minu vastu intrigeerimata... Aga *kui* madalaks tahavad nemad minu tallata...? Härra Pontus ei hakka ju nende susimise peale ka seda saarekantslit minu käest ära võtma?! Ja kui ta ka peaks seda tegema — Eppu ei võta ta ometi minu käest ära!

Balthasar tõusis püsti. Ta pani käe Märteni õlale:

«Olgu. Vaatame, mis on neil v e e l minust tahta.»

Nad kõndisid mööda Pika jala jässe tallatud valgeid munakaid üles, Balthasar ees ja hõredate punakate vuntsidega rõõsk lipnikunolk poolteist sammu pahemal taga.

Härra Pontuse ootetoaks oli pikk võlvitud ruum asevalitseja tööruumi või, nagu Balthasar ju teadis, pigem töösaali kõrval. Lipnik käskis Balt- hasaril siin lossiõue avanevate akende vahel istet võtta ja oodata. Ta ütles:

«Kui sekretär välja tuleb, meldin ma, et te olete siin.»

Balthasar mõtles silmapilgu, ise seda uskumata: võib-olla teeb Issand, et sekretäriks on õemees Winkler, ja see asjaolu silub midagi ära... Ta istus vägevale mustale tammepuust pingile ja märkas ükskõikses imestuses: sel jumalateenistusejärgsel tunnil käis siin härra Pontuse eestoas paganlikult vilgas asjaajamine. Ohvitserid tulid ja läksid. Jutulepüüdjaid või jutulekutsutuid istus hämaravõitu võlvikute all teisigi ja kirjutajaid liikus kõrvaluksest sisse ja välja. Aga Balthasar ei pööranud sellele tähelepanu, vaid püüdis mõelda, mida võib härra Pontus temast tahta. Kõige tõenäolisem paistis, et härra Pontus, noh — enam-vähem viisakal moel (nagu tema lahkuse järgi nende esimesel ja viimasel kõnelusel loota võiks) ja võib-olla koguni kahetsust väljendades teeb Balthasarile teatavaks, et rüütelkonna soovil käsib ta korjata Balthasari kroonika Eestimaa hertsogkonnas rahva käest kokku ja hävitada ära. Ja kõige äärmisemal juhul — et ta käsib ministriumil keelduda andmast Balthasarile Prangli kantslit. Mis tähendaks, et ka iga muu kantslit Rootsi võimu alusel Eestimaal... Noh, me ei jääks ju esimesel paaril aastal nälga, Epp ja Balzer ja mina. Aga mis me niisugusel korral öieti tegema peaksime? Võib-olla kolima hoopis taanlase alla Saaremaale — nagu mõneteistkümne aasta eest kolis seegikiriku Kur, kui ta raega tülis läks... Hea küll. Ma mõtlen sellest siis, kui see on tarvilikuks saanud. Igatahes ei ole mul enam palju oodata ega ära taluda. Ja siis olen ma nii või teisiti prii —

«Härra Balthasar, tulge ometi meie juurde —»

See tungiva naisehääle väga kuuldav poolsosin tuli kuskilt pahemalt ja Balthasar tundis seal hämaruses ära proua von Gelderni aastatega puitunud, aga endiselt agara näo — ja piiskopilese kõrval ühe noore neiu sireda näolapi, muidugi — ühe ta viiest tütredest, preili Magdalena vististi, kes pidi nüüd siis olema jah juba kaheksateistkümme aastat vana. Ja kuigi need daamid Balthasari loost muidugi kuulnud olid ja tal sellest kõnelemine möödapääsmatult ees seisis, polnud tal ka võimalik ütelda: aitäh, proua, ma pean paremaks konutada siin üksi edasi... Ta läks ja istus Gelderni daamide kõrvale ja piiskopileesk ütles muidugiteada:

«Härra Russow, see on ju ennekuulmatu temp, mis meie linn teiega teeb, pean ma ütleva! Nagu ei oleks neil teada, et teie olete ainus liivimaalane, keda terve Läänemere-äärne Saksamaa tunneb —»

Aga jumal tänatud oli see ka kõik, mis ta Balthasari asja kohta öelda suvatses. Sest sedamaid istus ta isikliku hobuse selga ümber:

«Aga ma ei pane meie maal midagi imeks! Ülekohus ajab siin ülekohtu taga! Issand! Kas te arvate, et minul on kerge olnud?! Kõik need kümme lesepõlve aastat kaheksa väeti lapsega?!»

Balthasar ei hakanud teadagi tähendama, et kaheksast väetist lapsest olid kaks poega juba mõnda aastat kihelkondades kirikute peal ja vähemalt Agnesest tütar kümme aastat kirikuõpetaja proua. Balthasar oli vait ja proua von Geldern rääkis seda valjemini:

«Ma ei räägigi kõigest, mis meiega on tehtud. Seda ei jõuaks eluilmast rääkida. Ma räägin ainult sellest, mis meiega praegu tehakse. Te saate aru, ma pean ju meie kehvuse kiuste katsuma Magdalenale ikkagi sündsaks kaasavara kokku kraapida —»

Balthasar pani ruumi hämaruse ja omaenese teisalemõtlemise peale vaatamata tähele, et Magdalena läks ema sõnade juures kenasti punaseks, ja proua von Geldern seletas edasi:

«Ja meie Kollota veski, mille meie õnnis Johann ise Zoyede käest ostis, on ju selletarvis täiesti sobiv tükk. Mõtelge: kaheksasada marka! Ja mitte praegu, vaid sel ajal — seitsmekümne esimesel — välja makstud, kui margal oli veel tõsine väärtus taga! Aga nüüd hakkab Arwid Zoye — iseenesest ju auväärne vanemate laps — mulle vaesele lesele linnakohtu ees selgeks tegema, et Johann polevatki neid kaheksasada marka tema isale ära maksnud! Saate aru: hakkab minu ja Magdalena käest meie veski eest raha nõudma! Selle asemel, et tunnistada seaduslik ost kümne aasta eest sündinuks, nagu see sündis! Ja raekohus nämmutab seda asja edasitagasi ega söanda mõista meile meie ilmselget õigust! Nii et nüüd on õnnete naiste ainumas lootus härra Pontuse peal. Ja härra Pontus on muidugi ülitark ja hirmus õiglane isand —»

Magdalena oli selle jutu ajal aina sügavamalt punastanud ja tiris oma hoogusattunud mammat nüüd juba puhvkäisest, aga mamma patsutas tütre vaigistavat kätt ja seletas:

«Magda püüab mind omas lapselikus meeles tagasi hoida. Et küll me kuidagi saame. Aga mismoodi me saame?! Lapsed ei taipa ju niisuguste asjade tähtsust. Teie» — see oli öeldud Balthasarile — «teie võitlete enese eest ka. Ja teie olete mees, ja missugune jõuline mees —» piiskopilesk tõmbus Balthasarist teatraalselt pisut eemale ja mõotis teda oma vilka mustaripismelise pilguga ülevalt alla, «ja teie võitlete oma õiguse endale muidugi kätte. Aga nõrgad lesknaised ja orvukesed peavad seda enam oma pisku pärast võitlema. Ja nagu ma ütlesin: härra Pontuse õiglane süda ja kaugele kuulus tarkus —»

Viimased sõnad ütles proua von Geldern *crescendo*, sest samal ajal lähenes nende pingile äsja härra Pontuse juurest väljunud sekretär (muidugi ei teinud Issand, et see oleks olnud õemees Winkler...) ja piiskopilesk tõusis pingilt ning hakkas Magdalenat kaasa tõmmates sekretäri poole minema. Aga see tõstis laiali pihud tema ees õhku ja ütles:

«Prouasid palutakse oodata. Pastor Russow —»

Balthasar tõusis püsti ja vabandas daamide ees, et ta enne neid asevalitseja ette kutsutakse — ja tundis proua Gelderni just nagu varjava kädina lakkamisest, et nüüd läks ta vältimatult oma viimsele alandamisele vastu...

Sellest päevast ja järgnevaist päevadest mäletas Balthasar hiljem peamiselt kolme asja. Ja neid — niipalju kui inimene ise ennast ei peta — viimse valusa peensuseni.

Esiteks, oma jutuajamist härra Pontusega.

Balthasar astus härra Pontuse päratu suurde töötuppa sisse, kumardas napilt, nii napilt, nagu temasuguse seisukorra lõpuleviija endale lubada võib, ajas enese sirgu ja ootas. Ta teadis härra Horni päevist: pikk, läikima poonitud laud. Laua otsas kõrge korjuga tool. Tooli taga (aga nüüd mitte paremat, vaid pahemat kätt) asevalitseja ja ülemjuhataja raudrüü (nüüd väiksema ja mustemaks patineeritud ja ohtrama hõbefiligraaniga kui siis). Härra Pontus (oma mustas sametis jumala eest natuke vanakuradi enese nägu!) ei tõusnud püsti Balthasarile vastu tulema ega kätt andma (mida härra Horn küll ei oleks unustanud). Aga härra Pontus oli ka kuninga sohitütre mees ja selle läbi ise teatud määral kuninglik persoon. Ja härra Pontuse ees polnud Balthasari mingeid pea-aegu poisikesepõlve ulatuvaid teeneid. Ning asi, mille pärast ta oli siia kutsutud, polnud ju ka magusam kui ta oli...

Härra Pontus viipas Balthasarile tooli oma läheduses. Balthasar mõtles: ma saan sinu ka seistes ära kuulatud, aga astus laua juurde ja võttis tooliserval istet. Härra Pontus küsis:

«Conventi sumus? Nonne?»

Balthasar vastas: «Jaa. Kõrgeausus austasid mind ja minu kadunud naist lossi kutsumisega. Tänavu augusti kuus.»

Härra Pontus ei avaldanud talle kaastundmust naise surma puhul (mida härra Horn küll teinud oleks), aga Balthasar mõtles vilksamisi: «Jumal tänatud! Sest mul olekski piinlik seda kuulata — kui ma Epu peale mõtlen...» Härra Pontus ütles:

«Siis sünnib meil olla vastastikku täiesti avameelsed.»

Balthasar oli vait ja mõtles: meie ainukene kokkupuude on selleks küll ahtavõitu alus, ning härra Pontus lisas:

«Nõnda et ma lähen otsekohe asja juurde», ja Balthasar sai muige vaevalt alla surutud: ha-ha-haa, nähtavasti lähevad kõik maailma ülemjuhatajad ja asevalitsejad otsekohe asja juurde...

«Ma lugesin teie kroonika läbi,» ütles härra Pontus. Ja Balthasar mõtles: «Olemegi asja juures. Ja nüüd siis tuleb, mis peab tulema...» Ja kui ta oleks oma enesetunnet juuri-ääri jälgida võtnud, oleks ta pidanud tunnistama: ta püüdis olla olukorrast eemal ja üle. Ta püüdis varjata ennast merekohinasse olgu Hundimäe nukal või Prangli saare edelakaridel. Aga ikkagi tõusis valvas enesekaitsja temas virgu... Härra Pontus ütles:

«Ma sain teie raamatust teada palju asju. Provintsi kohta, mida ma kuninga nimel haldan.»

Balthasar oli vait.

«Aga nüüd — ma kuulen — seal all» — härra Pontus tegi kitsa kollaka käega pisut põgliku žesti, mis pidi nähtavasti all-linna ja kogu alu-
mist maailma tähendama — «seal teevad mõned härrad teile pahandust. Tõsi?»

Balthasar mõtles: pole minu asi pretseerida, et peamiselt teevad seda küll mõned härrad siin ülal. Ta noogutas:

«Tõsi.»

Härra Pontus ütles kuidagi kergelt, aga imeselgesti: «Ergo — mina pakun teile nende vastu kuninglikku kaitset.»

«... Kuidas?! Kelle vastu?!» küsis Balthasar.

«Noh, nende vastu, kes tahavad teilt seal kantslit ära võtta. *Et cetera.*»

(«Mis arutu kõne see nüüd siis on?! Mis jampsimine see on?! Kuninglikku kaitset?! See ei või ju tõsi olla... Kas ta siis ei tea, kelle vastu ta mind tegelikult kaitsma peaks?! ... Ei-ei, see kõik on mingi unenäolumm... Aga ükskõik, kui ta ei tea, saagu siis minu käest teada—»)

Balthasar ütles:

«See tähendab — kaitset Eestimaa rüütelkonna vastu?! Teie lossifoogtiga eesotsas?!»

«Mmmmm —» ütles härra Pontus, ja oli võimatu aru saada, kas see oli öelduga nõustumine või selle tagasitõrjumine. «Ametlikult käsiksime meie Tallinna rael teie pitsitamisest loobuda. Kui keegi peaks olema raadi teie asjas inspireerinud, tuleks tal teha meie käsust omad järeldused.»

Härra Pontus tõusis ootamata vilka liigutusega püsti ja tuli ümber laua otsa Balthasari juurde. Ta tõmbas Balthasari kõrval seisva tooli Balthasari vastu ja istus sellele. Ta vaatas oma tüütute mustade silmadega Balthasarile silma. Ta rääkis kergelt, aga ometi sisendavalt:

«Teie kroonika on seda väärt. Sellel on ainult üks viga. Ja-ja. Te kavatsete ju oma kroonikat jätkata, eks ole?»

«Ei-ei.»

«Mispärast? Teil tuleks tingimata jätkata. Ja see viga ära parandada. Ka vanas osas. Aga iseäranis uues.»

«Mis viga see siis on?» küsis Balthasar.

«Vaadake,» ütles härra Pontus, «te tunnete seal kõvasti oma mittekslastele kaasa. Noh, laske käia. Aga kõik teised — rootslased, sakslased, venelased, taanlased, poolakad — on teil tõtt-ütelda ühel pulgal. See pole õige. Ega hea. Saate aru. Teil tuleks rootslased ja rootsi võimu teened esile tõsta. Mitte rumalasti ja ülemäära. Vaid õiglaselt. Nõnda nagu nad on. Teie kirjatööst peab näha olema, et kõigi teiste jaoks oleks see maa siin ainult koloniaalprovintsi, aga Rootsi jaoks on tema — tükk riigi enese ihu. Sest nõnda ta ju ongi.»

Härra Pontus istus üsna Balthasari ligidal. Nende põlved puutusid peaaegu et kokku. Härra Pontus pani oma kuldse pitsatsõrmusega käe Balthasari põlvele: «Ja nõnda on kuningale vaja. Kui te seda arvesse võtate—» ta tõusis püsti ja kõndis kitsukese, aga hiiglakõrge põhjakaarde avaneva akna juurde päratu paksus müüris «—tulge siia.»

Balthasar tõusis ja läks härra Pontuse juurde. Nad astusid kõrvu aknavorva kivipinkide vahele ja vaatasid üle kivise aknalaua ja läbi roheka tinaraamides klaasi. Sügavas all oli lumivalge linnatagune maa ja inimeste hallid sipelgarajad kuni mustavhelli mereni välja. Ja mustava mere ning tumeda taeva piiril valged saared. Seal kuskil Viimsi ja Kräsuli taga veel üks siit nähtamatu valge viirg... Härra Pontus ütles:

«Kõik need härrad, kes seal all teie peale turtsuvad — ma panen nad teile teie kroonika eest m a k s u m a k s m a.»

(«Mis kunnatu jamps see ometi on, mis ta räägib...?! See ei saa ju tõsi olla...! Aga kui ta räägib seda mulle suu sisse ja vaatab mulle sealjuures selge silmaga näkku...?»)»

«Maksma — kui palju?» arutas härra Pontus eksimatu kergusega, «ütleme teenistushobuste arvu järgi — iga härra pool taalrit aastas teenistushobuse pealt, kõik härrad Maidelid ja muud. Ja nende respekt käiks nende rahaga muidugi koos—»

(«Issand, Issand, kas see oleks võimalik, kõik need ülbest ülbemad här-
rad — vait? Hammastekiristamisega, aga vait!»)

«Ja Pühavaimu kantsel jääks mulle alles?»

«Muidugimõista.»

Balthasar vaatas aknast kaugusse. Ta tundis — ta ei saanud seda salata:
ta suunurgas tuksatas muie. Härra Pontus küsis:

«Noh, mis te mõtlete?»

Balthasar pöördus härra Pontuse poole ja silmitses poole pea jao lühe-
mat tuklast meest ülevalt alla. Ta ütles muigetuksatust varjamata:

«... Nagu Kristus Kuradiga templi harjal...»

Härra Pontus puhkes vaikse heleda laginaga naerma: «No teate, mina
olen niisama vähe Kurat kui teie Önnistegija! Kuigi ma olen kuulnud,
siinmaal pidi räägitama, et ma olen Kuradiga salaliidus ja müün öösiti
Narva juures Laagna mäel langenud sõdurite nahku—»

«Taevas hoidku,» ühmas Balthasar, tõtt-öelda kerges ehmatuses, «mis-
sugused jutud... Aga» — ta pöördus täies laiuses härra Pontuse poole,
«mis puutub teie lahkesse ettepanekusse — mis pärast te selle mulle
teete?»

«Loomulik küsimus,» ütles härra Pontus, «mis on selget vastust väärt.
Ma vastan. *Primo* sellepärast, et kui te teete, nagu ma rääkisin, on tule-
museks kroonika, mis on niisama mahlakas, nagu ta juba on, aga riik-
likust seisukohast veel täielikum ja veel õigem. *Secundo* — jaa, see
on pisut keerulisem. Vaadake. Eestimaa aadel on meie võitude survele
otsustanud kuningavõimule läheneda. Teist võimalust tal ei ole. Sest,
ütleme, ratsu ja ratsanik ei saa liikuda lahus. See poleks kummagi jaoks
mõistlik. Aga Eestimaa rüütelkonnal on üks eksiarvamus: et tema on
ratsanik ja kuningavõim on ratsu, kes peab tema sihile viima. Asi on
vastupidi. Kuningas on ratsanik ja rüütelkond on tema ratsu. Ma tahan
teha selle rüütelkonnale selgeks. Lihtsalt mõnede võimurakendamise
eksemplitega. Teie juhtum sobib mulle niisuguseks eksempliks *par excel-
lence.*»

Härra Pontus astus aknast eemale, mis tähendas jutuajamise lõpule-
jõudmist. Nad liikusid ukseni ja seisatasid. Härra Pontus ütles:

«Teatage mulle homme oma otsus. Kui see on jaa, räägin ma tuna-
homme Holthuseniga. Ja siis asuge kolmanda trüki kallal tööle. Ja pidage
silmas: *pro veritate numquam melior solvere.*»

Seda jutuajamist mäletas Balthasar hiljem kõigis varjundeis. Ja mõne-
suguste asjaolude tõttu ka Magdalena von Gelderni pilku, kui ta härra
Pontuse juurest väljumisel piiskoplikest daamidest möödus ja neile edu
soovis.

Teine asi, mis Balthasarile eksimatult meelde jäi — või mille kohta ta
ise seda arvas, oli jutuajamine Kalamaja poisiklutiga selsamal peale-
lõunal. Kusjuures see oli ehk liiga täiuslik kokkusattumus, et päriselt
nõnda toimunud olla. Niisugusel kujul oli see ehk siiski ainult teatud
määrani tõsi. Ja olulises osas ütleme südametunnistuse luul. Aga meiega
tegelikult juhtunud on vaevalt suurem tähtsus kui sellel, mis me usume
olevat endiga sündinud.

Balthasar oli läinud 13-nda detsembri pealelõunal pärast kõnelust
härra Pontusega — endas selgusele jõudmiseks — jalutama ning kõndi-
nud Suurest Rannavärvast välja. Võib-olla oli ta algul kavatsenud minna
alla mere äärde ja seisatada sessamas paigas veepiiril, kus ta oli linnast
väljasülitatuna otsustanud Prangli saarde asumise. Aga siiski oli ta pöör-
dunud viiskümmend sammu varem pahemale ja kõndinud Kalamajani
välja. Vanade tared asemeist ja uutest majaköksidest mööda neid õieti
märkamata. Aga siiski niipalju märgates uut maja isa Siimoni kunagises
õues, et hoiduda sellele lähenemast. Ja siis oli ta sattunud, juba sealpool
Hundimäe nukka, aasta kümnese poisikluti peale. Poiss keksis veejoonel
mööda lumekirjut klibu ja loopis kivikesi tinakarva vette.

Poiss märkas võõrast onu alles siis, kui see seisis juba ta selja taga.
Minema joosta oli hilja.

«Kuidas su nimi on?» küsis Balthasar.

«... Mats,» vastas poiss ja jäi kohmetult seisma.

«Kelle poeg?» küsis Balthasar. Ikka niisama, omaenese küsimusest pääsemiseks.

«Voorimehe poeg,» ütles poiss.

«Aaaa...» (Nojah, üks neid poisikesi, keda ma olen aasta kümne eest ristinud... Ja niimoodi see voolab... Ja siis on nad suured ja paari laulatavad neid juba järgmised. Sest meid kutsutakse ära — Issandale aru andma, kuidas meie oleme oma talendiga kaubelnud...) Ta ütles: «Mina olen ka voorimehe poeg.»

«Sina oled ju meie õpetaja,» ütles poiss.

«Ah soo... Veel vist jah,» ütles Balthasar, «aga sina? Kelleks-meheks sina tahad saada?»

«Õpetajaks.»

Poiss vastas nii kiiresti, et see pidi olema ammu valmis vastus.

«Soo. Ja kuidas sa siis selleks saad?» (Ikka niisama, jutujätakuks, haja-meeli küsida.)

«Isa ütleb, et müüb kõrvi maha ja siis saan.»

Ja tõtt-ütelda alles siin võpatas Balthasar sõna kahetähenduslikust olemisest. Ta küsis korraga tuhmilt, aga peidetud ohaga:

«... Kõrvist kahju ei ole...?»

Poiss põrnitses musta-valgekirjut klibu. Ja ütles: «Ega teda siis homme müüma ei pea...»

«See on hea...» ütles Balthasar ja süüvis alistumisnaudinguga sõnade saatuslikku topelttähendusmängu. «Aga mina pean oma kõrvi homme maha müüma.»

Poiss vahtis teda pulkas silmi: «Sina oled ju õpetaja valmis...?»

«Aga näe, ikkagi...»

Nad olid vait. Ja Balthasar ootas poisi järgmist küsimust. Sest kuidas pidid kirjad muidu tõeks saama ja tähendamissõnad tähendust täis!? Ja poiss küsiski:

«Kas on kahju müüa...?»

Balthasar noogutas.

«Teist hoost pole?» küsis poiss.

Balthasar raputas pead.

«Nojah,» ütles poiss, «isal on tuhkur ka. Aga sina — ära siis müü!»

Ja Balthasaril on unumatult meeles, et ta vastas poisile kuidagi pea-aegu karjades, olgugi üsna tasa:

«Aga ma tahan sadulasse jääda, saad aru!» — üsna tasa, aga ikkagi nõnda, et poiss tõmbus sammu temast eemale ja tal oli oma vastusest häbi. Nii et ta patsutas poissi õlale ja lisis — juba maailma ja poisi ja iseenese üle muiata püüdes:

«— Ja kaugele sõita...»

Aga poiss pomises: «Ema hüüab mind», ja jooksis hallide hüttide poole minema.

Mida Balthasar hiljem üksikasjus ei mäletanud, vaid mäletas ainult üldse, oli ta käik õemehe Winkleri poole selsamal õhtul. Selsamal õhtul, et saada asi rutemini kaelast. Ta astus Winklerite väikesse koolmeistikorterisse sisse (nende lossi kolimine polnud ikka veel teoks saanud), torkas õemehele pahema käe nimetissõrmega rindu ja ütles:

«Homme, kui sa ametisse lähed, lossi, otsi härra Pontus üles ja ütle talle minu poolt: jah!»

Ta äigas vammusevarrukaga üle higiseks tõmbunud otsaesise, sest Johann oli kõvasti ahju kütnud, mühatas «Elage hästi!» ja läks.

Kolmas aredalt mäletatavate asjade seas oli silmapilk Ihasalu rannas nädalapäevad hiljem.

Hommikul pärast jah-sõna härra Pontusele oli Balthasar rääkinud asja Märtenile ära: ma jään Pühavaimu edasi ja härra Pontus paneb minu kallal haukujate lõuad kinni. Ta oli lasknud Päärnal abiõpetaja Ostmanni käärkambrisse kutsuda ja öelnud sellele Märteni ees: «Ületuleval püha-päeval kuulutad sina minu selle naisega Pühavaimu kantslist esimest korda maha.» Ja Märtenile: «Soo. Ratsuta nüüd otseteed Kurglale ja ütle Epule, mis sa oled kuulnud. Ja too tema linna. Kui härra Pontus minu vaenlaste lõuad lukku lööb, küll saan siis mina Epusse puutujaist keeltest jagu!»

Kolmandal päeval oli Märten tagasi tulnud ja teatanud: «Epp ei tule. Epp palub andeks, et ta ise ei tule seda ütleva, sest see on talle liiga raske. Aga ta peab olema sulle juba ütelnud, et ta Pühavaimu pastori-prouaks ei kõlba.»

Märten oli selle teatega laupäeva õhtul päralt jõudnud. Pühapäeval oli Balthasaril jumalateenistus ja esmaspäeval ministeeriumi koosolek (kõik ametivennad imestavast viisakusest puhevil: «Me oleme kuulnud, et sina j ä ä d?! Jumalale tänu...»). Teisipäeva hommikul oli Balthasar võtnud tallist hobuse, pistnud Hasse tuleraua põue, toppinud selle siis laekasse tagasi, sest ta polnud tahtnud kuritööga seotud riista niisugusele teele kaasa võtta, torganud vana soenoa saapasäärde ja ratsutanud Kurglale. Ja kuulnud, et Epp oli läinud laupäeva lõuna aegu Kurglalt ära. Jürgeni Pireta sugulaste poole Ihasallu. Esialgu.

Balthasar oli sõitnud sedamaid Harju-Jaani ja Haljava kaudu põhja poole. Ta oli jõudnud õhtuhämaras päratu valjuks kasvanud tuulega Jõe-lähtme kirikumõisa ja õpetaja Jacobi, hiljuti ametisse asunud nooruke mees, oli veennud teda ööks paigale jääma. Sest kõrge meri oli Ihasalu neeme taas saareks eraldanud ja õhtupimedas oleks võimatu olnud leida teed läbi tormise ja pooljäänud salme.

Hommikul oli Balthasar sõitnud hobuse jalgu veristades läbi jäätükkide ja hobusele kubemeni käiva mere ning leidnud ennelõunal Ihasalu küla kuus või seitse suitsu kuusemetsade taga rüüsiäise mere ääres üles. Ja Jürgeni Pireta vend oli talle rääkinud: Jah. See naine oli tulnud kolme päeva eest neile. Ja pidanud korra nagu talveks neile jäämagi. Tööinimene, nagu ta oma peenema oleku kiuste paistis olevat. Aga juhuse moel oli just sel ajal olnud nende rannas mitmeid paate põhjapoolsetelt saartelt kala ja hülgenahku müümas ja talvemoona varumas. Ja need olid tormi ja jäärüüsi hirmul ületunaeile merele läinud. Ja see naine oli läinud nendega kaasa.

«K u h u siis, Jumala nimel?!»

Keegi ei teadnud. Ühed arvasid, et Pranglisse või Rammusaarde. Teised kinnitasid, et Prangli paate polnud moonaliste seas olnudki, ning oletasid siitsamast lahest Koibset või idapoolt Pedassaart. Kolmandad rääkisid koguni Keri saarest, kuhu mõned hülgekütid pidid olema täna-voode elama asunud. Neljandad nimetasid Mohnisaart hoopis kaugemal ida pool.

Ja siis oli toomapäeva varane hämarus käes.

Balthasar seisis Ihasalu küla all lumisel liivakünkal ja vaatas pimedusse kaduvat silmapiiri saartega, mis olid juba nähtamatud, ja kirde-tormiga ilmunud valget, liikuvat, pidetut, pealetungivat jäärüüsi. Ja kuulas jääkahude vastamisi oõtsumise imelikku, just nagu kahisevat kõnet. Jäätumise vastu vaidleva ja jäätuma määratud mere kuuldamatut kõnet. Mis võib-olla oli hoopis vere ja väsimuse kohin ta enese kõrvades:

Kas ma ei ole siis teinud kõike, mis ma võisin?! Olen ju. Olen ju ometi tõesti! Kaugemale ei viiks mind läbi selle jääsupi ükski paat. Ja kuhu mõistaksin ma tüürida...? Ja milleks, kui ta ei taha...? Ta on seal kuskil — Issand, see inimeselaps, keda ma oma eluks arvasin, kui torm seda paati põhja ei ajanud, mille peale ta juhtus —, seal kuskil, mingil lumisel kadakarannal — tõeliselt... kajakapriuses... Mis on õieti väetite triumf vägevate üle...? Ja kas nad ongi enam väetid ja oma triumfi väärt, kui nad triumfeerivad...? Aga kui Issand on andnud minu kätte selle võimaluse, et üks väeti triumfeeriks vägevate üle — kas ei tähendaks siis sellest loobumine Tema vastu trotsimist?!... Kui see pealegi sünnib sellisena ohvri hinnaga, mis mu süda peab selle eest maksma... Aga siis ka — kogu Eestimaa rüütelkond v a i t... Issand, kõik need härrad sead-salt naeratades oma taalreid maksmas — maailma kõige jõletuma valederaamatu eest, ja ise vait-vait-vait... Ainult tasast hammastekiristamist on kuulda... Niisugust, nagu see jäätükkide kahin...

Balthasaril on meeles: ta võttis Pireta venna tallist oma kõrvi. Ta pööras hobuse koonu Tallinna poole tagasi.

«Ma jään pimedas kätte, seda küll. Aga lootkem, et Issanda loom leiab ka pimedas oma jälje...»

Esimese raamatu lõpp

JAAN KROSS

SIIN MAJAS

Siin majas ei lahtu viin
ja leib ei hallita iial,
ütles ta nagu muu seas
ega kiidelnud liialt.

Mis imelik maja see on?
See ongi see harilik maja.
Kas pere on suur
või pere on väike
või majas on üksik hing,
aga keegi seal käib

ja kedagi näikse
seal söövat ja joovat ning
rahuliku moega
väljuvat uksest.
Nagu see, kes koorma
on maha pannud,
maha laadinud hingelt
mitmed pinged ja piinad...

Palju ta tarvitas leiba ja viina?
Jätke
see ta enese hooleks!
Tähtis on toimida nõnda,
et süda ei kooleks.

KUUNÕIDUS

Kuu rändab üksinda
valgete pilvede seas.
Pisiksed villased pilved
on nõnda kenasti reas
kui kivid mere põhjas.

Taevas on kuppel,
sa selgesti näha nüüd võid,
et kõik on kupli moodi —
nii maa kui taevas
kui merepõhja katel,
mis kummalist kuju
ja kummalist tuju
seal keedab meil mõlematel.

Kuunõidus meid ümbritseb.
On tasased kuupaistel teed.
Pole maa peal vist ühtki patust,
kuu pesi kõik puhtaks need,
see nõiduse meister iidne,
nii vilund ja tüdimatul

Mis tahad sa minust,
Linnutee habras?
Mis tahate, päevad ja ööd?
Me oleme kuuga kambas,
kuunõidus meid ümbritseb,
koob pea kohal kuldset katust.

Ja kõik on kupli moodi.
Ja kuukupli all
pole elavalt surevat
ega iialgi ühtki matust!

Henn-Kaarel Hellat

DE MORTUIS...

LUGU

Kõigil selle loo meestegelastel on olemas reaalelus prototüübid, mõnel on neid koguni terve tosin. Autor nendib seda heas lootuses, et võimalikult rohkem inimesi ennast tema jutustuse tegelastega identifitseeriks.

Paraku ei ole aga tegelikkuses aset leidnud mitte ükski teose süžeealist telge kandvatest sündmustest.

1

«Kas oleks võimalik teiega täiesti omavahel rääkida?»

Kõhklesin hetke, kas mitte tütarlast, kes oli ennast õige ametlikult tutvustanud linna prokuratuuri uurijana, alla kohvikusse kutsuda — võis arvata, et sel kellaajal pole seal ainsatki hingelist. Kuid siis lükkasin lihtsalt lahti kõrvaltoa ukse, juhatasin külalise sinna ja valisin telefonil sekretäri numbri.

«Naima? Mul on külastaja, keerulised asjad, panen ukse lukku. Kuid üldiselt olen ma siin, kui Võsavillem peaks nõudma. Oru telefonil.»

«Hakkad viina võtma või?» kostis kuuldemist. Jätsin vastuse võlgu, lõpetasin kõne ja läksin kõrvaltuppa. Külastaja oli end seal juba istuma seadnud. Istusin tema vastu, Oru Artsi toolile.

«Milles siis asi oleks?» laususin võrdlemisi ükskõikselt. Oletasin, et tütarlaps vajab publikatsiooni, ja kuivõrd oli tegemist lausa silmatorkava iludusega, olin valmis seda probleemi pikalt-laialt arutama.

«Kas te mäletate, millal tapeti direktor Leo Vask?» küsis aga uurija ootamatult ja pealegi väga järsul toonil.

Kergitasin kulmu. Mind pole ootamatused kunagi eriti häirinud ja nagu selle demonstreerimiseks viivitasin ainsa võimaliku vastusega, mille lõpuks ükskõiksel, refereerival toonil kuuldavale tõin.

«Leo Vask suri umbes kaks aastat tagasi.»

«Täpsemalt?»

«Võin olla vägagi täpne, mul on hea mälu: Leo Vask leiti tunamullu 6. juuni varahommikul. Gaasimürgitus, surm oli saabunud öösel, mõni tund tagasi.»

«Aga kes ta tappis?»

«Niipalju nagu mina tean, oli see õnnetus, kuigi kerkis ka enesetapu versioon,» seletasin kannatlikult, sisimas siiski juba pahurus pulbitsemas.

«Aga mis siis, kui tegemist polnud ühe ega teisega?» ei jätnud tütarlaps jonnini. «Mis siis, kui direktor Vask hoopis tapeti?»

«Uurijad langetasid tollal teistsuguse otsuse,» vastasin.

«Uurijadki võivad eksida. Mis siis, kui Leo Vase... tapsite teie?»

Olukord tundus mulle ühtaegu absurdne ja teatraalne. Muiatasin koraks, olin isegi naerma pahvatamas, siis aga lõpuks ikkagi vihastusin, ehkki kergelt:

«Teate, tütarlaps, selliste asjadega ei naljatleta! Mina sellist mängu kaasa ei mängi, pealegi olen ka ise juurat õppinud. Kui te vajate mingeid andmeid, mida ma saan anda, siis küsige. Kui mitte, siis pole meil üldse millestki kõnelda.»

Olin taas rahulik, külm ja ametlik, nagu peab olema ajakirjanik-

HENN-KAAREL HELLAT

osakonnajuhataja, kes ajab väisajaga ametiasju. Igaks juhuks lisasin veel kalgilt:

«Aga nüüd, kui te siiski kavatsete samas vaimus jätkata — palun küll teie dokumente näha. Selliste asjadega tööpoolest ei naljatleta!»

Inimeste reageeringutel on nende vastastikusel suhtlemisel võrdlemisi piiratud kombinatsioonide arv. Nähtavasti sellest teadlikena, koguni tüdinutena ei tavatse nad tavaliselt üldse reageerida või siis teesklevad midagi sellist, mida arvavad neilt oodatavat. Kui nad aga väljuvad mingi keskmise tuimuse ruumist, võib olla enam-vähem kindel, et tegemist on kas neurasteeniaga või siis naiivse meelelaadiga.

Minu külalise silmnäost vaatas vastu kerge muie ja kahtlemata oli see midagi muud, kui ta omaloodud situatsioonist väljumata oleks tohtinud endale lubada. Kahtlustasin juba mingit sõprade organiseeritud kahtlase väärtusega vempu, kui ta õige siiral toonil lausus:

«Tore, õnnitlen! Sellest olukorrast te tulite igatahes auga välja, nii et nüüd me võime jätkata. Palun — minu tööteend on siin.»

Ta niheles kärsitult, kuni lugesin vapiga kaante vahelt, kust vaatas vastu praegusest veelgi paar-kolm aastat noorema näitsiku nägu, et tegemist on linna prokuratuuri uuriija Kersti Ermaniga. Vaevalt olin niikaugele jõudnud, kui ta mitte just kõige viisakamalt mul dokumendi käest napsas ja ütles:

«Aga nüüd, Jaak Lõmme, näitan ma teile veel ühte dokumenti.»

See oli tal pandud käepärast. Nii käepärast, et jõudsin ajus fikseerida vaid kõnetluse — lihtsalt ees- ja perekonnanimega, ilma ametliku «seltsimeheta». Kas tähendas see, et räägime nagu juristid omavahel või oli see midu mingi usaldusžest?

Ta ulatas mulle pisut kortsunud, neljaks kokkumurtud ruudulise vihkulehe. Harjunud otsustama kõikvõimalike korrespondentide iseloomu üle nende käekirja järgi (vahel küll kindlasti ekslikult, eelarvamuslikult), tabas mu pilk ebaloomuliku ümaruse, nii et tähed tundusid isegi laiaks-litsututena.

«Anonüümne?» küsisin.

Uuriija noogutas. «Hoolikalt moonutatud käekirjaga,» nentis ta nagu midagi täiesti argipäevast. Imelik küll, aga anonüümkirjad, mis meile tavaelus tunduvad anakronismina, on mõnegi asutuse tööpraktikas veel tööpoolest kõige igapäevasem nähtus.

Lugesin:

«Lgp. sm. Prokurör!»

Kuidas tohib sallida, et mõrtsukad meie ühiskonnas karistamata jäävad, ja ausa näoga ringi käivad, ja pealegi veel tähtsatel töökohtadel töötavad? Võite kontrollida, et kooli direktor L. Vask tapeti 6. juunil kaks aastat tagasi. Miks jäeti tapja karistamata ja miks pidi seda rahvale õnnetuseks nimetama? Kas meil on tõesti ikka karistamatuid inimesi!? Ühiskond ootab neile küsimustele vastust, seltsimees Prokurör!»

Kiri äratas suure sülemi mõtteid, kuid viivitasin nende väljaütlemisega, oodates, millega jätkab uuriija Erman. Panin paberilehe käest.

Uuriija aga silmitses tusasel ilmel oma hästi hoolitsetud, kummalisevärviliseks lakitud kohvikutüdruküüsi ja lausus:

«Te ütlesite ennist, et olete õppinud juurat?»

«Jah. Enne teid kindlasti, kuuekümnendatel aastatel. Kuid ma ei lõpetanud teaduskonda.»

«See ei tähenda midagi. Mulle tundub, et alustasin õigest otsast. Te võiksite mind selle asja lahendamisel kõvasti abistada.»

Kehitasin õlgu:

«Kas prokuratuuris tööpoolest osutatakse niisugustele kirjadele tähelepanu? Mina seda ei teeks, olgugi et anonüümkirju saadetakse meilegi. Kuigi, selles pole mingit kahtlust, kirja autor on kahtlemata intelligentsem, kui ta näidata soovib, ta on silmas pidanud kindlat eesmärki ja...»

«Ja on täie mõistuse juures,» nentis uuriija, ise mulle huvitatult otsa vaadates.

«Kahtlemata. Skisofreenilised anonüümused väljendavad end hoopis teises maneeris.»

«Näete nüüd! Teil on ju sootuks põhjalikumad eriteadmised, kui oleksin osanud oodata!»

«Noh, grafomaanide ja muu sellise rahvaga on tegemist igal ajakirjanikul,» pomisesin, mõistmata nii kahemõttelisest komplimendist ei rõõmu tunda ega solvuda.

Uuriija palus luba suitsetada (siiski üsna hästi kasvatatud tüdruk) ja hakkas nüüd nähtavasti konkreetsema jutuni jõudma:

«Teate, Jaak, me võiksime ehk suhelda nagu kunagised ühe teaduskonna tudengid, eks?»

(Puudub veel, et ta ütleks «kaasvõitlejad», mõtlesin pilklikult, kuid noogutasin ometi nõusolekuks. Huvitav, kuidas tema meelest siis selline suhtlemine peaks käima?)

«Mis või kes need juurakad ka poleks — mingil määral ju ülikoolis meie teadvus ikka ühele ja samale lainele häälestatakse ja edaspidi annab see igatahes tunda. Isegi siis, kui õigusteadusest eemalduda, nagu teie olete teinud... Kuid ma ei tahaks teie kallist aega viita...»

(Kui ta vaid teaks, et oma «kallist aega» löön ma siin seinte vahel lihtsalt surnuks, sest Võsavillemi ettekujutust mööda on ajakirja toimetuse töödistsipliini tagatud vaid siis, kui vähemalt kaks toimetajat on oma töölaua taga igavleemas, ükskõik, on neil toimetuses midagi tegemist või mitte.)

«Meil oli teatav alus sellele anonüümkirjale tähelepanu osutada. Direktor Leo Vase surm õnnetusjuhtumi läbi leidis küll omal ajal formaalselt kinnitust, kuid... uurijate kogutud tõenditest ei piisanud siiski selleks, et teisi versioone ümber lükata.»

«Kuidas seda mõista?» muutusin tähelepanelikuks; oli ju Leo Vase surm jäänud minulegi käsitamatuks.

Kersti Ermani pilk keskendus kabineti kaugemasse nurka, ta kõneles aeglaselt ning kaalukalt, nagu paarikümneaastase uurimistöö kogemuste ladestusest vajalikke teatmeid välja sorteerides.

«Parimagi tahtmise juures ei õnnestunud välistada ettekatsetud tapmise ega ka enesetapu võimalust. Surnu oli koos alkoholiga tarvitanud uinutit, küllaltki tugevatoimelist, välismaise päritoluga patentravimit, ja polnud mingit võimalust jälile jõuda, mis teel ta selle oli saanud. Vastupidi, oli üldiselt teada, et Leo Vask põhimõtteliselt hoidus igasugustest ravimitest, ta oli selleks piisavalt terve. Tähendab, jääb võimalus, et ravim puistati talle joogi hulka.»

(Mis puutub Leo suhtumisse ravimitesse, siis selles on uurijal kahtlemata õigus, kasvas mu hämmastus. Kuidas said nad sellal uurimise nii lihtsalt ja kiiresti lõpetada?)

«Surnu ei olnud jätnud kirja... Nagu te teate, on see enesetapu korral ebatüüpiline...»

«Aga kui on tegemist õnnetusjuhtumiga, siis mitte,» sekkusin nüüd nõrduvalt. «Ja lubage küsida, miks te ikkagi selle jutuga nimelt minu juurde tulite?»

Uurijanäitsik vaatas mulle otsa, ta ei pööranud oma pilku pikalt ära. Ka mina olin muutunud väga tähelepanelikuks, Kersti Ermani silmade rohekassinine värvus sööbis mulle vist küll igaveseks ajaks mällu. Ta huulenurgad kurrutusid rääkimisel ning oli ilmne, et tüdruk tahab endast jätta elukogenumat muljet, lisada väärkuse aupaistet oma kahekümne kolmele või neljale eluaastale.

«Mis te ise arvate?» küsis ta, kuid ei mallanud vastust ootama jääda. «Minu teada ei olnud direktor Vask kuigi seltskondlik mees. Tema tutvuskonda uuriti sellal pisut, küll palju vähem, kui minu arvates oleks tulnud seda teha. Suudeti kindlaks teha vaid kolm meest, kellega ta nädalal enne oma surma väljaspool kooli suhtles... Koolis olid siis aga käimas eksamid...»

«Mina, Ülev Tarnits...» leidsin ennast kuuldavalt oletamas, ainult et kolmandat ei tulnud pähe.

«Täpselt. Teie, Ülev Tarnits ja Kalju Roos. Te nähtavasti tunnete mõlemat? Rohkem tal külalisi oletatavasti ei käinud.»

«Hm — kriminaalromaaniga jaoks on seda vähevõitu,» laususin lameda naljatluse ja olin kohe nende suust lipsanud sõnade pärast endale

pahane. Roosi Kalju nimi tuli mulle siiski täieliku üllatusena, tahtsin seda vaistlikult ükskõik mis moel varjata.

«Te ju teate, Jaak, et meie töös pole üldse kuigi palju kriminaal-romaani,» arendas ka Kersti Erman (keda mina poleks küll veel sõandanud ainult eesnimega kõnetada) seltskondlikku vestlust. Ta lisas, nagu sooviga noid kunagisi uurijaid välja rääkida:

«Nojah, minul isiklikult on tõepoolest kujunenud mulje, et sellal uuriti vist üleliia pealiskaudselt... Uuriija oli ju kinni õnnetusjuhtumi versiooni küljes ja tegi kõik, et kriminaalmenetlust kähku lõpetada... Vist tuleks sellele nimistule lisada ikkagi veel üks nimi...»

Tema tähendusrikkad jutupausid hakkasid mulle tõsiselt närvidele käima, seepärast küsisin kärsitult:

«Kelle nimi siis?»

Kersti Erman suvatses naeratada (see sobis talle), kui lausus:

«Sellal oli Leo Vasega küllaltki lähedastes suhetes...»

«Irene Purde või?» hüüatasin tahtmatult ja lisasin kohe: «No ei, teda ei tohi küll mingil juhul kahtlustada!»

«Või ei tohi?» kergitas uuriija kulmu. «Noh, Irene Purde alibi eest näiteks ei annaks mina isiklikult punast krossigi... nagu ka teie oma eest, Jaak Lõmme. Teil lihtsalt polnud alibit.»

2

Mul lihtsalt polnud alibit.

Aga mulle polnud ka mingit alibit tarvis, mind isegi ei kuulatud sel-
lal üle nagu kord ja kohus... Kersti Erman kvalifitseerib seda nüüd vist uuriija lohakuseks.

Takkajärele olen kaunis veendunud, et alibi puudumine oli siiski üks neid seiku, ja kaugeltki mitte viimane, miks ma uuriija ettepanekuga nõustusin. Ma nõustusin sellega nimelt veel samal tunnil ja pealegi ilmutasin sellist omapoolset aktiivsust, mida tema küll oodatagi ei osanud.

Mõtlen veelgi tagasi, neisse põhjustesse sisse. Nähtavasti lõin kartma, tahtsin ära hoida mõeldavaid sekeldusi, ei sõandanud riskida.

Kui oleks liikvele läinud jutt (ja küll oleks see kiiresti levinud): teate, Jaak Lõmme kahtlustatakse direktor Vase tapmises... Peaksin põdema mingit eriti perversset snobismi (snobism on minu meelest haigus, pealegi raskesti ravitav), et tunda rahuldust sellisest varjust enda mainel. Pealegi oli mu maine niigi mitme inimese silmis kahtlane. Eks leidis neidki, kellele vähimigi võimalus minu nime mustata valmistanuks pidupäeva.

Nende hulgas kuulus esikoht minu peatoimetajale Villem Padrikule, kelle juurde läksin nüüd avaldusega, et korralist puhkust tubli kuu aega enne graafikus ettenähtud aega välja võtta. See pidi teda rõõmustama — võimalus ootamatult mõneks ajaks nii tüütust alluvast vabane-
neda.

Peaaegu kõik ajakirjanikud kiruvad oma toimetajaid-peatoimetajaid, seda nõuaks isegi nagu mingi traditsioon, enamasti on selle taga lihtsalt tavalised alluva-ülemuse nurisuhed. Minu konflikt Võsavillemiga, nagu me teda tagaselja hüüame, sai siiski alguse teist laadi lätetest.

Pagana pihta, ma ei taha olla ülekohtune tema kui inimese vastu! Suhtleksin ma temaga kui tavalise tuttava-eakaaslasega, võiks meie vahekord olla isegi sõbralik ja usaldav. Ta on heasüdamlik nagu paljud tüsedusele kalduvad mehed ja tõttab alati meelsasti appi, kui kedagi vaevab mingi majanduslikku laadi mure. Tal on meeldiv perekond, kelle eest Padrik suure andumusega hoolitseb. Ka seltskonnas on ta mehe eest väljas, naljatleb, pajatab anekdoote, tantsib... natuke ehk ülemäära lärmakas, pisut lihtsakoeline, kuid mitte mingil juhul ebaseeldiv ega tüütu. Eks on alust teda täiesti korralikuks peatoimetajaks pidada, kui võrd meie toimetus funktsioneerib, ajakiri ilmub ja seda loetakse.

Aga Villem Padrik oli teinud meie mõlema jaoks saatusliku vea, siis, kui vastloodud ajakirja peatoimetajana aastat poolteist tagasi mind oma

toimetusse tööle värbas. Enne seda oli meie tutvus kaunis pealiskaudne. Tundsin teda vaid ajakirjanikuna, kes küll agaralt ringi askeldas, kelle publikatsioonid aga mitte millegi poolest silma ei torganud. Kuid ega ju peagi üks peatoimetaja ise tingimata suur asi kirjamees olema!

Räägiti, et Villem Padrik kirjutavat raamatut või koguni uurimust ja ka sellest uurimusest räägiti, kuid mind pole Ajakirjandusmaja ametkondlik klats kunagi suurt huvitanud.

Mulle ta lihtsalt oli sunnitud tööd pakkuma. Uues ajakirjas oli teaduse populariseerimise osakond, mina aga olin viimastel aastatel paarikümne kompilatiivse aimeartikliga enda võrdlemisi tuntuks kirjutanud, pealegi teati mu tihedaid sidemeid nooremate ja kõige nooremate teadurite maailmaga, aga nende ringkonda ei leia teed kaugeltki mitte kõik ajakirjanikud.

Läksin Vösavillemi toimetusse tööle kõige paremate ootuste tiivustusel, koostanud grandioosse tööprogrammi, mille elluviimine taganuks meie teadlaste töö paeluva, senisest järjekindlama ja süsteemsema valgustamise ajakirjas, ning tegin kohe tutvust oma kalli peatoimetaja tööstiili või -stiilitusega. Tuli välja, et ta oli neid uut tüüpi intellektuaalseid karjereid, kelle vaimuannetest piisas parasjagu ajakirjanduse küllaltki demokraatliku maailmakeste jaotamiseks endast all- ja ülalpool seisjateks (või istujateks). Veel jäi tal intellekti üle niipalju, et järeldada: alluvate ideed, eriti sellised pöörased nagu Lömmel, ei maksa midagi, on pigem tema püsimisele ja edasipürgimisele ohtlikud, ülemuste poetatud ideekesi (mida ta oli agar välja peilima) tuleb aga hoida ja hellitada.

Selline vaimne seadumus oli müür, mille ees lämbusid kõik mu head (pean neid sellisteks tänini) kavatsused. Oli müür, mida maha lõhkuda ma ei suutnud, ehkki uuristasin jonnaka raevuga, vahel koguni hasartseltselt. Meie toimetus on suhteliselt väike, ma ei näinud mingit mõtet selles mikrosüsteemis alluvusvahekordade toonitamisel ja eirasin neid lakamatult ning mõnuga. Vahekordi, mille tuliseks eestvõitlejaks ning apoloogeediks Vösavillem oma ametisse kinnitamise päeval muutus ning jäi. Ometi teadsid kurjad keeled rääkida, et eelmises ametis olnud ta lohakamaid mehi, lausa oma peatoimetaja valulaps. Mõni ime siis, et poolteist aastat ühist tööd oli meis välja arendanud vastastikuse sallimatuse, mida kumbki ei katsunud enam eriti varjata.

Minu head plaanid olid jooksanud tühja. Vösavillem talus ajakirjas populaarteaduse sildi all vaid kõige lamedamat, ajaviitelisemat või isegi lausa kõmule orienteeritud («Kõige värskemad fotod LUMEINIMEST») pläma, tema arvates pidi see lugejaid ligi meelitama. Seda siit-sealt kokku tõlkida ei nõudnud mingit vaeva, kui mitte arvestada, et tegin seda kõike süümepeinades. Et aga mitte kaotada vormi ega teadlastemaailmas kättevõidetud mainet, kirjutasin tellimustööna siia-sinna ka kaalukamaid artikleid... ning pidasin päev-päevalt aina tõsisemalt Padriku alluvusest lahkumise plaane. Seda salaja, et talle mitte enne-aegu häid lootusi anda. Veel pidi tulema nädalakoosolekuid (Vösavillem jumaldas neid), kus sain lühidalt ja sapiselt kommenteerida mõnda tema silmatorkavalt juhmi algatust; kui oli õnne, siis ajasin mõne neist ka nurja. Mitte küll eriti sageli: sihiteadliku karjeristina oli meie Villem küllalt tugev natuur ja «kriitika altpoolt», olgu kui tahes põhjendatud ja terav, jõudis paremal juhul tema teadvusse kui isiklik solvang.

Mis salata — sellised «solvamised» olid hakanud mulle rahuldust pakkuma, neis oli ikkagi midagi eneseteostuslikku... Kuid nüüd läksin, puhkuseavaldus näpus, oma ülemuse kabinetti, teades ette, et tal tuleb hea päev.

Villem Padrik, hääl magusast aupaklikkusest kurisemas, rääkis midagi telefoni. Nihutasin oma avalduse talle nina alla ja istusin piipu tegema. Tema auks tuleb öelda, et oma komplimenteeriv-alandlikku keskustelu jätkates jõudis ta paberi sisu siiski teadmiseks võtta. Kuuldemit käest pannes naeratas ta oma kõige laiemat naeratust (ülemus olgu ikka ja alati, kui võimalik, särasilmne ning reibas, kusagilt oli ta sellise elureegli omandanud) ja mõmises:

«Kuule, aga sa pidid ju...»

«Pidin küll, aga tahan nüüd, on vaja,» katkestasin teda järsult. «Kahe numbri jaoks on mul materjalid olemas, toimetatud, ja kui midagi juhtubki, küll ma Maunole seletan, mida siis teha. Ega ta mind esimest korda asenda.»

Olin kõrvaldanud viimase kui loori Vösavillemile ootamatult rüppe langenud õnneloomuselt, nii et kergendustunne ajas ta meeled segi — ta oli valmis astuma minuga seltskondlikku vestlusse.

«Nojah,» lausus ta usaldav-isalikul toonil, «tead, minu meelest peaksid sa puhkuse ajal kalale minema. See karastab närvi, tead, maru hästi ja pealegi...»

Minu veel karastamata närvid tikkusid undama ja et head asja mitte ära rikkuda, sain hakkama teistkordse oma ülemuse sõnamulina katkestamisega:

«Jah, kalale minna ma just mõtlengi! Pikk juhatas mulle ühe koha ja... Nii et ma ütlen siis Naimale, ta teeb käskkirja, eks?»

«Tehku jah, muidugi, tead,» nõustus Villem ja hõikas mulle veel südamlikult turja:

«Kivi kotti siis, tead, Jaak!»

Kui Vösavillemit tabab õnnetu surm, kuni mina veel siin edasi töötan, mõtlesin eestoas Naimale käskkirjakorraldust edasi andes, siis saaks minust küll kahtlusalune number üks.

Mõte ajas teadvuses juuri, muutus detailseks fantaasiapildiks. Taas astub uksest sisse uurija Kersti Erman, rohekassinistes silmades raske ähvardus, ja lausub ebanaiselikult kõmiseval häälel:

«Teid, Jaak Lõmme, süüdistatakse kahe aasta jooksul juba teistkordselt mõrvas! Kõigepealt tapsite oma sõbra, nüüd olete tapnud ülemuse. Seekord te enam õigusemõistmise käest ei pääse!»

Nii viisi kirjeldatuna teeb see kujutluspilt muidugi nalja, kuid siis olin naljast kaugel. Kuigi praegune mõrvakahtlustus riivas mu autunnet, polnud see siiski kuigi tõsine ja pidi olema kaunis kergesti kõrvaldatav, ometi polnud ma selleks veel sammugi astunud. Ei olnud olemas jõudu, mis või kes oleks võinud mind sundida selleks midagi tegema, kui ma ise ei taha. Puhkuse ajal võib ju ka näiteks kalale minna...

Ja ka siis, kui suri... või oletame, et tapeti Leo Vask, ei olnud mind linnas. Mida on täiesti võimatu tõestada. Seda enam, et neid asjaolusid, miks mind polnud, ei taha meenutadaagi.

3

Mul polnud alibit.

Tollal oleks ehk veel andnud midagi tõestada, aga nüüd?

Leo Vase surma eelsesel nädalal, tema surma- ja sellele järgnenud päeval (või koguni kahel) ei näinud mind, ei saanud näha ükski tuttav. Ja seejuures... vist... nähtavasti on tõendeid ühest minu õhtusest visiidist Leole. See oli kaks päeva enne tema surma.

Kui hea süiski, et meie õigussüsteemi ühe alusidee, süütuse presumptiooni tõttu ei tule mul oma süütuse tõestamiseks, vähemalt teoreetiliselt ei tule, mitte midagi ette võtta. Kuid prokuratuuri see ei takista andmeid kogumast, pigem kohustab selleks. See, et Kersti Erman mind väisas, tähendab, et selles instantsis on töö käima pandud.

Mis keelde tõlgitakse andmed, mida võib kaks aastat tagasi asetleidnud sündmuse kohta kaudtõenditest kübehaaval koguda? See «tõlge» võib osutada süüdistuseks, süüdistuse peaksin ma aga juba väärama. Kuidas?

Mis viisil saab minu isikut seostada Leo Vase õnnetu surmaga? Või enesetapuga või koguni mõrvaga, nagu seda on ka juba nimetatud? Juristid pole ehk nii kindlameelsed ja ranged, nagu neid meelsasti kirjeldatakse, aga päris alusetut juttu nad ei aja ning nii ränka kahtlustust naljapärast ei esita.

Läksin kohtama Kersti Ermanit. «Pegasusse», oma esimese puhkusepäeva ennelõunal. Olime nii kokku leppinud.

Enamiku tuttavate, eriti ajakirjanike meelest on mul küljes suur, parandamatu viga: pedantsuseni ulatuv täpsusearmastus. Mul on ka lemmikloosung: harva lubada — täpselt täita. Sellise juhtmõtte järgimine muudab minu meelest elu hubasemaks. Nüüd tundus, et olin leidnud mõttekaaslase. Kohviku avamiseni oli veel paar minutit aega, aga kui päralt jõudsin, seisis uurijatüdruk (kuidas teda, kümme aastat noorem, vist äsja ülikooli lõpetanud, siis ikka nimetada) juba ukse taga.

«Päris suvine ilm täna, mine või Piritale,» tegi ta kärmesti juttu.

«Veab mul puhkusega,» pomisesin pilkliku vastuse, mis tegi esialgu meie keskustelule lõpu. Mõtlesime kumbki omi mõtteid, kuni üks avati ja ronisime keerdrepi kõi kõrgemale korrusele.

Trepil andis tunda, et olime Maunoga eelmisel õhtul päris põhjalikult minu puhkuse algust tähistanud. Kuigi tunneme joviaalse habemiku Mauno Karuga teineteist juba igaviku, ülikoolipäevist alates ja jõuetu alluvaprotest Võsavillemi peatoimetamise vastu on meid veelgi lähendanud, ei nimetanud ma temalegi tõelist põhjust, miks nii äkki puhkusele läksin. Mängisin välja tüdimuse ja sellest piisas — krooniline tüdimus on meie, Padriku alluvate, loomulik olek, võib ju ometi tekkida soov sellest puhata?

Nüüd aga kuivas mul kurk ja aju masinavärk käis tõrksalt, peaaegu kuuldava kriginaga. Pikemalt mõtlemata otsustasin oma pealesunnitud kohvikukaaslase proovile panna. Sellised eksperimendid pole küll alati ohtud (eks ikka see neetud maine, mida minuealine mees hakkab päevast päeva aina kallimaks pidama), kuid lõbustavad ja — mis peamine — aitavad kiiresti tutvuda provotseeritava iseloomuga.

«On teil midagi selle vastu, Kersti» (tabasingi tema kõnetlusmaneeri), «kui jooksimise kohvi kõrvale kl... pudeli šampust,» laususin hooletult, galantse kavalerina ja vaatasin tüdrukule ilmsüütult silma.

Kui mu ettepanek teda hämmastaski, siis polnud seda igatahes märgata. Ta kaalutles vaid hetke ja lausus siis vabalt ning lõbusalt:

«Olgu... kui te välja teete, nimelt ei ole ma täna selliste kulutustega arvestanud. Kuid kuluks ära küll, meil proksis oli eile õhtul pisut juubeldamist. Nähtavasti oleme praegu päris ühel tasemel, kas oleme?»

See meeldis mulle, sest oli võimatu, minu põlvkonna silmis võimatu reageering, uue, Kersti Ermani põlvkonna, mõndagi konventsionaalset rangust eitama hakanud põlvkonna jaoks aga ainumõeldav käitumine, nende vaba, lihtne stiil.

4

Selles loos tuleb ette veel paar napsitamist — mis parata. Minul kui mõrvas kahtlustatul ei ole õigust tegelikkust trotsida ega ehtida. Kuid šampusepudeli tühjendamine «Pegasuses» kuulus mingisse hoopis erilisse kategooriasse, oli ühtaegu usaldusakt ja vajaduse (võimalik, et pahe- lise) rahuldamine.

Olime, teine teisel pool nurgalauda, juba mõnda aega limpsinud külma ja kihisevat nestet. Nii kaua, et hakkas tunda andma psüühilise pingetõus, olukorrast dikteeritud mäng: kes ütleb esimese sõna ja mida ta nimelt lausub. Vähemalt mina võtsin situatsiooni sellisena ja ei mõelnudki alustada. Selline on juba kord kahtlusaluste jaoks igipõline, kuldne ja raskesti järgitav reegel: kahtlustaja silma all oma tegevusi kõikvõimalikult piirata.

Igas muus olukorras võinuks Kersti Erman nähtavasti osutada mulle vääriliseks partneriks. Kuid nüüd alustas ta siiski, kas näiliselt või näideldult või tegelikultki vastutahtmist, uurijakutse ajal:

«Kuidas te kavatsete oma puhkuse veeta, Jaak?»

Milline küsimus! Iga tõsimeelse, minu olukorda seatud puhkaja kõrvus pidanuks see kõlama kui kõige õelam pilge.

Kuid mina polnud, pole eladeski olnud tõsimeelne puhkaja, seetõttu oli mul vastuseinspiratsioon varnast võtta ning laususin rahuliku üleolekuga:

«Kõigepealt sõidan ma kalale.»

Erman mõtiskles vaid hetke, liiga lühikese hetke, sest küsis peaaegu nii, nagu olin oodanud:

«Kuhu?»

«Vaadake, Kersti, te pole mulle otseselt esitanud mingit süüdistust ega saagi seda teha. Kuid teil oli kasutada argument, et Leo Vase õnetu surma eelsete päevade kohta puudub mul alibi. Ning praeguses olukorras kõlab see süüdistusena. Seepärast pakun ma teile eksperimenti: ma käitun umbes nädalapäevad niiviisi, nagu elasin neil päevil. Te ei tee ainsatki katset minu kohta midagi teada saada, kuid nädala pärast võite ükskõik milliste vahenditega proovida välja selgitada, kus ma olin ja mida tegin. Ja kui te seda ei suuda, siis leppigem kokku, et vähemalt teie jaoks on mul nüüd, kaks aastat hiljem, alibi olemas. Kas olete nõus?»

Uurija mõtles ning jõudis taas aktiivselt ja kähku otsusele. Ta küsis:

«Te ei lahu selle aja jooksul Eestist?»

«Võin anda allkirja, kui soovite.»

«Aga kas aitab teie kalalkäik... meid lahendusele lähemale?»

«Mind igatahes aitab. Pealegi ma luban, et mõtlen kõigile neile asjadele tõsiselt. Ja sellele, kuidas siis edasi toimida.»

«Valage šampust!»

Tühjendasin pudelipära klaasidesse. Pilk hõbemullide mängul, lausus Kersti Erman nii vaikselt, et pidin sõnu eristamaks talle üle laua lähemale kummarduma:

«Olgu siis pealegi, Jaak, me oleme alustanud midagi õige tavatut ning võib-olla on see alibi-eksperiment teile tõesti väga vajalik. Mulle ei ole, aga puhake hästi — nägemiseni, täpselt nädala pärast, siinsamas!»

Ta tõusis ning tõttas kingade klõbinal trepist alla, ilma et oleks ainsatki pilku tagasi heitnud. Sel hetkel voogas minust üle süülaine, oleksin tahtnud tütarlapse peatada, talle järele joosta, midagi, mingeid ähmaseid meenutusi, korrastamata, kuid seda paljutähenduslikumaid asjaolusid pihtida, olgu või kobamisi ja kogeldes, ehtsal ülestunnistuseeni viidud süüdlase kombel...

Kuid ma ei saanud minna. Arve oli maksmata.

5

Neli suve tagasi avastasin korraga, et minu eluviis ähvardab mind jätta elupäevade lõpuni ilma igasugustest puhkustest. Alati, vormistanud korralise puhkuse, tuli hakata päev-päevalt tegelema aasta jooksul mitmesugustel põhjustel edasilükatud asjadega. Nende lahendamise-lõpetamisega oli korraga kiire ning neid jätkus puhkuse lõpuni, vahel kauemakski. Nii oli olnud juba aastaid.

Sellisest olukorrast ja selle ohtudest teadlikuks saanuna pidin midagi ette võtma. Seegi toimus päevapealt. Läkitasin kõigile instantsidele, kellel oli alust minult kaastööd või mingeid muid teeneid oodata, lõõpivalt vastutustundetud kirjad, et tegelen nende ülesannete või soovide täitmisega kuu aja pärast. Saatsin kirjad välja viimasel hetkel, kui olin juba turjale võtnud pambu telgi ja magamiskotiga, nii et kellelgi adressaatidest ei võinud minu tabamine enam õnnestuda, ja puhkus algas. Linna naasmise järel selgus alati, et minu väike häbematus oli mulle kõikjal andestatud (Lõmme on ju muidu alati nii punktuaalne), nad olid ka minuta hästi toime tulnud. Võisin alustada samast, kus ülepeakaela linnast pagemisel olid katkenud kõik teised kontaktid.

Nii oli olnud neli aastat ja nagu kaks aastat tagasi, nii algas mu puhkus ka nüüd. Esimese otsa Tallinnast välja sõitsin tingimata pöidlaküüti kasutades. Siis, kui teadvus oli juba kohanenud autoaknast möödaujuvate rohetava varasuvise looduse piltidega, tänasin mingil teeristil sõidutajat ning astusin selle looduse keskele, muutusin nagu tema osaks.

Vist mitte ühegi suvepuhkuse ajal polnud loodusse minek minu peamine eesmärk. Eesmärki ei oskagi nagu sõnastada. Looduse nautimiseks oli küllalt üksildastest telgis veedetud öödest ja öhtutest, algul ööbiku-

lauluste metsatukkade servas, puhkuse lõpul sageli keset karge-, kuid ometi hullutavagilõhnalisi kõrt kasvatavaid rukkipoõlde, ning keskpäevakümblustest veekogudes, millesse astusin neid usaldades, ehkki nende saladusi ja ohte tundmata. Muul ajal olin püsiv, väsimatu ja tüdimatu, seejuures peaaegu igasuguseid otseseid inimkontakte vältiv rändur. Olin armunud väikestes, igal kilomeetril peatuvatesse bussidesse, mille tagaistmetel konutades ristlesin läbi Eesti, vaatlesin reisijaid, ilma seejuures ühtki tehtud tähelepanekutest jäädvustamata, ja kuulasin poeetilis-asjalikke jutukatkendeid, mis jätsid piiramatu võimaluse neile elukäike, inimsaatusi ja suhtlemisviise juurde mõelda. Teadvus seikles ja puhkas.

Nii oli ka nüüd. Esimesest, aplast rännuõhinast hakkasin toibuma teise päeva lõuna paiku, kui bussilogu ristles kusagil Lääne-Eesti lamedal, vaid metsatukkadest ja asulatest liigendatud maastikul, mille avaraid vaateid ma küll aeg-ajalt nautisin, kuid hingelt lõunaestlasena eriti omasteks ei saanud pidada.

Buss lähenes suuremale asulale ja viimastes peatustes pealetulnud, kes sõitsid ilmselt sinna, olid selle ratastel plekk-karbi tihedalt täis kiilunud. Oli rammestavalt kuum, läppunud õhk mõjus kõigile sõitjatele ühtviisi närtsitavalt. Vaikiti, tukuti, oodati päralejõudmist.

Seekord olin istunud õige ette, seepärast torkasidki kõige rohkem silma viimati pealetulnud, kes seisid eesukse juures mütsakus. Nende hulgast kõitis mu tähelepanu sihvakale noorepoolsele naisele kuuluv nõtkel selg ja kael, mis kandis iseteadvat lühikese soenguga pead. Silmitsesin seda sõitjat üha veendumalt, et ma teda tunnen, ja pealegi hästi... kuni ta pöördus minu poole küljetsi, et vastata midagi talle sõbralikult õlale koputanud ja nüüd teda usutlevale mammile.

Ei, ma siiski ei tundnud teda. Kuid see kena, sportliku rühiga ja malbe, hingestatud ilmega tütarlaps võinuks olla Irene Purde noorem õde, kui Irenel oleks sellist olnud. Sarnasus polnud küll eriti suur, kuid minu pilk oli teadvuse abiga sellise sideme siiski sõlminud.

Tütarlaps kuulus alevikku sõitjate hulka. Seda taibanud, otsustasin nüüd samuti väljuda, ehkki olin pileti võtnud mõne peatuse võrra kaugemale. Minu väljumisplaanis polnud tutvumissoovi, ma ei kavatsenud ei selle sõidu ega üldse kogu puhkuse vältel mingeid uusi tutvusi sobitada. Võib-olla inspireeris mind müstiline idee, et jõuan tema jälgedes astudes siiski kohe, varsti Ireneni? See polnuks ehk võimatu, kuid nüüd, tagantjärele, ei saa küll selliste õhkuriputatud, müstiliselt eluvõõraste oletuste järgimist võtta teisiti kui väikese muigega.

Maanaiste tropis astus ka tütarlaps alevi toiduainetekauplusesse. Sinna mul asja polnud, ka vaistlik jälitamistuhin oli lahtunud. Kõmpisin mööda peatänavat edasi, leidsin väikese söökla, milles lõunastasin. Seejuures meenuski lõpuks ja lõplikult, miks olin üldse retke ette võtnud. Otsustasin, et selle päeva sõidud on sõidetud.

Sammusin asulast välja, pöördusin kitsale teele, siis veel kitsamale ja viimaks jalgrajale, mis siugles põldude vahel metsatuka poole. Selle serva otsustasingi laagrisse jääda.

Telki üles seades teadsin vaid ühte: et olen valmis mõtlema millele või kellele tahes, välja arvatud Irene Purde.

6

Irenest ei tohtinud ma sel õhtul, nagu juba nii paljudel eelmistelgi, tööpoolest mõelda. Mõnigi kord oli aga neid mõtteid olnud hoopis raskem tõrjuda: nüüd jätkus ju muid ja värskemaid teemasid kuhjaga.

Jaanipäevalähedaselt ahetava taevaga hilisõhtusel metsaserval valitses see linnamehe kõrvu mallitav vaikus, mis tegelikult pole üldse vaikus. Põllus, mille serva mööda olin tulnud, tõrises rukkiräak, kilomeetri tagant või kaugemaltki kostis väsimatu traktori pobisemist. Traktor oli nagu räagu töökas vanem vend. Ümbruskonnas kukkus ühtekokku vähemalt neli kägu, võib-olla oli neid rohkemgi, sest suunad, kust kukku-

mine kostis, vahetusid võrdlemisi tihti ning ainult hääletämbrite põhjal võis oletada, et see või teine lind on lihtsalt asupaika vahetanud.

Oli soe, minu rõõmuks sääski peaaegu polnudki. Lebasin telgi ees kummimadratsil, vahtisin tähevaesesse öötaevasse ja tundnuksin ennast küll ülirõõmusasti, kui see oleks olnud tavalise puhkuse õhtu.

Kuid polnud ju! Loiult, kuid visalt valis mõte suunda, milles oma algul ebamääraseid rajatise püstitava hakata, kohvikus esilelahvatanud süütunne aga igrites kusagil alateadvuses edasi, endast aeg-ajalt nagu mingi lahtimõtestamatu raadiosignaali märku andes.

Oli Leo Vase surmas tõepoolest minugi süüd? Või tohtis ehk süüdistada Ülev Tarnitsat ja Kalju Roosi? Ei, sellelegi mõtlemiseks polnud veel aeg küps.

Need kolm nime algatasid siiski teema, küllalt abstraktse ja piisavalt sageli meeles mõlkunud teema, et seda nüüd mingis uues valgustuses taas läbi mõelda. Minu põlvkonna teema.

Kinnitada, et ma oma põlvkonda ei sallinud, oleks vahest liig. Kuid olen temas — ka iseendas — võrdlemisi pettunud ja võib-olla just seetõttu ei lävi omaealistega kuigi meelsasti, mõned erandid välja arvatud.

Ka direktor Leo Vase, minu hea sõbra ja meie põlvkonna ühe väärilisema esindaja surm ei ole argument põlvkonna kasuks. Pigem on see oma seletamatuses nii põlastusväärne, et peaaegu eelistaksin teistele hoopis koletut mõrvaversiooni, kui asju vaadelda sellises kontekstis. Jah, vist eelistaksin tõesti, kui Kersti Erman nüüd sellega ei seostaks Ülev Tarnitsa, Kalju Roosi ja minu nime. Meie... Nojah, Leo Vask oli samavõrd meie põlvkond, kui on seda igaüks meist kolmest. Ja olla põlvkond — kuriteo ohver on siiski väärilisem, kui olla enneaegselt hääbunud põlvkond või koguni põlvkond — teadlik enesehävitaja.

Mõtisklesin edasi, et põlvkonna mõiste on nüüd minu ja vist paljude jaoks üpriski ebamäärane. Mitte mingil juhul ei tähenda see demograafiliselt, kindla bioloogilise tsükli reeglite kohaselt Maal vahetuvat inimkogumit. Põlvkond tähistab uue elulaadi, uue sotsiaalse suhtlemisviisi teket, kehtivate väärtussüsteemide (eriti eetika? esteetika?) põhjalikku revisjoni.

Vahest on seegi nenditud liiga raskekaaluliselt, võib-olla mõtleb iga indiviid endale välja oma ainulaadse põlvkonna-määratluse. Kui otsustada kõige selle loba alusel, mida põlvkondade probleemi kohta on kirjutatud, siis vist asjad ikka niiviisi ongi.

Põlvkond, millesse kuulun ja mida arvustan, on väike, koosneb sõja ajal ja kohe pärast sõda sündinud meestest. Nimelt meestest, sest naiste põlvkonna-jaotus on veel hoopis keerulisem, käib iseloomu, perekonnaseisu, välimuse ja isegi kehakaalu alusel, mitte sünniaasta järgi.

Meist vanemate teadlik elu algas sõjasurutises ja see õigustab mõndagi; nemand on veel koolis õppinud, et küberneetika on ebateadus, et selektsiooni (jumal hoidku, ainult mitte geneetika) imeteadused seostuvad akadeemik Trofim Denissovits Lössenko geniaalsusega, et «sotsioloog» on sõimusõna... Meie sirgusime nende arusaamade väärarvamise ajastul, tunneme küllalt põhjalikult nende tagapõhja ja hoiatust.

Samas on meil suuri eeliseid noorema ja minu meelest väga tarmuka, praegu kahekümne viiestena natuke hilinenult täisikka astuva põlvkonna ees. Oleme kasvanud sõjajärgsete aastate vähenõudlikuks manitsevates oludes, meil peaks olema häid eeldusi vaimu kangelastegudeks, mis võiksid käia koos lihasuretjalike eluviisidega. Kellelegi muule ei saa nii vahetult, sisendavalt ja innustavalt mõjuda vanempõlvede, võitjate-kodukaitsjate ja ülesehitajate eeskujud.

Meil ei olnud ka neid ahvatlusi, mida praegusel noorel põlvkonnal tuleb intensiivse kodanikuteadvuse väljakujunemise aastatel ületada või koguni eirata. Ikka ja jälle tuleb toonitada, et kasvasime õige piiratud võimaluste maailmas, üliõpilaspõlveski oli enamiku valdav sissetulek napp stipendium, vanemate toetus jäi vaimseks, materiaalseid hüvesid käis sellega kaasas harva. Veel ei üüranud igaühe korteris ega käe otsas transistorraadiod, kassetmagnetofonidest rääkimata. Televisoorite veikleivad, hallsinetavad ja peopesa-suurused silmad ei kiiranud veel kuigi-võrd intensiivselt oma maagilist, aega surnuks lööma peibutavat väge...

Me polnud küll enam aatelise laulupidude-vaimustuse põlvkond, kuid meis ei ajanud veel ka võsusid tippspordihullus ega pop-muusikameele-

tus. Astusime ellu (mis enamikule tähendas ülikooli astumist) kuuekümnendate aastate algupoolel. Mis aeg see oli, milliseid rikkusi avas! Uuest luulest ma ei hakkagi rääkima, kuivõrd see pakkus küll tunde-, mitte aga elutarkust. Kuid me seisime küberneetika ja geneetika taassünni juures, meidki värvati nende võidukate teaduste sõduriteks, reaalse väljavaatega marssalikepile. Meile avanes värav inimühiskonna olemuse teaduslikule mõistmisele sotsioloogia ja sotsiaalpsühholoogia kaudu, meid kutsuti... ei, meile usaldati au olla teadusliku juhtimise ideede arendajad ja elluviijad. Nimelt meie hakkasime avama nüüdse keeruka, teaduse ja tehnika revolutsiooniks nimetatud kompleksi olemust.

Olnuks midagi enneolematut selles, kui kogu põlvkond nagu üks mees oleks osutunud selle au vääriliseks. Jah, muidugi, selline ideegi on hull, aga tollal sõandasid paljud niiviisi maksimalistlikult mõelda, sõandasin minagi. Tõsi, veel polnud meil õiget aimu sotsiaalsete toimetehhanismide keerukusest ega sellest, kui kiiresti või aeglaselt need töötavad, milline ja millest sõltuv peaks olema optimaalrežiim. Kuid oli meil seda ikka ilmtingimata tarviski, kas me tõesti oleksime osutunud hullude unistajate põlvkonnaks, kui kõigest hoolimata nagu üks mees...

Nagu üks mees! Nimelt seda «nagu üks mees»-mentaliteeti meie põlvkonnal tervikuna polnud, pole kunagi olnud, meil ei tekkinud nagu mingit vajadust sellise ühistunde järele.

Veelgi hullem: üks paljud meist tundnud kutsumust innustada ja õhutada, küllap me juba tahtsime koondada oma põlvkonda kangelasteoks, millest just äsja mõtisklesin, kuid meist polnud selleks asja.

Me lihtsalt «vajusime ära», peaaegu ühekorraga, mõne loetud aastaga ja jäägitult, igaüks oma huvide-murede kitsasse maailma, kaotasime põlvkonnatunde ja ühtlasi minetasime missiooni: mitte millekski enneolematuks niisugune hulk mitmekaliibrilisi individualiste enam võimeline ei olnud. Ei saanud olla.

Jah, muidugi, kaitsta ja mõista on päris lihtne: me pole teinud mitte midagi kurja, me oleme pealtnäha täiesti väarikas põlvkond, meiega ollakse rahul ja meie (enamik meist) — oi, kui väga rahul me iseendaga oleme! Iseendaga väga, maailmaga pisut vähem... Selle «pisut» juures keeldume aga kategooriliselt küsimast: miks?

Selles hiliskevade öös, sellel vaikselt metsaserval, täies üksinduses küsisin ma oma põlvkonna küsimata küsimuse, ehkki aimasin vastust juba ette, olin seda ähmaselt teadnud ammu, ainult sõandamata mõtteski selgesti sõnastada.

Me ei ole maailmaga rahul, sest maailmal pole põhjust rahul olla meie kui põlvkonnaga. Meist võinuks saada imetegijate põlvkond, kasvas aga vaid kogum tublisid ja töökaid, täiesti tavalisi individualiste.

Otsustasin, et rohkem ma oma põlvkonnale tervikuna ei mõtle, edaspidi püsin konkreetsemates piirides. Ronisin siis rammetult telki ja uinusin sedamaid.

7

Jällegi olin bussis, see oli levinuim tilluke PAZ-672. Näiliselt sihitult looklesid maanteed edasi, nende telg sirutus minu jaoks siiski kagusse. Eesistmel, küljega ukse poole, istus maanaine, näost vaatamas loendamatu hulk olmemuresid ja aastakümneid kestnud töörihmamine. Seegi kord istusin päris ees, juhti sõitjatest eraldava plekk- ja klaaskumeruse taga. Sõitsime läbi suviselt lõõskava päikesega südapäeva ja, bussijuht välja arvatud, olin küll kõige pikemat otsa sõitev ja vähemalt pealtnäha kõige kannatlikum reisija.

Küll mulle meeldivad sellised sõidud! Meeldis seegi, kuid meeldinuks veelgi enam, kui oleksin saanud täiesti unustada selle tõelise ajendi. Juba eelmise lause konstruktsioonist on aimata, et ma seda ei saanud.

Oli minu puhkusereisi kolmas päev. Ühte võisin igatahes vanduda:

HENN-KAAREL HELLAT

Kersti Ermanil ei tohtinud olla aimugi, kus ma viibin. Ma polnud kohanud ainsatki tuttavat ja väheste bussisõitjate ilmete ükskõiksus reetis, et neil pole küll aimu võimalikust mõrvariga ühes bussis viibimisest.

Mõrvas kahtlustatuga, tõttasin oma dramaatilist mõttekäiku täpsustama ja ühtlasi leevendama. Seejärel püüdsin leida veelgi neutraalsemat formuleeringut oma seisundi kirjeldamiseks, niisuguse mõttespekulatsiooni tungimine teadvuse kriitikavälja võttis aga juba muigama. Kes ma siis tegelikult olen, et pean iseennast enda ees õigustama!

Solvatud enesearmastusel, sinu sügavalt isiklikul, teistest jalge alla tallatud väarikusel on omad seadused. Sa võid kõike naljaks pöörata, maailma või mõne selle ainuisikulise esindaja teadvuses kujunenud hinnanguid enda kohta näilises südamerahus eirata, kuid ühel hetkel lähed sa paratamatult enesekaitse tuhinas puheville. Vähemalt iseenda nagu mingi psüühikapeegli ees. Sa faod endale vastu rinda ja oled valmis kõigest kõrist hüüdma, kas üle bussi, milles sõitjad keegi sind ei tunne, või ükskõik kus, kellele tahes (enamasti ikka iseendale) — te ei mõista mind, ma pole hoopiski selline, olen parem, õiglasem, ma lihtsalt ei saaks selliseid tegusid teha...

Täpselt niisugune tuhin ajas mind järgmises peatuses bussist väljuma. Pühast vihast pulbitsevana sammusin mööda orasepõldude-vahelist teed rada eemal paistva järvekese poole.

Sammusin ja mu pahameel travdas loo algussündmusi, andis uurija Ermani esimesele külastusele (või rünnakule) hoopis selgepiirilise ja ühemõttelise lavasteeni kuju — nii toimib ju meie teadvus sageli.

Astub ühel päeval kabinetti keegi moeplika, mingi äsja ülikoolidiplomi saanud kollanokk, kes võib-olla juba paari kuu pärast osutub täiesti andetuks kriminalistiks, aga ta tuleb ja kukub sind kahtlustama su parema sõbra mõrvamises. Kust võtab ta selle jultumuse? Ja sinul muidugi ei piisa hingejõudu häbermatusele samaga vastata. Ei, sinu korrektne ametnikuhing ei luba sul ainsatki külastajat lihtsalt uksest välja visata, selle asemel lülitud sa sellesse kahtlasesse mängu, soostud koguni kahtlusaluse häbiväärse rolliga... Ptüü!

Mõelda, et mul ei jätkunud vaimujõudu kõige lihtlabasemaks küsimuseks, millele Kersti Erman ei oleks ju saanud vastata: vabandage, aga miks oleksin ma teie arvates pidanud direktor Leo Vase tapma? Mis motiivid, mis ajendid said mul olla oma head, ühte oma paremat sõpra teise ilma saata? On ju selgemast selgem, et neile küsimustele ei oleks uurijal vastust leidunud. Vabandage-vabandage, ma vist eksisin uksega, töötage rahulikult edasi, head aega...

Kui kummalisi seoseid loob ikkagi mõttelend! Korruga leidsin ennast mölgutamast, et siis poleks ma sedagi teada saanud, kui meelsasti Kersti Erman šampust joob, eriti, kui keegi mõrvas kahtlustatu selle kinni maksab.

8

Nädalapäevad suviseid ilmu polnud jõudnud veel vett järves suplus-kõlblikuks soojendada. Ka õhk hakkas õhtu lähenemisel kiiresti karguma. Tegin telgi ette väikese hubase lõkke ja mõtisklesin tulle vahtides Leo Vase, tema elu ja iseloomu, meie tutvuse ning mehe surma üle.

Vasega olime olnud ammused head tuttavad. Õppisime mõlemad töölisnoorte keskkooli lõpuklassis, kuhu olime kumbki jõudnud pärast paariaastast vaheaega. Minul põhjustas selle kergemeelne püsimatuse, Leo kindel otsus kohe kui vähegi võimalik endale ise leiba teenima hakata. Tal oli selleks põhjust, ta ei tahtnud sõltuda oma isast, kes oli pärast ema surma peagi loonud uue perekonna, milles Leo ennast hästi ei tundnud. Kuid haridusteed päriselt katki jätta polnud tal küll hetkekski meelde tulnud. Erinevalt minust, kes ma pärast paraja mürtsuga kümnendast klassist lahkumist mõtlesin mitu aastat sügava põlgusega koolirutiinile, viimaks aga siiski võtsin mõistuse pähe.

Meid oli seal töölisnoorte keskkooli viimases klassis tegelikult kolm, kolmas oli Kalju Roos. Temagi käis koolis töö kõrvalt kitsaste olude

survel ning võttis õppimist nagu üldse kõike siin ilmas põhimõtteliselt, pealtnäha isegi raevuka tõsidusega, mille alt alles lähemad tuttavad avastasid hästi peidetud riikaliku hingeelu.

Meid kolme ühendasid keskmisest tugevamad humanitaarkalduvused. Kolmikust tulid üksnes mina ka valemeid ja täpsust kilbile seadvate õppeainetega üsna hästi toime ning suutsin seetõttu niihästi Kaljule kui ka Leole osutada mõningaid olulisi koolipoisiteeneid. See-eest olid nemad jällegi minust märksa võimekamad jutumehed, see omadus käib koolis alati asja ette.

Ega me seal viimases klassis veel nii väga suured sõbrad olnudki, peamine, mille alusel meid võis seostada, oli küllalt kõrge respekti nivoo niihästi kaasõpilaste kui ka õpetajate silmis. Leo Vasest sai õppeaasta teisel nädalal koguni kooli õpilaskomitee esimees, mida ta, tuleb tema auks öelda, võttis rohkem auametina kui kohustusena. Ta pidas õppeaasta vältel aktustel ja koosolekutel terve rea kõnesid ning arvan, et midagi sellist on harva ühe kooli seinte vahel kuulnud.

Leo nimelt improviseeris. See oli tema jaoks reegel, paberilt mahalgemist oleks ta pidanud alandavaks nii endale kui kuulajaskonnale. Ta kõneles erutavalt ja üllatavalt, nii nagu tavaliselt kõnetoolidest ei räägita. Me kuulasime teda elevil meeltega, kahtlemata nii mõnigi meist (eriti pedagoogid?) mõtles, et kuidas ta küll söandab, kuidas tohib. Alles pärast, esimeste muljete lahtumise järel täipasime, et Leo rääkis nii selget ja puhast tõe kui vähegi oskas, et ta avaldas puhtsüdamlikult oma arvamust, tema suhtumine oli aga alati väga omapärane, ehkki olime ju kõik mõlgutanud ligilähedasi mõtteid.

Leo Vask oli siis ehk meie ähmastes meelisklustes korra looja, hetketõdede sõnastamisel teistest ettejuudja.

Meie abituuriumisõpruse pinnalisust näitab vahest seegi, et pärast tormilist lõpupidude nädalat (trall kestis tõepoolest terve nädala, olime ju töölisnoortena tavalistest keskkoolilõpetajatest iseseisvamad ning suuremate rahadega ja ka kooli lõpetamine ise oli meie jaoks tähelepanuväärsem sündmus) kaotasime igasuguse omavahelise kontakti terveks suveks. Kohtusime taas ülikooli sisseastumiseksamitel. Koolis polnud me suurt tulevikuplaane pidanud (minu arvates teevad seda vaid raamatute, teatri ja kino õpilased) ning meid üllatas ja ühtlasi lõbustas, et olime kõik valinud õigusteaduskonna. Meie Kaljuga astusime stationaari, Leo jäi kindlaks kaugõppele.

See teadus sobis meist vaid Kalju Roosile ja temalegi mitte päriselt. Leo vahetas juba kolmandal semestril teaduskonda ja lõpetas ülikooli ajaloolasena, mina pidasin vastu kolmanda kursuse kevadeni, lasksin enda siis eksmatrikuleerida (lihtsalt ei läinud eksamitele) ja hakkasin ajakirjanikuks, milleks mul vahest oli teatud eeldusi varemgi. Kalju sööstis Leo ja minu jaoks veidrana tunduvasse «teaduslikku» tegevusse, hakkas uurima uute kombetalituste loomise ja rahvatraditsioonide moderniseerimise võimalusi. Pidasime sellal teda üksmeelselt pisut albiks ja süüdistasime seljataga isegi madalatasemelises konjunktuur-luses. Mehe auks tuleb nentida, et tema ind lahtus sedamaid, kui ta väikelinna perekonnaseisuameti juhatajana praktikaga kokku puutus. Siis ta valis esimesel võimalusel sootuks teise tegevustandri.

Õigusteaduskonnast tuli meie tutvusringi veel ka kolmas nüüd mõrva-kahtlane isik — paar kursust meist järel juurat õppiv Ülev Tarnits. Neil päevil — ei, see oli natuke hiljem — avastasin ja tõin meie sõpruskonda veel veetleva inglise filoloogi Irene Purde.

9

Panin lõkke tuhmuvatele sütele paar puuronti. Mind hakkasid hoopis kurjemalt ründama sääsed, nendega võitlemine aga ei takistanud mõtisklemist, küll said mõtted nagu energilisema ja kurjema rütmi.

Ülikool lähendas meid aeglaselt ja diskreetselt, kuid järjekindlalt. Kalju Roosiga pidasime kahekesi suitsutunde ülikooli peahoone vestibüülis, kuulsa kellaga samba taga, meie jutud keerlesid peamiselt naiste

ümber. Innukam teemaarendaja oli Kalju. Ta oli ka kirglik tantsupidude «kutt», kes talle omase põhjalikkusega töötas neil päevil välja ja propageeris seejärel vaimustusega tõrgeteta toimivat tütarlaste südamete vallutamise kunsti (ise ta nimetas seda teooriat küll hoopis vängemalt). Sellest ta siis aina pajataski, vajades oma fantaasiarendude maandamiseks minu skepsist, mis oli mul alati käepärast võtta, tema väitlemisrõõm selle läbi küll ei kannatanud.

Ise eelistasin tegelda ühe kindla tüdrukuga, minu juba tollal monogaamiale pürgiv hingeelu dikteeris sellise suhtumise vastassoosse. Olingi leidnud oma kursuselt püsiva partneri, kes viimaks mulle siiani müstiliseks jäänud põhjustel siiski tüdis. Kuid need asjad seisid siis veel ees... Kalju väitlemine, tema donžuuanitsemine siiski paelus mind, see oli pealtnäha teistlaadsete eetiliste väärtuste maailm, mis minu lapidaarsevõitu tõdemuste maailma aitas komplitseerida. Kes meist siis poleks selles eas meelsasti pisut paheline, vähemalt mõtteiski.

Leidsime tee Leo Vase tuppä, mis muutus mitmeks aastaks meie kolme armastatuimaks paigaks enne esimesi eksameid, päevil, mil meie kogematus nägi ülikooli semestriksamites veel midagi erilist, pühalikku ja kõiki vaimujõude mobiliseerivat. Mulle näib, et harva õnnestub kolmest noorukist kombineerida nii laabuvalt toimivat ajukeskust. Meie Kaljuga — päevased tudengid — kandsime kokku vajalikud konspektid (millest küll ainuski rida polnud oma käega kirjutatud), kuid kõige tähtsam siitpeale alles algas. Leo, kelle olime tunnistanud kõige tootlikumaks ideegeneraatoriks, pillas neil päevil aforismi: «Eksam olgu intellektide duell, kus võidab nõtkem.» Et selle taga peitus absoluutne tõde, siis jäidki need sõnad meile eksamiaateks. Olgu teadmiste sügavuse ja süsteemsusega kuidas oli — duellantideks sobisime vaimulaadilt kõik.

Enamasti jätkus eksamik valmistumine nii, et «salvestasime» kaugõppijast Leo teadvuse võimalikult põhjaliku, pisimate üksikasjadeni ulatava teabe järjekordse õppejõu iseloomu, harrastuste, oma õppeainesse ja ka üliõpilastesse suhtumise kohta. Meie lugupeetud õppejõude oleks kahtlemata šokeerinud, mida ja kuidas me nende kohta rääkisime. Sellele kulutasime tavaliselt terve õhtu. Eriti huvitavad, isegi minule, kes ma samu õppejõude olin jälginud täpselt samades olukordades, olid Kalju Roosi tähelepanekud. Muidugi ta liialdas — see oli lubatud, isegi soovitatav, me nimetasime seda «utreerimiseks». Muidugi oli tal patoloogiline kaldumus sobrada patoloogiates. Igatahes joonistus tema leitud üksikasjust ikka ja alati selline kretiin või värdjas, niisugune ohtlik saurus, kelle vastu võitlustandril astumisel olid kõik võtted ja mõtterelvad pühitsetud.

Ajurünnaku teisel etapil (kui meil ei läinud liiga palavaks, siis leidis see aset kakskümmend neli tundi hiljem) kuulus initsiatiiv Leole. Ta oli meilt kuuldu lahti mõtestanud, kriitiliselt hinnanud ja esitas nüüd oma-poolse, «objektiveeritud» pildi õppejõust ning tema iseloomu neist külgedest, mida tuli eksamitaktika väljatöötamisel enim arvestada. Ka oli tal valminud omapoolne detailne rünnakuplaan.

Need Leo Vase ettekanded väärinuksid jäädvustamist, kokkukogumist ja säilitamist. Neist oleks ehk tulu tõusnud isegi ülikooli rektoraadis, näiteks õppejõudude atesteerimisel... Meie mälus säilisid need karakteristikad põhijoontes kaua, nii et kui Ülev Tarnits hakkas kaks aastat hiljem õigusteaduses meist läbikäidud teedel tallama, suutsime teda kerge vaevaga varustada vajalike juhustega. Tema auks tuleb kinnitada, et tal leidus alati vaimukaid täiendusi ja parandusi. Aeg oli ju ka edasi läinud.

Mulle meenus nüüd üliselgesti Leo, nagu ta nende ettekannete ajal oli. Alati rahulik, pisut pilklik ja üleolev, silmad tugevate prillide taga petlikult hajameelsed, vastuolus ladusa, üliloogilise ja seejuures muheda jutuga. Meenusid isegi tema rahutult, rütmitult lauale trummeldavad tõntsakad sõrmed ja see, kuidas ta aeg-ajalt täiesti ootamatuil hetkil meid usutles: «On ju nii, eks?» See väljend hakkas hiljem meile kõigile kõvasti külge.

Me polnuks meie, kui ei oleks talle vastu vaielnud, vahel koguni ägestudes, tulivihastena. Need vaidlused ei jooksnud tühja. Teadsime asju,

mida Leo, kes sageli polnud õppejõudu veel silmast silma näinudki, lihtsalt ei saanud teada, ja on ju loomulik, et eelmisel õhtul ei pruukinud kõik oluline meile veel meenuda.

Edasi tegime ära «musta» töö, mida iga vähegi kohusetundlik üliõpilane eksamiks valmistudes paratamatult teeb. Jagasime eksamiaine programmi kolmeks ja igaüks koondas oma kolmandiku kohta maksimaalse lakoonilisusega need teadmised, mida meilt tingimata nõuti. Paljudasime selle koondmaterjali koolipoisispikritena kolmes eksemplaris, kusjuures igaüks pidi suutma oma kolmandiku kohta kaaslaste täiendavatele küsimustele (alati väga terastele, tühjaks lobaks meil sellel etapil enam aega ei jätkunud) vastata. See oli kasulik, andis kogemusi ja polnud sugugi kõige hõlpsam töö. Kavaldada siin ei tohtinud.

Nii jõudsime viimase, kõige vastutusrikkama ja paeluvama etapini. Nimetasime seda «serveerimiskunstiks», palju täpsemalt ei saagi väljendada, kulutatagu kui palju tahes sõnu. Meie vastused pidid saama ainulaadse, õppejõule tõrjumatu vaimse rünnaku vormi, pidid eksamineerijat üllatama, meile soodsalt häälestama ja jätma mulje eksamineeritavast kui «erudiidist ja isiksusest».

Ma ei lasku üksikasjadeni, sest võib-olla jõuavad need märkmed kunagi mõne tänase või homse tudengini, kes omal käel seda vaimustavat tegevusvälja raadab. Ei tahaks teda esmaavastaja rõõmudest ilma jätta. Kuid eneseülistuse laskumist kartmata nendiksin siiski, et tegime leidlikkuse imetegusid, meie repertuaari mitmekesisus oli ammendamatu.

Esimese sessiooni eksamid sooritasime kõik kolm triumfaalselt. Nende lõppemisel olime niihästi õppejõudude kui ka kaastudengite silmis täiekaalulised autoriteetid. Kuid tagasivaates on olulisem sellest tunnustusest, mille kaugemaid vilju ju minul isiklikult nautida ei tulnud, meie kolmiku suure kokkukuuluvustunde püsitumine.

Meie solidaarsus osutus vääramatuks. Isegi sedavõrd, et kui Leo Vask läks üle ajalugu õppima, ei takistanud see samalaadsete ajurünnakute jätkamist, nende hulk ainult kahekordistus. Tema toetas meid Kaljuga endiselt õigusteaduskonna õppejõudude psüühika avamisel, meie aga sõelime tões ja vaimus koos temaga ajaloolaste hingeelusid. See oli paeluv mäng ja olime kirglikud mängurid, keda mänguväljakute erispetsiifika ei saanud peatada.

Leo tупpa oli aga Kaljule ja mulle sellest peale, kõigil meie Tartu-aastatel avatud sissepääs igal kellaajal ja igasuguses olekus. Meie kolmiku ümber koondus suuremgi sõprusring, kuid selle liikmed ei olnud nii püsivad, neid ei sidunud selline kokkukuuluvustunne.

Võimalik, et need jäävadki minu elu kauneimateks ja sisukaimateks aegadeks. Tõsi, me olime kaugel stabiilsest elujärjest, mida kaldutakse nüüd millegipärast pidama õnneliku elu eeltingimuseks, meie kõigiga juhtus mõndagi, mis võinuks parem juhtumata jääda, kuid meenutustes kerkib ikkagi kõigest üle parim — Leo Vase toakeses veedetud tunnid nende mitmekesisuses ja vaimuerksuses. Ükskõik, kas seal siis joodi veini või vett, räägiti õigusteadusest, ajaloost või armastusest, loeti uudiseid või luuletusi, vaieldi sõja, filosoofia või väikekodaanluse üle.

Leo Vasele ei kuulunud ilmtingimata nende õhtute ja sündmuste keskseim roll. Usun siiski, et temata ei oleks mul ülikooliaastatest meenutada midagi niisugust.

10

Mõte, vist isegi distsiplineerituimal mõtlejal, kulgeb harva pikemat aega otseradu. Enamasti ujub konstruktiivne mõte oma hilibakate sugulaste uitmõtete leemes või on koguni maetud nende paksu vahukihi alla ja kui teda sealt õigel ajal välja ei õngitse, siis voolab jäljetult unustusse.

Olin veetnud pika üksindusõhtu lõkkesse põrnitsevana, kindla tahtega mõelda Leo Vasele ja ainult temale, kuid kui saabus aeg magamiskotti pugeda, olingi jõudnud mõtiskleda kõige selle üle, mille telg on kirjas

HENN-KAAREL HELLAT

eelnevatel lehekülgedel. Leo Vask oli küll selle mõtiskelu aktiivne komponent, otseselt temast ja tema saatusest ma aga polnudki mõelnud.

Magasin rahutult ja hommikune, nagu ikka kriitilisem mõttevoog uhas esile idee: kas pole viimaks selleski peidus minu süütunne, et upitasin eelmise õhtu mõtisklustes Leo Vase nii kõrgele ja kesksele pjedestaalile? Olnuks minu suhtumine temasse neutraalne, kui mul ei lasuks Kersti Ermani sõnastatud mõrvakahtlustuse küll ebaõiglane, kuid siiski sünge vari — äkki meenutaksin siis direktor Vaske hoopistükkis teisiti, äkki polekski mul alust iseendale aina toonitada meie suurt ja püsivat sõprust?

Mis salata, skeptiliselt ja enesekriitiliselt häälestatuna tunnen ennast alati mugavamalt. Võib-olla on selles silmakirjalikkustki, mängu isendaga, topeltmängu, kus etteaimatavast enesekriitiliste argumentide edukast vääramisest on saavutatav puhastuselamus ja õilsa väarikuse tunne...

Niisugused mõtted meeles mõlkumas, kõmpisin maanteele ja alustasin esimeses peatusse veerenud bussis istet võtnuna järjekordset vonkleva peitusmänguretket etappi. Nähtavasti hakkas see mind juba tüütama, aeg polnud veel lõunaski, kui olin juba mitmel korral kaalunud mahamineku ja laagriisellõõmise võimalust. Kui miski takistas, siis võis seda ehk nimetada kartuseks enesega üksi jääda. Jah, arvatavasti kartsin seda tõesti pisut, sest hommikune irooniline häälestus ei lahtunudki päriselt, nii oleksin aga pidanud hakkama oma minevikuurgitsustes tungima hoopis sügavamale. Kas ei ennustanud see äkki mingeid ohte?

Ühes peatusvahes väljusin oma ähmase meeliskluse seisundist, vaatasin ringi ja silmasin eespool seisva mehe turja, mis esimesel pilgul nagu meenutas kedagi, kes poleks küll tohtinud minuga ühes bussis sõita. Võsavillem, mu lugupeetud peatoimetaja, torkas mind äratundmine ja tõmbasin end vaistlikult kühmu. Miks? Et ta mind ei märkaks? Et uurija Erman ei saaks endale nii väärtuslikku tunnistajat (kui tal tuleb pähe isegi Padrikut usutleda, mis ju päris mõeldamatu ei olnudki).

Selliseid retoorilisi küsimusi oleks kuhjunud veel ja veel, kui turi mu ees poleks bussist väljunud, kusjuures selgus, et selle omanik on mulle võhivõõras. Ja ometi löi äsja tajutud Võsavillemi-kartus alateadvuses mingi seose, mille olemasolu ma taipasin, lahtimõtestamiseni aga ei jõudnud ega tahtnudki jõuda. Nii oli minuga varemgi olnud ja kogemus kinnitas, et sellise pidestumise taga peab midagi peituma, et varem või hiljem saabub inspiratsioon ja teadvus leiab kätte äsja sõlmunud seose mõtte. Ma ei tea, kas teised inimesed on seda kogenud, kas niisugune arutlus on neile üldse arusaadav, kuid minuga on juhtunud selliseid asju korduvalt.

Veel tundus müstiline, et niisugused bussis kaasreisijate äratundmise hirmud näisid hakkavat korduma. Enne Irene, nüüd Padrik... Kas oli tegemist süveneva süükompleksiga või olin hakanud võtma omaalgatatud alibimängu ülemäära tõsiselt?

Lõpuks veeres järjekordne tilluke, toimekas buss õhtusse ja minu jaoks selle päeva lõpp-peatusse. Viimaks olin taas laagris ja mõtetega Leo Vase ümber tiirutamas. Selle päeva mõttetöö tulemusel oli mulle selgeks saanud, et pean oma õhtumeenutustes andma hoopis silmapaistvama osa surnule, kelle mõrvamises on Kersti Ermani arvates võimalik mind kahtlustada.

11

Olin meie kolmikust esimene, kes Tartust lahkus. Tartu, nii kodune ja hubane, oli mu loomulik elukeskkond, lahkumise otsuse tegin alles pärast tugevaid siseheitlusi, jõudnud arusaamisele **paratamatuse sunnis**. Minus oli virgunud tõeline kutsumus, olin saamas ajakirjanikuks õigegi kitsa suunitlusega: tahtsin kogu südamest tegelda publitsistikaga, seda peamiselt nüüdisteaduse probleemide populariseerimise ja avalikkuse ette toomise valdkonnas. Selleks olid aga pealinnas märksa avaramad võimalused.

Leo järgnes mulle kolm aastat hiljem, vahepeal me suurt ei kohtunudki, kuid tundsin sõbrast tõsist puudust. Ta oli lõpetanud kiitusega ülikooli, oli endale pedagoogina nime teinud (teaduslikule tööle pääsemiseks ei võtnud ta ette ainsatki ponnistust) ja edutati Tallinna keskkooli-direktoriks. Seda tuli pidada täiesti loomulikuks sündmuste arenguks.

Talle anti otsemaid väike hubane kahetoaline korter peaaegu südalinnas, hüve, mida minul pole tänini. Leo kasuks kõneleb see, et ta pakkus esimesel võimalusel teist tuba mulle. Ma ei võtnud lahkett pakkumist vastu, ehkki jagelesime selle üle nädalapäevad. Ma ei saanud, ei tohtinud tema eluruumi piirata! Olime mõlemad vallalised ja keegi ei saanud garanteerida, et üks meist või koguni mõlemad korraga ei taha abielluda. Aimasin, milliseid tuisistusi sellest võiks siis juhtuda. Küllap teadis seda Leogi, ainult tema loomupärane vastutulelikkus ei lasknud selliseid tulevikuväljavaateid sõbrateenest kõrgemale seada.

Kalju Roos oli sedaaegu juba ametis Lõuna-Eestis, kaks aastat hiljem jõudis aga pealinna ka Ülev Tarnits oma perega. Ta oli ülikoolipäevil abiellunud, ta oli koos abikaasaga lõpetanud kaugõppes. Neil oli kaks tüdart, Tallinnas kasvas perekond veel poja võrra, Ülev oli osutunud silmatorkavalt teovõimeliseks uurijaks, kelle talenti hinnati Siseministeriumi keskparaati ületoomisega. Tarnitsatel oli juba Tartus hea korter, mida õnnestus vahetada peaaegu samaväärse vastu. Et see paiknes raadio- ja televisioonimajade läheduses, kuhu töövahekorrad mind sageli viisid, siis olin nendegi peres sagedane külaline.

Minu meelest sisustas Leo Vask oma korteri ülihubaselt... peamiselt raamaturiulitega. Mõõblikomplekti kuulusid veel päevinäinud, massiivsed esemed: isalt saadud kirjutuslaud töömeeleolu loova suure tooliga, nahkdiivan ja -tugitoolid ning lauake ajakirjanduse jaoks. Köögis oli olemas kõik vajalik tagasihoidlikeks poissmeheineteks, aga ka pisut laiemä joonega ettevõtetud olengutel, mille algatajateks osutusid ikka ja jälle külalised, mitte peremees, ei tulnud vajalikest nõudest puudu. Leos elasid kenas kooskõlas kõrvuti askeet ja sübariit, ta oskas mõnu tunda heast veinist ja konjaki- või viskipitsist, kuigi tuli suurepäraselt läbi ka ilma nendeta.

Ma ei saa sinna midagi parata, et ikkagi lähened Leo olemusele selliste olmedetailide kaudu. Oskus luua oma ümbrust, oma hingamis- ja tegutsemisõhkkonda kuulub minu meelest isiksuse juurde. Leol näis see õnnestuvat ilma pingutuseta; niihästi kordaminekutesse kui ka pisiviperustesse, mida ju paratamatult ette tuli, suhtus ta ühetaolise leebe, üleoleva ja seejuures tegusa naljameelega. Vahel aitasin tal pisut remonti teha, olin isegi mõne sellise «kampaania» algataja — siis ei tundunud töö tüütu, elujärke segilõõva pingutusena, vaid kujunes pigem omapäraseks rõõmsaks vahelduseks, andis meile indu ootamatuteks filosoofilisteks dispuutideks.

Eks katsutagu vaielda mehega, kes tapeeti kliisterdades arutleb, et liim on olulisem kui tapeet, värnits tähtsam kui värv! Selliste väidete kaitseks võis Leo puistata argumente käisest... ehkki vaevalt ta sellest kõigest midagi eriti tõsiselt võttis.

Siiski tahaksin endale veel kord lubada mõnu meenutada Leo raamatukogu. Ja tunda tulist kahetsust, et mul seda enam kasutada ei ole.

Mind paelusid sealt kõige rohkem teatmeteosed, nende komplekt oli suurepärase. Raamatute valikul domineeris muidugi omaniku ajaloolase- ja pedagoogitegevus, kuid sellestki tuli mulle aina kasu: kogus leidusid põhjalikud teatmikud teaduse ajaloo kohta, millest olen saanud loendamatul kordadel suurt abi.

Leo pidas lugu ilukirjandusest, ta oli ka autodidaktina selgeks õppinud mitu võõrkeelt. Maailmakirjanduse tähtteosed, ikka võimalikult originaalkeelsed, täitsid ta raamatukogus kaks pikka seina maast laeni. Nii veetsimegi sageli hubaseid õhtuid, lamaskledes teine teises tugitoolis ja lugedes midagi vajalikku või paeluvat.

Kummaline, ma ei tea tänini täpselt, kas ma ehk Leole äkki oma seltskonda peale ei sundinud. Mäletamisi kutsus ta mind külla meie tutvuse vältel kõige rohkem kümmekond korda, reeglina siis, kui oli oodata suuremat seltskonda, kui seisis ees millegi tähistamine või pühit-

semine. Muidu läksin ikka ise, läksin alati kui tahtsin, see tähendab, väga sageli. Viimastel aegadel oli mul isegi Leo korteri võti ja ma ei mäleta juhtumit, et ta oleks öelnud: ära täna tule.

Oli see diskreetsusest? Kindlasti. Kuid ma ei suuda uskuda, et kui tahes diskreetne inimene taluks tõelise sõprustunde kaastegevuseta sellist järjekindlat kodurahu häirimist. Pean ju ennastki küllalt taktitundeliseks inimeseks, eks see ilmnenud siis, kui viimaks Irene Purde... ei, sellele ei taha ma ikka veel mõelda.

12

Hakkasin oma mõtisklust Leo Vasest teadlikult komplitseerima, seda enam, et ta polnud kaugeltki primitiivne ega ühekülgse vaimuseadumusega inimene. Temast mõeldes jätkus, mille üle juurelda.

Kui otsustada ainuüksi meie vaiksete, lugemisele-mõtisklemisele pühendatud õhtute ja selle alusel, et ma oma sõbra peaaegu alati õhtuti kodunt leidsin, võinuks ju teda eraklikukski pidada. Mäletatavasti oligi Kersti Erman, toetudes enne teda surma asjaolusid uurinud juristide andmetele, saanud temast sellise ettekujutuse. Ainult et selline iseloomustus on kõike muud kui õige.

Ei tohi unustada, et Leo Vask oli koolidirektor, seejuures suhteliselt väga noor ja nappide kogemustega direktor. Peale selle, ma tean, lasus tal mitmesuguseid vastutusrikkaid ühiskondlikke kohustusi. Ta töötas energiliselt ja suure vastutustundega, temas elas edasi meie eksamisesioonide duellandivaim, mis oli aga vaimukast enesenäitamise õhinast üle kasvanud tõsisemaks, tarkade, optimaalsete lahenduste otsimise rõõmuks. On võimatu mõõta, millist vaimse energia kulu nende lahenduste otsimine, leidmine ja elluviimine temalt nõudis. Me ei oska veel hinnata kontsentreeritud vaimset tööd, eriti kui seda tehakse enesealgatuslikult, ilma otsese välise sunni ega vajadusetagi, tingimustes, kus väljakujunenud tavade järgimine ei nõuaks enam üldse mingit pingutust ja sellest piisaks, et hoida hea töömehe mainet.

Meenub Leo töölaud, taibuka pedantsusega ritta seatud paberivirnad, millest ta pidi ennast «läbi närima». Meenub tema enda projekteeritud kataloogisahtlitega kapp sellise perfokaartide süsteemiga, et kõige komplitseeritumgi andmevõrdlus või -otsing nõudis vaid paar minutit sihipärast tööd. Ülev Tarnits tavatses Leod esitleda «vabariigi kõige täiuslikuma inimraalina» ja ega see olnudki mingi tuulest võetud kompliment.

«Millal sa ometi oma koolile käega lööd ja tõsiselt teadust tegema hakkad?» küsisin korduvalt, näinud, kui visalt pürgisid meie hoopis kasinamate vaimuannetega eakaaslased teadusliku kraadi poole. Sellele oskas Leo vastata õige mitmel viisil ja alati ümbernurga. Ülev, kuulnud pealt mitut sellist vestlust ja neist minu poolel ka ise osa võtnud, tegi viimaks oma lihtsal ja kujundlikul viisil neist täiesti täpse järelduse:

«Siis, kui kana pissib.»

Talle jäi õigus.

Võimalik, et Leo isegi eelistanuks jääda oma elupäevade lõpuni (kas oleks neid siis kauemaks jätkunud) lihtsalt ajalooõpetajaks. Tal oli selleks kutsumust, temas elas tõeline, aateline rahvaalgustaja selle sõna vanas ja auväärses tähenduses. Veel nüüdki, ja vist veel mitu head aastat edasi kestab olukord, et ülikooli ajalooteaduskond saab just Leo koolist oma kõige innukamaid ja kõige mitmekülgsema ettevalmistusega tudengeid.

Eks ole seegi Leo hea pärand, et minu artiklite kohta on kiidusõnu öeldud nimelt ajaloolist käsitluslaadi esile tõstes.

«... nihil nisi bene...» turgatas nüüd pähe — jah, ikka ja jälle mõtlen ma temast ülistavalt, järelehüüde laadis, nagu polekski tegemist mehe mälestusega, kelle nõrku külgi ma tundsin samavõrd kui tema voorusi. Aga kui peaks tõestuma, et Leo Vask tapeti, siis mitte mingil juhul ei tehtud seda tema vooruste pärast.

Või olen ma juba unustanud Leo ühe lemmikmõttetera: kui inimsus

HENN-KAAREL HELLAT

koosneks vaid positiivsetest joontest, siis oleks äärmiselt igav olla inimene.

Ülikoolis olime ju kõik (paljus Leo eestvõtmisel) õppinud meisterlikult ära kasutama oma õppejõudude nõrku külgi. Kardan, et rakedasime seda oskust ja harjumust hiljemgi mõnevõrra rohkem, kui olnuks eetiline. Või ei maksa nii rasket kriitikat teha? Minul näiteks aitas selline isehakanud psühholoogi-suhtleja kogemus sageli jõuda jälile nende teadusemeeste varjatumatele pürgimustele ja südamesaladustelegi, kellega kontakti loomist enamik ajakirjanikke pidas peaaegu lootusetuks ettevõtteks. Ei usu, et ma olen niiviisi kogunud teavet halvasti või sobimatult kasutanud.

Või kas saab Ülev Tarnitsale ette heita tema lausa fenomenaalset oskust kurjategijaid rääkima panna, millega ta omandas juba aasta või paar pärast ülikooli lõpetamist vabariigi ühe võimekama kriminalisti maine? Tõsi, Ülevi stiil ei ole sündinud üksnes meiega lävimisest, selles on vägagi palju isikupärast. Ta on lihtsalt rahvamees, üdini usaldusväärne — kummalisel kombel ka trellide taha sattunud, läbinisti pahealiste kurjategijate jaoks. Kuid mingi erilise lihvi peaksid neile omandustele olema andnud need õppetunnid, mida me omal ajal nii innukalt jagasime oma nooremale kolleegile.

Nähtavasti pidi kõige kõvemini oma töös ajusid pingutama siiski just direktor Vask. Tean selle kohta mõndagi, ehkki vist mitte kõike. Leo rääkis päris meelsasti oma tegevusest koolis, kõiksugustest puntras probleemidest, polnud haruldane, et ta küsis nõugi. Kuid kui mõelda neile aegadele, siis ega mul küll ei kujunenud täiesti selget pilti tema koolist, miljööst, milles kulges ja mida kujundas tema tegevus direktorina.

Kas tasubki nentida nii loomulikku tööka, et ka selles koolis domineerisid naisõpetajad? Vist tasub, nagu sedagi, et ma ei jõudnud neist ühegagi isiklikult tutvuda. Arvatavasti poleks selliseid tutvusi tekkinud isegi siis, kui Leo oleks veel hea tervise juures edasi elanud.

Usutlesin kord Leod, miks tema kolleegid teda mitte kunagi ei külasta. Vastus oli lakooniline, isegi järsk — lisaks intriigidele koolis ta ei tahtvat, et tema korteristki saaks nende taimelava. Võib-olla oli tal õigus, kuid kaldun arvama, et Leo liialdas, pakkus välja liiga lihtsakoelise vabanduse oma vaistlike eelarvamuste katteks.

Meie omavahelistes vestlustes suhtus Leo naispedagoogidesse üleolevalt ja irooniliselt. Taas ei suudaks ma otsustada, kas tal oli selleks piisavalt põhjust. Tõenäoliselt juhtisid tema arusaamasid direktori, mitte aga kooli õpilaskonna seisukohad. Ta väitis, et noored naisõpetajad koketeerivad häbitult õpilastega, vanemad tundvat aga liialdatud muret oma autoriteedi pärast, nii et nad peavad kõige lihtlabasemat koolipoisiulakust kurikavalaks katseks seda autoriteeti kõigutada. Talle tegi tõsist muret pailaste ja peksupoiste probleem ning olen kindel, et viimastesse suhtus ta suurema poolehoiduga kui esimestesse. Ikka ja jälle kinnitas Leo, et julge ja leidlik, talitsematu fantaasialennuga õpilane kaalub tema silmis üles kümnekond igavat, kohusetundlikku tuupurit. Tasuks ehk mõelda õige tõsiselt sellele, kuidas ta niisuguseid vaateid igapäevase koolitöö praktikaga seostas, kuid olen veendunud, et kokku võttes oli ta siiski hea pedagoog, kellega pidanuksid rahule jääma niisugused õpilased kui ka õpetajad.

13

Ajakirjanik, isegi minusugune, kes seisab näiliselt päevasündmustest kõrval, ei tule oma töös toime kalendritajuta. Selle sisendab tähtpävaspiraal, mille keermetesse on meie töö organiseeritud, nii et iga järjekordse faasi lõppu tähistab uue ajakirjanumbri valmimine. Kui teistes elukutsetes võib mõnigi päev või koguni nädal osutada tähtsusetuks, siis meie jaoks on aja kulg peensusteni tajutav. Kui ma täna ei pea läbirääkimisi kahe-kolme autoriga, homme ei meenuta teistele, et aeg oleks kirjutisi lõpetama hakata, ja ülehomme ei hakka järjekordset käsi-

kirja redigeerima (töö, milles võib ette tulla pööraseid ootamatusi), siis kerkivad minu kohale aina süngemad pilved, oht, et toimetuse töö minu süü läbi enam ei laabu.

Ärkasin järgmisel hommikul vara. Ja tegelesin, pörnitsedes silmade kohal värelevat rohekat telgipuldani, vaistlikult ajaarvutustega. Et olen kaheksandat päeva mõrvas kahtlustatav. Et viibin kuuendat päeva puhkusel ja alustan neljandat mööda Eesti kolkaid ekslemise päeva...

Selleni jõudnud, tajusin vajadust oma arvutuste ajamastaapi muuta, sest kusagil alateadvuses muutus üha tugevamaks tunne, et tänasega on seoses veel mingi mulle oluline tähtpäev. Aga mitte nädala või mõne kuu kaugusel minevikus, vaid hoopis kaugemal. Samas kerkis samuti vaistlik, tõrjuv ohutunne, teadsin, et parem on seda päeva mitte otsida ega selgitada. Miks parem? Siin oli ka piir, edasi tuli usaldada instinkti, mitte loogilisi kaalutlusi. Kui vaist seostab meenutamise ohuga, siis on tõenäoline, et mälus peitubki reaalne ohukolle, milles ei maksa puhuda tuld lõkkele. Neid asju pole lihtne seletada, kuid selliseid aimdusi olen ma hakanud võtma järjest tõsisemalt.

Ronisin telgist välja, et rutiinsete hommikuste tegevustega mõtteid hajutada või vähemalt ümber lülitada. See õnnestus päris hästi. Ilmgi aitas kaasa. Päike oli tõusnud juba kaunis kõrgele ja soojendas kenasti, kuid taevas polnud enam nii selge, ainsagi laiguta ja sinetust kiirgav nagu eelmistel rännupäevadel. Öine udumine oli tõusnud üles, selle veel aimatavad loorid ennustasid pilvituse suurenemist. Polnud sugugi võimatu, et õhtuks seab vihmale. Ammustest karjapoisiaegadest on mul säilinud kenake ilmatundmine, igal juhul suurem kui keskmisel linlasel. Nii olingi umbes tunni aja pärast bussipeatusse kõmpides kindel, et kui mitte täna, siis homme saab muld kindlasti janu kustutada. Oli aeg — põllupind näitas põuapaaka, maanteepervi aga kattis paks vatjas tolmu-kord.

Bussi ei tulnud ega tulnud. Ootustusa süvenedes hakkas kogu mu alibi-reis tunduma lapsikuna. Miks pean ma näitama kellelegi Kersti Ermanile (kellega mind viis kokku ilmne eksitus, tema alp, väheste kogemuste pinnalt võrsunud agarus) oma võimet kõigi tuttavate silmapiirilt jäljetult kaduda? Alibi! Pole mulle vaja mingit alibit, ükskõik, kas Leo Vask tööpoolest tapeti, läks vabasurma või suri õnnetusjuhtumi läbi. Kui aga mõrvaversioonil on alust, tuleb asja uurida ikkagi tõsiselt, kahe aasta kauguselt on see vilnuimalegi uurijale ülimalt komplitseeritud ülesanne. Praegused peitusmängud on sel juhul ehk ohtlikudki. Tõeline mõrvar tarvitseb vaid uurimise taasalustamisest aimu saada (kuulduste fantastilist levikiirust Tallinnas tunnen ma suurepäraselt), kui ta suurima hoolega hävitab viimased võimalikud jäljed...

Tõeline mõrvar? Tundsin, kuidas aju ähvardas nüüd mõttesegadikust pakatada: kahtluslaste ringi kuulusid peale minu vaid Kalju Roos, Ülev Tarnits ja Irene Purde. Jah, ka tema.

Bussi aga ei paistnud ikka veel. Polnud midagi imestada, seisin ju kõrvalisel, väheste liiklusega Lõuna-Eesti maanteel, peatuses, kus polnud ülal sõiduplaanigi. Üksikuid aeg-ajalt ühes või teises suunas mööduvaid veokeid polnud mõtet peatada, need kuulusid ilmselt ümbruskonna majanditele ja sõitsid vaid lühikest tööotsa. Nad suutsid siiski maantee kohal hoida üsna tihedat tolmuloori, mille sissehingamisest mu tusk ja tüdimus aina kasvasid.

Olin oodanud paar tundi või kauemgi, kui viimaks maanteekäänaku tagant väljus meie teede kõige luksuslikum buss, tumepunane «Ikarus», «akvaarium». Pidasin seda vahepeatusteta kihutavaks ekspressiks, kuid minu üllatuseks vähendas buss kiirust ja jäi minu kohal seisma. Alles siis, kui olin juhile ühmanud «lõpp-peatusse», saanud temalt pileti ja kergendust tundes pehmele istmele vajunud, avastasin, et mul polnud aimugi, kust ja kuhu see sõit kulges. Pileti hinna järgi otsustades pidi

«lõpp-peatus» küll veel enam kui saja kilomeetri kaugusele jääma. Erilist muret ma sellest ei tundnud.

Suures sõidukis oli kõige rohkem kümnekond reisijat. Valitses uimane vaikus, võimsa mootori sujuvvoogav, kord valjenev, kord mahanev undamine mõjus uinutavalt. See oli loid ja leplik, mõnulev pisimaailm, milles suikusid kõik meie ajas ja ruumis tõttamise instinktid. Polnudki tegemist mingi ekspressi ega kiirbussiga. Peatused iga paari kilomeetri tagant, ikka vaid üks või paar väljujat-pealetulijat... Mulle sobis selline režiim igatahes hästi. Jäin tukkuma, igas peatuses korraks silmi paotades, tundsin mõnusat rammestust kogu kehas, aju puhkas. Nähtavasti olid esimesed rännupäevad mind nii füüsiliselt kui ka vaimselt hoopis tõsisemalt kurnanud kui tavalistel suveretkedel.

Buss jõudis Tõrva, juht kuulutas kümneminutilise peatuse. Väljusin, et kioski juures limonaadiga janu kustutada. Ühtlasi lugesin aknalt oma sõiduriista marsruuti, et rahuldada lõpuks ometi uudishimu.

Niisiis, sõit läks Tartu. Seda oleksin võinud isegi oletada, olnuks mu vaim ärksam. Tartu? Miks ikka just Tartu? Need teadvust vallutavad küsimused polnud mitte juhuslikult ärevad, kategoorilist vastust nõudvad. Tartu tähendas ju praegu võimalust kohata mõnda tuttavat, seadis ohtu minu alibi-eksperimenti.

Kulistasin limonaadi närviliselt alla, tundes küll selle ebageeldivat leigust, mitte aga maitset. Bussi juurde tagasi kõmpisin ebaleval sammul. Ehk peaksin haarama bussist oma asjad, ümber istuma või koguni jääma tänaseks siia kuhugi, Tõrva-lähiste kauni maastiku rüppe laagrisse?

Ja siis, jalg bussi astmelaul, tuli selgus, mis mu mõneks heaks hetkeks sellesse poosi kangestas. Minu ärkamisjärgne kalendrimõtisklus leidis olulise, isegi väga tähtsa täienduse. Täna oli ju kolmas juuni, täna täpselt kaks aastat tagasi lähtusin Tartust, et külastada oma sõpra Leo Vaske. Tõsi, sel päeval polnud minu sõprustunne tema vastu kuigi tugev. Ma ei lootnud sellest käigust suuremat, kuid tundsin, et pean visiidi igal juhul sooritama. Nii leidiski aset meie viimane kohtumine. Pisut vähem kui kahe päeva pärast oli Leo Vask surnud.

Ma pole fatalist, kuid saatuse sõrm, mis mu täna juhuslikus peatuses nimelt Tartu sõitvasse bussi oli viinud, sundis nüüd alistuma. Tardumuse maha raputanud, sisenesis sõidukisse ja istusin otsustavalt oma kohale. Kui Tartu siis Tartu, tulgu mis tuleb!

15

Taaralinn, kõige põhjalikumalt minu iseloomu vorminud ja saatust suunanud paik, muutub ise väga aeglaselt ja hoomamatult, kuid ta siiski muutub. Kuidas saakski see teisiti olla linnas, millele annavad ilme siin haritlasteks kujunevad noored. Linn annab neile lugupidamise traditsioonide ja kultuuri järjepidevuse vastu, saades ise osa nende silmapiirilammutamise õhinast, tarmust ja ka trotsist. Selles imepärasel, kõigi siin täisikka jõudnute hinge sügava jälje vajutanud linnas elavad rahumeeli kõrvuti väikekodanlik, vähenõudlik töökus ja hubasusetaotlus, tõusiklik enesenäitamisvajadus, akadeemiline, tark väarikus ja noor, anarhistlikuvõitu tahe teha kõike uuesti, omamoodi ning ilmtingimata paremini.

Tartu-imetlust umbkaudu selliselt resümeeerides sammusin südalinna, jätnud oma reisivarustuse bussijaama hoiuruumi. Tundsin nälga, olin aga rännakul juba niivõrd metsistunud, et söandasin isu ja janu kustutamiseks astuda vaid «Õlletaresse», Tartu kõige kõikesallivamasse toidumajja. Paiga raudvara, jutukas šveitser, tervitas mind nagu kadunud poega. Kui seadsin sammud saali poole, küsis ta veel umbusklikult: «Kuule, ega sa ometi täna laulma ei hakka?»

Küsimusele ei pruukinud vastata, see oli mõeldud mehe hiilgava mälu demonstreerimiseks. Mõni aasta tagasi olime «Õlletares» tööpoolest kena seltskonnaga mitu tundi armsasti (ja enda arvates imehästi) laulnud, kui keegi ebumusikaalne kaubandustegelane, juhuslikult saali sattunud, meie

HENN-KAAREL HELLAT

toredale äraolemisele kategooriliselt lõpu tegi. Kõik lahenes küll diplomaatilise rahulikkusega, polnud selles loos ka midagi selle maja jaoks enneolematut, nii et küsimuse peamine mõte oli ikkagi näidata, et siin midagi ei unustata. Mul polnud naljataju, kuid vastasin siiski:

«Ma pärast natuke laulan . . . sulle kõrva sisse.»

«Õlletare» publik oli aga uus. Oli toimunud põlvkondade vahetus, mis parata. Domineerisid tudengid, ilmselt vanematelt kursustelt, see vähetulus publik, kes võib paari kannu õlle taga tundide viisi oma asju arutada ja plaane pidada. Mitmes lauas istus ka tütarlapsi, neid ikka ja alati siia eksinud vabamõtlejaid, kes niiviisi näitasid oma jälestust kohvikute pepsima seltskonna vastu.

Tuttavaid ei olnud. Täiesti loomulik: minu Tartu tutvusring koosneb keskikka jõudnud või jõudvatest teadlastest-haritlastest, enamikule neist on «õlletaretamine» muutunud juba noorpõlve uljaks ja pisut patuseks mälestuseks. Vaid mõnel nooremal õppejõul jätkub veel sõakust siia sisse astuda, mille tõttu kolleegid peavad neid boheemlasteks (sellel sõnal on Tartu eri ringkondades täiesti vastandlikud tähendused), üliõpilased aga omadeks, veidrikuvõitu täitsameesteks.

Istusin rahulikult omaette lauas (saal oli pooltühi) ja jälgisin aegajalt õlut rüübates nooremat põlvkonda. Mõtisklesin, et olen muutumas hooletuks: oleks viimane aeg nende, aasta-paari pärast meie teaduses endale nime tegema hakkavate noormeestega tutvust sõlmida. Tuleks võtta pikem komandering, sukelduda siinsesse eluvoolu, tutvuda üliõpilasteadurite töödega, pidada läbirääkimisi nendega, kelles ilmneb popularisaatoritalenti. Kindlasti tasuks edaspidi mõnelgi noormehel silma peal hoida, neid innustada ja aimeartiklite teemasid välja pakuda. . .

Või ehk — nii nagu see mõte kerkis, hakkas ta kohe meeldima — riskiks ja läheks vabakutseliseks, asuks hoopistükki Tartusse elama? Vabakutseline ajakirjanik, pealegi minu suunitlusega, on meil küll haruldane nähtus, rikkalikke honorare pole just loota, ka ei tööta ma eriti produktiivselt. . . Võiks «Valgusega» kokku leppida, et tõlgin mõne tüsedama aimeraamatu, see lisaks veidi kindlust, ka pole ma elumõnude suhtes kuigi nõudlik. . . Perspektiiv vabaneda toimetuse orjusest, ehkki küllalt head palka ohvriks tuues, tundus ahvatlev. Tellisin veel paar kannu õlut, et asja korralikult läbi mõelda.

Tegelikult olid kõik need mõtted ja tähelepanekud siiski pinnalised, alateadvuse sügavusest oli aga esile tungimas teistlaadne mõttehoovus, mille lämmatamiskatsed jäid tagajärjetuiks. Täna kaks aastat tagasi lähtusin ma Tartust, et külastada Leo Vaske ja nimelt selle külaskäigu kaudtulemusena olen nüüd taas siin, ühe eluringi lõpus. . . ja teise alguses, peaks ju nii olema? Oh, kui jooks end kõvasti täis, et unustada, kui ometi keegi tuleks, keegi, kes pakuks head ja huvitavat seltskonda, kus saaks selle päeva muretult, iseenda eest redutades öhtule saata. . .

Ei tulnud mitte kedagi, keda oleksin tundnud või keda minu isik oleks huvitanud. Kella viie paiku oli alateadvus võitnud, olin otsustanud. Maksin arve, väljusin ja sammusin bussijaama.

16

Tänase päevani ei oska ma mõistuslikult seletada oma käitumist pärast Tallinna jõudmist. Jah, see oli alistumine sisesunnile, kuid kas niisugusest argumendist saab siis midagi selgemaks? Läbida tee ukseni, millest kaks aastat tagasi viimast korda sisse astusin — mis mõtet saab sellel olla?

Kummaline oli juba tee, mille ma selleks valisin. Tollel öhtul olin ju käitunud hoopis teisiti, nüüd aga mänginuksin nagu redutajat, taga-aetavat. Mitte et ma kahe aasta eest oleksin hellitanud eriti selgepiirilisi lootusi oma külaskäigu tulemuste suhtes, kuid vähemalt õhutas mind tagant otsus vahekordi klaarida, kõik mis iganes võimalik selgeks rääkida. Aga nüüd?

Sel minevikuõhtul jõudsin pealinna umbes kolm tundi varem, mulle

tundus, et liiga vara niisuguseks käiguks. Olin täpselt nagu nüüdki pikast sõidust roidunud ja nagu nüüdki sisemiselt elevil, närvid valmis pisimastki välisajendist takka üles lööma. Olin ülenisti üks suur kõhklus, lausa kartsin seda ebatavalist ja lausa mõttetut, mis ees seisis, kuid otsus kavatsetu teoks teha püsis kõigest hoolimata jonnaka kindlusega.

Läksin siis kohvikusse, «Moskvasse», et selle hooguvõtvas õhtumelus pisut kosuda, viivitada ja keskenduda. Einestasin, seejärel tellisin kohvi, mineraalvett ja pisut konjakit (imelik, kui täpselt kõik meenub, kuni konjaki eritoonides sillerduseni karahvinis ja pitsis). Istusin suures lauas, omapead ja pealtnäha häirimatuna, keset verinoorte segaseltskonda. Nad olid algatanud mingi armatsemismängu, avaliku ja intensiivse, mille labasevõitu konventsionaalsustesse oleksin oi kui meelsasti lülitanud selle täiesti ebatavalise asemel, mis pidi peagi minuga toimuma. Siis ma võtsin ennast kokku, tõusin ja läksin. Hoopis teisiti kui nüüd.

Nüüd ma lausa hiilisin suure kaarega oma eesmärgi, sellesama eesmärgi poole. Valisin, ei oska öelda, kui teadlikult, neid teid ja tänavaid, kus tuttavaid ei oleks tohtinud vastu tulla. Ümber staadioni, läbi Herne tänava. «Baltika» (Ajakirjandusmaja ohtlik lähedus!), viadukti juures üle Pärnu maantee, siis veel üle lageda Lilleküla jaama kõrval, edasi põiklesin mööda mitmeid kitsaid tänavaid Paldiski maanteele, tagasi kesklinna suunas, vasakule, veel paar suunamuutust tänavanurkadel...

Pilvetõmbunud taeva all oli linn juba õige pime, kui lõpuks hakkas paistma sihtpunkt, kunagi nelja perekonna jaoks ehitatud maja, mille ühes korteris lõppesid Leo Vase elupäevad. Peatusin, seisin nagu viimase mõistlikkusepiiri ees: siin ma olen, kas siis tingimata peab lõpuni minema, viimasegi sammu astuma. Vahest aitaks sellestki?

Tookord, mäletan, läksin hooga, selline peatumine ja kõhklus tähendanuksid juba loobumist, alistumist. Leo ust avades ma isegi hingeldasin pisut. Küllalt märgatavalt, sest Leo lausus, mulle otsa vaadanud: «Noh, sul paistab sellega õige tuli takus olevat.» Minu külüstuse eesmärgi suhtes polnud tal vähimatki kahtlust.

Naljakas, kuidas just see meenutus lükkas teelt äsja kerkinud piiri. Sammusin rahulikult edasi. Minut hiljem avasin maja soliidsed, raske, hääletult liikuva ukse. Olin absoluutselt rahulik. Mul oli veel jäänud peaaegu pimedas kijas trepist üles minna, Leo korteri ukse taga peatuda, ringi vaadata (kes seal korteris nüüd küll elab?) ja tagasi alla tulla. Nende mõne hetke pärast siis pidin ma täna sõitma läbi terve Eesti!

Olin tõusnud paari-kolme astme võrra, kui ülalt kostis samme, keegi tuli alla. Mind see ei häirinud, liikusin edasi ja nii seisin viiv hiljem mademel vastamisi tütarlapsena, kelle sügavast hämarusest hoolimata silmapilkselt ära tundsin. Trepist laskuja oli nimelt Kersti Erman.

Selle kohtumise absurdses juhuslikkuses oli kehvade näidendite või romaanide maneeeri, see oli läbinisti ebaeluline. Olin seepärast kaljukindel, et noor uurijagi käitub nüüd igituttava skeemi kohaselt ja hakkab tähendusrikkalt ning kurjakuulutavalt rääkima kurjategijatest, kelle sisesund neid seaduspäraselt ajab varem või hiljem tagasi kuriteopai-gale. Kuid kohe selgus, kuivõrd ma tütarlast alahindasin, sest ta lausus vaikselt ja tõsiselt:

«Näete nüüd, Jaak, teie tegelete Leo Vasega, mina teiega ja temaga, nii et ilmselt me pidime siin kohtuma. Kuigi ma ei osanud arvata, et teie... uurimine on niisama pedantne nagu minu oma.»

Kehitasin vist õlgu, muud vastust mulle pähe ei tulnud. Tajusime nähtavasti mõlemad, kui kohatu on meil sedasi seal trepikojas seista, ning väljusime tänavale; Kersti Erman ees, mina kannul.

«Kas teile ei tundu, Jaak,» alustas tütarlaps nüüd rünnakut, «et peaksite mulle õige põhjalikult rääkima sellest külaskäigust Leo Vase juurde kaks aastat tagasi?»

Peaaegu oleksin jälle vastanud olakehitusega, kuid valvsaks muutunud teadvus surus selle žesti maha. Kohe selgus, et vastusega saab viivitada: eemalt paistis takso roheline silm ja pikalt kaalutlemata lip-pas minu uurija üle meid sõiduteest eraldava mururiba, käsi (miski-

pärast vasak, nojah, paremas hoidis ta kogukat käekotti) ette sirutatud. Takso peatus ja Kersti Erman viipas mulle.

«Me sõidame minu poole,» hõikas ta valjemalt kui tarvis. «Seal räägime edasi.»

Ta istus juba juhi kõrval, kui auto juurde jõudsin. Takso sööstis pagast, tusane juht dikteeris meile vaikimise, mul oli niisiis aega ennast koguda ja taktikat välja töötada.

17

«Ma olen ettenägelike, hoolitsevate ja päris jõukate vanemate ainuke tütar,» seletas Kersti Erman lõbusa enesepilkega, liikudes kärmesti toa ja köögi vahet, nagu võtaks vastu ootamatut, kuid igati teretunud külalist. «Nad ostsid mulle selle kooperatiivkorterit niipea kui selgus, et nende helliklapsel on väljavaateid pealinna tööle saada. Tore kingitus, eks?»

Istusin uues, kuid mitte eriti mugavas tugitoolis ega tundnud vähi- matki soovi keskustelu toetada. Kersti Ermani «ühetoaline kõigi muga- vustega korter», nagu selliseid vahetuskuulutuste keelepruugis kirjel- datakse, meeldis mulle. Toas valitses kord, oli märgata perenaise oma- pärast maitset. Eriti paelus mind üle terve seina ulatuv, maast laeni raamaturiiul. See polnud paraadlik, iga raamatusõber oleks taibanud, et siin leiduvaid teoseid loetakse-sirvitakse pidevalt. Raamatute paigutu- sest järeldasin, et nende omanik peaks täpselt teadma iga teose asupaika. See oli usaldust ja lugupidamist sisendav riul.

Silmasin kõige kõrgemal riulil täielikku prantsuskeelset G. Simenoni teoste kogu, see vapustas mind. Olin selle detektiivkirjanduse gigandi teoste hiilgeväljaandest küll kuulnud, kuid siiani polnud veel õnnestu- nud selle ainsatki raamatut oma silmaga näha. Kuidas läks sellel tüd- rukul korda nende hankimine? Kas ta tõesti valdab prantsuse keelt?

Nüüd oli ka laud kaetud. Niiviisi võõrustatakse kõige külalishakke- mates peredes ootamatuid-oodatud hilisõhtusi väisajaid, ei puudunud isegi konjakipudel. Kas tõesti kostitavad uurijad nõnda kahtlusalseid, pärast seda, kui on need mõnes üpriski kompromiteerivas olukorras tabanud? Raske uskuda! Kersti Erman aga seadis ennast mõnusasti istuma suurele tugitool-voodel minu vastas. Tee oli valatud klaasidesse, konjakipitsid, etiketikohaselt kahe kolmandikuni täidetud, ootasid, isegi võileibu oli juba lastud ringi käia. Nagu näha, tuli nüüd suu avada ja midagi lausuda.

«Kas te käite ka tööl selle kleidiga, Kersti?» See oli mu ainuke tak- tikaline käik, mille olin suutnud välja nuputada, inspireerituna lauda katva tüdruku julge minikleidi alt välkuvatest sihvakatest, ilmselt Pirita või Klooga ranna päikeses õhetavpruuniks päevitatud säärtest- reitest.

Võis jääda mulje, nagu oleks ta just seda küsimust oodanud. Ta nae- ratas seltskondlikult, silistas pikasõrmelise, peenelt maniküüritud käega oma põlvi ja vastas:

«Oh ei, arusaadavalt ei käi! Prokurör pistaks mu siis küll elusalt nahka, tema meelest olen ma niigi mingi hilibakas! Aga vabal ajal on mul ju õigus riietuda, nagu tahan, kas pole? Pealegi, eks mul ole päris kenad jalad, mis?»

«Kenad» oli öeldud liiga tagasihoidlikult. Vanema generatsiooni nais- temaiastel meestel on seda tüüpi tüdrukute kohta käibel tabav, kuigi labane ja läägevõitu epiteet «isuäratav». Silmitsesin mõne pika hetke vältel Kersti Ermanit, lasksin endale mõjuda tema kassilikult nõtkel, temperamentsel ja ohtlikul ilul. Igas muus olukorras tähendanuksid tema äsja lausunud sõnad väljakutset, otsest tegutsemiskäsku...

«Jah, neid jalgu ei tarvitse tõepoolest häbeneda,» nentisin viimaks juhmaka erapooletusega, hammustasin võileiba ja rüüpasin sõõmu liiga kanget ning liiga magusat teed. «Isuäratav» tüdruk aga hoidis juba käes konjakiklaasi.

«Võtame, Jaak,» lausus ta, mehelik rämedus hääles. «Te peate jooma, ma tahan teid rääkima panna!»

Rüüpasin kuulekalt pitsi tühjaks, et siis lausuda:

«Aga minu alibi? Kas te nüüd usute...»

Lause katkestas naerulagin, teesklematult ebaviisakas, nagu mulle tundus. Naermise lõpetanud, lausus uurijatüdruk muretult:

«Ah, teie alibi jahti oli ju tarvis rohkem teile kui mulle, Jaak! Räägin ma õigust? Täna, praegu huvitab mind aga ainult see, miks te käisite kaks aastat tagasi Leo Vase juures ja mis teie vahel toimus. Pärilise tavaline see käik vist ei olnud, juba tänanegi paistab seda kinnitavat. Võtke veel üks pits, Jaak, ja laske tulla!»

Raputasin tõrksalt pead. «Teie uurimist, Kersti, ei aitaks see teadmine küünevõrragi edasi. Uskuge minu sõnu.»

Ta lõug kerkis jonnakalt, nagu selle tõusu peatamiseks põimas tüdruk käed kuklasse, nii et mu pilgule avanesid heledad, pisut roosatavadki puhtaks raseeritud kaenlaõndlad.

«Minu uurimine ei ole nii lihtne, nagu te arvate, ega kulge nii sirgjooneliselt, kui teile tundub. Ma tean juba tervet hunnikut üleearuseid asju, sellele kuhimikule tuleb aga ikka ja aina lisa... Miks te ei taha rääkida?»

Tundsin, et mu närvid võivad iga hetk perutama hakata. Võtsin konjakiklaasi, kusjuures pingutasin tahet, et see käes ei väriseks, ja tühendasin tilgatumaks. Rüüpasin peale suure sõõmu juba leiguma hakanud teed ning ütlesin nii vaikselt ja rahulikult, nagu iganes suutsin:

«Vaadake, Kersti, see oli kahe mehe omavaheline, väga ebatavaline jutuaamine... ja me rääkisime kellestki kolmandast... isikust. Ma ei usu, et me isegi Leo Vasega, oleks ta ellu jäänud, iialgi enam seda kõnelust meenutanuksime. Nii on lood.»

Ta põrnitses miind altkulmu ja vastas kohe, kui olin lõpetanud:

«Te teate suurepäraselt oma protsessuaalseid õigusi, Jaak — teid ei saa ükski jõud maailmas praegu sundida avameelitsema. Võite siit rahulikult iga hetk lahkuda, võite vaikida ja isegi minu peale prokurörile kaevata, ning et ma saaksin siis kõva peapesu, selles pole mingit kahtlust. Mitte mingit ametlikku süüdistust teile esitatud ei ole, seda polekski võimalik esitada, te teate seda niisama hästi nagu mina. Ja ikkagi olete te siin! Sest teid vaevab küsimus: kas poleks ehk Leo Vask tõesti elus, kui teie vahel ei oleks seda ebatavalist jutuaamist toimunud? Kas pole nii? Pealegi ei ole teie diskreetsus nii ligipääsmatu, nagu te ise usute. Kas tahate, ma ütlen, kellest te sel õhtul rääkisite?»

Ta siis teab seda? Või arvab, et teab, ja on oma oletustele nii kindel, et riskib mind provotseerida? Ükskõik! Nähtavasti pean siiski rääkima, aga kuidas seda teha?

18

Me rääkisime Leo Vasega meie viimasel kohtumisel Irene Purdest.

Avasin tookord ukse, milleni ma täna uurijatüdruku agaruse tõttu ei jõudnudki, läbisin koridori ja tegin lahti veel ühe ukse, Leo elutuppa, õigemini tõukasin selle ägedalt ja otsustavalt pärani. Leo, kes oli istunud kirjutuslaua taga, ees mingid paberid nagu ikka, käes sullepea, vaatas mulle rahulikult otsa. Hingeldasin pisut, olin vist üldse kaunis metsiku välimusega, veelgi karvasem kui praegu. Leo lausus vaikselt ja, nagu meenub, murelikult: «Noh, sul paistab sellega õige tuli takus olevat.» Ainukese lause, millest aga mulle piisas mõistmaks, et ta teab täpselt, mis sund mind tema juurde ajas.

Räntsatasin tugitooli. Teinud ringi ümber toa, sirutas Leo oma headsüdamlikult kühmuvat turja ja nõjatus siis kirjutuslauale, nagu minu poole.

«Meie sinuga oleme hingelt romantikud, on ju nii, eks?» alustas ta mõttearendust nagu ikka vestluskaaslasele ootamatu teesiga. «Aga sinna pole midagi parata. Mõnes suhtes on see meile isegi kasuks, sest

HENN-KAAREL HELLAT

takistab ülepeakaela argieluvoolu sööstmast ja selles igasugust ülevamat perspektiivi kaotamast. Nagu, kahjuks, on ikka ja alati juhtunud vähemalt üheksakümne protsendiga inimkonnast ja meiegi põlvkond pole selles erandiks. Teisalt aga toimib meie romantikameel salakavala püünisena. Me ületähtsustame oma osa paratamatute sündmuste mõjustamisel, oleme oma individuaalsest tahtest liiga heal arvamusel.»

Ma ei taibanud veel, kuhu ta sihib, kuid pomisesin tema hingetõmbe-
pauzi kasutades: «Sul on hea täna targutada küll, meie rollid on ju nõi erinevad! Oleksid sa minu asemel...»

Ta kibrutas vaid kulmu ja jätkas energiliselt: «Pea kinni! Selleni ma tahangi jõuda, et tegelikult ei erine meie rollid, nagu sa seda nimetad, kuigivõrd. Kõik on romantiline illusioon, muud ei midagi, on ju nii, eks?»

Sa tulid selleks, et mind veenda, millise erakordse tõsiduse ja... kirega sa suhtud Irenesse, tulid tõestama mingis sentimentaalsete naisteromaanide maneeris, et minul pole pakkuda neile väärtustele võrdväärset katet. Või eksin ma? Ning oletame, et sul on õigus ja et suudad mind veenda. Mis siis sellest järeldub?»

Kuulasin tema juttu liiga vastuoluliste tunnetega, et midagi öelda. Nagu ikka, paistis ka seekord, et ta oskab ennast õigeks rääkida. Ta ei oodanudki minu sekkumist, vaid jätkas oma monoloogi:

«Kõik sinu ponnistused osutuksid ikkagi tarbetuiks, koguni narrideks, kui soovid, sest et selles... kolmnurgas sõltub juba naeruväärselt vähe sinu või minu rüütellikusest, meie tahtest. Meesriivalide vahel valib ikka ja alati naine, see on banaalseim tõde. Tema langetab lõpliku, kategoorilise otsuse, mille vastu meil kummalgi poleks mõtet mässu tõsta. Ma tean, sulle tundub, et ma praegu lihtsalt labatsen, et niiviisi piinlikust olukorrast välja rabelda, kuid juhtumisi olen ma selles... banaalsuses siiski sügavalt veendunud. Sa võiksid mu näiteks siinsamas paigas vigaseks lüüa ja sellega oma bioloogilist üleolekut demonstree-rida — Irene aga hakkab minu haavu ravitsema, selle asemel et end võitjale kaela riputada, on ju nii, eks? Mina võin kulutada tuhat tundi ja mängu panna kõik retoorika avastatud või veel avastamatagi võt-
ted — naine, kelle võitmiseks ma selliseid häbitergusid teen, kannab aga korraga seletamatutel ajenditel oma lembuse taas üle sinule — tõsi, sellist heitlikkust esineb siiski harva, tõenäoliselt valib ta hoopis kol-
manda objekti, kellesse kiinduda. Tänapäeva naises heitleb sotsiaalne olend bioloogilise, ratsionaalne irratsionaalsega, see on verine võitlus ja pole meheliku mõistuse võimetes tulemusi prognoosida.»

Ka minus kees ängistus- ja võõristustunde võitlus, ma vaikisin, tõe-
näoliselt olin õigegi äraoleva ilmega. Leo ängas käega üle lauba, nagu olematuid higipisaraid pühkides, ja rääkis edasi, veelgi aeglasemalt, kaal-
lutlevamalt:

«Aga me oleme sinuga lisaks ka küünikud. Romantilised küünikud või küünilised romantikud, kuidas just soovid. Umbes nagu Remarque'i kangelased, võib-olla olemegi nimelt neist liiga palju endasse võtnud... pagan seda teab. Me ei salli Remarque'i, ei usu tema teoste maailma üle-
pinguldatusesse ja ometi toimib see kõik meie alateadvuses mingi efektse eeskuju... või koguni ideaalmudelina, on ju nii, eks?»

Miks ma nüüd seda räägingi? Sellepärast, et küünikutena on meil lihtsam kokku leppida, mingile meid mõlemaid rahuldavale tulemusele jõuda, mida puhtavereliste romantikute jaoks lihtsalt ei saagi eksis-
teerida. Küünikuna suudad sina ja suudan mina Irene meie tulevikuplaanidest lihtsalt välja heita, selgusele jõuda, et tegelikult ei sobi ta meile kummalegi, et meie romantilised ihalused on liiga ähmased, et neile toetudes ei õnnestu mingil juhul ideaalset või isegi ideaalile lähe-
nevat perekonda luua...»

Leo ohkas, enne kui lisas:

«Enda suhtes võin seda kindla peale kinnitada. Soovitan, tee läbi sama mõttetöö! Nüüd on kõige sobivam aeg, me säästame niiviisi ennast ja teda hoopis raskemast... Kuigi, mis salata, Irene on minu kõige süga-
vam kiindumus ja üle kolmekümne aasta piiri jõudnud mehele...»

Oli neid haruldasi kordi, kunas Leo jättis lause ning kogu alustatud mõttekäigugi lõpetamata, aga ta jättis, panin seda kohe samas tähele. Tekkinud pausi ajal ponnistasin, et endalt raputada tema sõnade mind peaaegu šokiseisundisse viinud lumma, kuid kuigi hästi see ei õnnestunud.

«Meie sinuga, kulla semu,» selgitas juba Leo, «ei vaja ju elukaasla-seks mingit «unelmate naist», kelleks Irene ehk passikski, on viimane aeg endale oma tõelised vajadused karmilt ja lõplikult selgeks teha. Selline naine, habras ja eluvõoras nagu Irene, on tegelikult eksootiline olend, potilill, ilma aednikuhooleta jääb ta kängu, kaotab õige kiiresti oma ainulaadse veetluse. Meie aga oleme egoistid, paadunud egoistid pealegi, kes sellisesse aednikurolli põrmugi ei sobi, ükski armastus ei ole nii vägev, et seda muuta, on ju nii, eks? Pikemaegne galantse kavaleri roll on meie silmis naeruväärne, aega, mis kulub intellekti kultiveerimisele ja rakendamisele, ei ole me nõus mitte millelegi muule raiskama. Millised naised sulle ja mulle just kõige paremini sobiksid, seda suudaks ehk kirjeldada Kalju Roos, mina küll ei suuda. Et aga meie Irene nende hulka ei kuulu, peaks olema täiesti selge.»

Nüüd oli minu kord, ma poleks enam suutnud viivugi vaikida. Peaaegu hüplesin kärsituses, kuni polnud kuuldu kohta oma arvamust välja öelnud. Mäletamisi tegin seda võrdlemisi järsul toonil:

«Sul on ehk õigus, Leo, kui nimetad meid kord romantikuteks, kord küünikuteks, siis aga veel ka egoistideks. Kui nii — kes siis nende omaduste poolest meist erineks? Aga miks mitte lisada, et oleme veel teeskledjad, silmakirjatsejad ja demagoogid? Oleme ju ühiselt kaua aega kõiki neid omadusi põhjalikult ja teadlikult kultiveerinud ning hoobelnudki, kui edukalt neid rakendada oskame. Me tunneme teineteist läbi ja lõhki, seepärast ära imesta, kui ma täna sinu juttu puhta kullana ei võta. Sa ei rahustanud ega lohutanud mind, aga miks pidanuksid sa seda tegema? Jah, meist on saanud rivaalid, Irene aga läks minu juurest sinu juurde, mitte vastupidi. Seetõttu on sul lihtne mulle pakkuda mingit loobumisfilosoofiat, arusaadavalt ei saa ma seda aga omaks võtta. Oma otsused Irene kohta olen ma teinud ise ja ammugi, sinu jutt ei mõjuta neid enam ühes ega teises suunas. Noh, ja kui sa juhtumisi täna oled tõesti siiras olnud, siis ma kunagi kindlasti vabandan. Kuid igal juhul mitte praegu.»

Olin tõusnud, valmistusin otsemaid lahkuma, kurjana, hinges äranarritatu tunne. Leo tõstis käe, et ma peatuksin ja kuulaksin, mis tal veel öelda.

«Hästi, Jaak,» sõnas ta, hääles ehtsat rusutust, nagu mulle siis tundus, «ma saan sinust aru, kuid püüa ka mind mõista. Me oleme küll tööpoolest kultiveerinud teesklust, kuid mitte omavahelistes suhetes. Oma tänasest jutust ma ei võta tagasi sõnagi. Minul ei ole kohta Irene elus. Enda üle pead sa loomulikult ise otsustama, mina sul igatahes enam teel ees ei seisa. Viimane instants aga, meeldib see sulle või mitte, on igal juhul Irene ise, tema disponeerituse üle otsustamiseks peaks sul juba kogemusi jätkuma, isegi kui meie tänast jutuaajamist mitte arvesse võtta, on ju nii, eks?»

Siis lahkusin ma sõnatult, nii lõppeski viimane kohtumine Leoga.

Ligikaudu sellise ülevaate pidi Kersti Erman minu jutust saama. Ta kuulas apla tähelepanuga, vist üllatunultki, kuid ei katkestanud mu seletusi ainsagi täiendava küsimusega.

Lõpetanud tundsin end täiesti tühjaks pigistatuna. Joodud konjak oli mõjunud pigem pärssivalt kui ergutavalt. Pead kergitas tagantjärele trots — pidin ma ikka seda nii intiimset kõnelust kellelegi hoopis kõrvalisele avama? Nii ma siis lisasingi:

«Noh, nagu näete, te panite selle õhtu sündmustele küll asjatuid lootusi. Isegi Simenon poleks neist oma romaanide jaoks ainet saanud.»

Ta vaatas mulle mõne hetke otsa kõhedust tekitavalt tühja pilguga, siis lahvatas selles korruga pilklik leek — minu sõnad olid jõudnud pärale.

«Simenon?» kordas ta. «Simenoni kohta ma ei oska suurt midagi öelda. Need seal riulis», ta viipas üleolevalt, «on ühe mu eluvõõra, aga suurte sidemetega sugulase luksuskink, võib-olla jõuan ma kunagi nendeni. Praegu ma loen peamiselt erialast ajakirja ja seal kirjeldatakse tõepoolest teistlaadseid uurimisi. Kuid teie jutt, Jaak, oli minu jaoks üle ootuste sisukas. Ma ei liialda, kui ütlen, et hakkasin mõndagi selles loos nägema hoopis uues valguses.»

«Aga kui ma valetasin?» katkestasin teda nüüd järsult, peaaegu jõhkralt. «Rääkisin muinasjuttu ja teie jäitegi uskuma. Väike tüdruk, kes usub muinasjutte — kuidas see teile meeldib?»

Kersti Erman vaid muigas.

«See avaldus kuulub teie küünikupalge juurde, Jaak, ja oli praegu täiesti kohatu.»

Kummaline küll — ma tundsin piinlikkust. Niisugusest hämmeldusseviidu olukorrast pääsemiseks on aga olemas hea vahend, trots, mis tõigi keelele minu olukorras mitte just kõige loogilisemad sõnad:

«Tähendab, teile ei meeldi muinasjutud?»

Ta mõtles (või teeskles arupidamist) õige pikalt. Piidlesin altkulmu taastäidetud konjakiklaasi enda ees laual; mis olnuks nüüd veel loomulikum kui see tühjaks rüübata, kuid käsi ei kerkinud. Või pidanuksin vestluskaaslase reageeringut ära ootamata hoopis tõusma ja otsustavalt lahkuma? Tundsin, kuidas nimetu ahistus on mu selle tugitooli ebamugavasse pehmusse surunud, vaimne ja kehaline roidumus võimutemas mis tahes tahteavalduste üle.

Viimaks tütarlaps siiski lausus mõtlikult:

«Muinasjutte, Jaak, usun ma meeleldi, kui tean, et need on tõepoolest muinasjutud. Ja nad meeldiksid mulle vägagi, kui tunneksin mõnes ära oma muinasjutu, sellise, mis mulle sobiks...»

«Printsiga?» surusin läbi hammaste senistele lisaks veel ühe esimesena päheturgatanud lameduse.

«Printse, hiilgavaid ja endaga rahulolevaid, aplaid printse uitab meie linna mööda ringi rohkem, kui te arvata suudate,» ei jäänud seegi kiususõna vastuseta. «Minu ootuste muinasjutt on ehk siiski teistsugune. Tahaksin vist lugu inimestest, kelle tavalisuses oleks varjul erakordset. Kuidas seda teile seletadagi? Inimestest, kes ei teeskle õilsust, aga on võimetud tegema kurja. Mingit erilist, eetilist elu loovatest inimestest, kelle hinges on sündinud uus seadus, Seadus suure tähega...»

Ta jäi jänni, see oli ka loomulik: olen tähele pannud, et pikka aega suudavad nii kõrgelennulist juttu ajada vaid eriti paadunud kuldsuudlibekalad. Rohkem polnudki tal tarvis öelda. Mu tõrksus ja pilkameelsus oli teda kuulates kuhtunud, tundsin end taas päris hästi. Milline tüdruk ikkagi, kust võtab tema selliseid sõnu ja mõtteid?

«Te kirjutate vist luuletusi, Kersti?» kõnetlesin teda hoopiski mitte nõökamisi.

«Ei, ma ei loe ka piiblit, ma ei tee sporti,» pahvatas ta vastuseks. «Ma olen kõigest uuriija, algaja uuriija, kobakäpp, ja te peaksite väga hästi teadma, mida see tähendab. Ma tahan teha oma tööd hästi, kutsevalikut, mis sai alguse läbimõtlematust plikavembust, iseenda ja kogu maailmaga ees õigustada. Ma olen pööraselt kangekaelne, et te teaksite. Õelge, Jaak,» jätkas ta ilma vähimagi üleminekuta, «kuidas te hindasite oma viimast vestlust Leo Vasega pärast tema juurest lahkumist... ja ka mõni päev hiljem, kui teadsite juba tema surmast?»

Vihastusin. Ah et ülekuulamine jätkub, uuriija Erman pajatab oma kummalisi lookesi vaid selleks, et mind löksu meelitada, ta ei usalda mind põrmugi? Vastasin nii väarikalt ja rahulikult, nagu iganes võimalik:

«Vabandage, kuid ma pole neid sündmusi iialgi omavahel seostanud ega suuda seda teha nüüdki.»

«Te lihtsalt ei taha mõista minu küsimust, Jaak. Niisuguste jutuajamiste järeelmõjud ulatuvad ju ajas kaugele, teadvus sõelub neid ikka ja jälle läbi. Pole võimalik, et teie oma analüütilise mõistusega selle kõneluse üle taas ja taas poleks juurelnud, kindlasti kaalusite te kõike

väga tõsiselt. Millistele järeldustele te jõudsite — kas Leo Vase surm muutis veel midagi või mitte?»

Teadsin, et tuleb vastata. Loomulikult sai seda teha mitmel viisil, kuid eriti loomuvastane tundus mulle sel hetkel hakata tütarlapsel pikalt ja põhjalikult südant puistama. Nii ma vastasin lühidalt, isegi pisut jõhkral toonil:

«Teid peaks rahuldama, kui ma ütlen, et ei ole pärast seda enam Irene Purdet kohanud. Kui teie oma analüütilise mõistusega selle üle juurdlete, võite nii mõndagi asja mõista. Aga nüüd ma lähen koju, olen väsinud ja, nagu isegi näete, pole ma kaugeltki mitte meeldiv vestluskaaslane.»

Nähtavasti oli Kersti Erman selle veidra ülekuulamise tulemustega tõepoolest rahul, ta ei pidanud mind kinni. Alles, tulnud nagu külalislahke võõrustaja kunagi minu kannul esikusse, sõandas ta küsida:

«Millised on nüüd teie edasised plaanid, Jaak?»

Vaatasin talle pikalt otsa — küsimus üllatas mind paras jagu.

«Kas see tähendab, et teie uurimine on sellega lõppenud?»

«Sugugi mitte, Jaak,» naeratas Kersti Erman avalalt. «See tähendab, et uurimine on võrdlemisi puntrasse jooksnud ja ma ei tahaks piirata teie initsiatiivi. Mul on tunne, et te võite mind veel väga oluliselt aidata, ma lausa loodan teie peale, Jaak.»

«Asjatu lootus,» oleksin meelsasti kähvatanud, sest mu tusk oli pigem süvenenud kui lahtunud. Talitsesin ennast siiski ja laususin võrdlemisi sõbralikult:

«Ma jään paariks päevaks linna, Kersti. Kas ja kuidas ma teid aidata saan, ei tea, seda enam, et vaevalt te mind nii hõlpsasti tohite kahtlusaluste ringist välja lülitada. Kuid ma helistan teile prokuratuuri, kui mul tekib mõni idee. Nüüd aga — head ööd.»

Läbi suviselt maheda öö (tibusas tõepoolest sooja vihma) ja vaikse linna kodu poole kõndimisel tabasin end sellelt, et vangutan pead. Mis see kõik kokku siis ikkagi tähendab? Seletamatu, isegi müstiline sund, mis kannustas mind täna sõitma läbi terve Eesti, salapärane juhus, mis ristis meie kahe teed ammusurnud sõbra viimases elupaigas, lõpuks veel väljapressitud südaõine pihtimus konjakiklaasi taga... Kas tõesti peab Leo Vase surm nüüd, tagantjärele, nii aktiivselt ja ebatavaliselt mõjustama minu päevade kulgu?

Tajusin, et pean leidma vastuse sellele küsimusele ja et tee selleni on veel pikk.

19

Ärkasin järgmisel hommikul küll puhanuna, mu meeoleu polnud aga kaugeltki roosiline. Olin virgumise eel näinud painavat und. Unenägude endelisust uskumata (kes siis sellesse tõsiselt usub) olen veendunud, et nad väljendavad mingis erilises süsteemis unenägija psüühilist seisundit ja ilmselt jättis see mul paremat soovida. Tavatute elamuste pinge oli liiga suur.

Korteris valitses vaikus, pererahvas, pensionäridest vanapaar, oli kuhugi läinud. Köögis einestades tabasin end korraga mõtisklemast selle üle, kui viimane aeg oleks abielluda. Hubane perekondlik rutiin, tasakaalustatud seksuaalelu... selles kõiges oli midagi eriti ahvatlevat, isegi kui suured tunded mängust välja jätta.

Niipea kui olin selle mõttesuuna teadvustanud, tõstis taas pead pilke-meel. On ikka paras aeg küll perekonna loomist plaanitseda! Mehel, kelle jälgedes käib prokuratuur, keda südaõõsel kuulab üle uuriija Erman, ilusate jalgadega ja valevate, raseeritud kaenlaõnnaldega, päevi-tunud, tark, visa ja tarmukas tüdruk...

Vihase kiiruga loputasin kohvitassi kraani all puhtaks, riietusin ja tõttasin välja. Oli ilmselge, et vajasin seltskonda sellisest mõtete segapudrust väljarabelemiseks. Vaistlikult seadsin sammud Ajakirjandusmaja poole, sest olgu muude tuttavatega kuidas on, kolleeg Mauno pidi

HENN-KAAREL HELLAT

küll kindlasti meie ühises kabinetis troonima. Tema kiindumusi ja eluviise tundes ostsingi portfelli tee peal õllepudeleid täis.

«Tõeline sõber,» ohkas Mauno tunnustavalt, pisut käriseval häälel, kui esimese pudeli tema ette tõstsin. Ta võttis kirjutuslaua alumisest laekast avaja ning mitte just kõige puhtamad klaasid. Esimene klaasitäis kadus paari viivuga mehe kurku ja tema ähmane pilk näis kohe pisut selginevat.

«Oled vist päris kenasti pidutsenud?» küsisin, et juttu alustada.

«Sa siis ei teagi või?» vastas Mauno küsimusega. «Nojah, kus sa's ikka peaksid teadma, suvitajate asi... Ma veel arvasin, et tulid meie joomingulisele kollektiivile meid tabanud raske kaotuse puhul kaastunnet avaldama või sedasi...»

«Ma ei taipu su jutust mitte mõhkugi. Millest sa päriselt pajatad? Mis on juhtunud?»

«Noh, sa oleksid eile õhtul pidanud vähemalt kõvasti luksuma. Kõvasti ja pikalt,» jätkas Mauno oma intrigeerivat mõtteheietust. Hetkeks hakkas teda kuulates kõhe — äkki on tõesti nüüd kogu linn juba kõmu täis, kõik arutavad mõnuga, pikalt ja laialt selle üle, kuidas ma ometi võisin nii alatult oma sõbra mõrvata. Rüüpasin klaasist suure sõõmu, Mauno aga tühjendas juba teist pudelit ja kosus silmanähtavalt. Ta oli saavutamas oma tavalist rõõmus-joviaalset hingeseisundit ja lobises edasi:

«Nimelt — sa siis ikka ei tea — saatsime eile pidulikult oma armsa Tildekese auga väljateenitud vanaduspensionile. Loomulikult oli Vösavillem isiklikult nii tähtsa peo eestvõtja, kandis siia kokku pooled oma küllusliku keldri tagavarad, lõhet ja angerjat ja silmu ja... Proua poolt oli alguses šampus, siis tuli viina- ja seejärel konjakikäik...»

Jutupuhumise sekka oli ta juba haaranud kuulдеми ja valis kolmekohalise sisetelefoninumbri. Ning lausus lõõpivalt:

«Naimake, jah? Ikka tõesti elus või? Kuule, sinna Villu külmkappi pidi ju ometi midagi jääma, ah? Ei noh, mis minul viga! Hea seltskond, õlu voolab ojana, aga süda ihaldaks nagu kangemat... Arva ära! Muidugi ei arva! Meie puhkav kangelane, pensionäride ja peatoimetajate hirm Jaak! Ime jah. Eile ei tabanud ära, aga siin ta nüüd on, kas või tagantjärele, lõhna peale, pika taibuga teine, jääb alati hiljaks... Ah et vist ikka leidub? Suudlen kätt! Nojah, Jaagu jaoks muidugi... Otsi aga välja ja astu meie poolt läbi, Villut ju pole? Ah koguni? At-at-at, joogu vähem! Minu paksem kaastunne, võid talle helistada ja edasi öelda, küsi ka igaks juhuks väärtuslikku nõu — kas ma ehk ei peaks järjekordselt hakkama kirjutama lahkumisavaldust...»

Kõne lõpetanud, irvitas Mauno nii õelalt, nagu ta alati heasüdamlik, täidlane ja täishabemeline nagu iganes lubas: «Näh, Vösavillem vaeseke olevat omadega läbi. Helistas meie Naimale ja kaebas, et ma viinud ta eile infarktielsesse seisundisse. Peenelt öeldud, eks, suurte sakste tõi. Nii et pidu jätkub, peretaadikene, permanentne orgia meie ajakirja laosekuristikku kõrgel paekaldal, kohe kaetakse laud ja sa pead saama peatäie, mille oled oma kehalise eemaloleku ja vaimse meie keskel viibimisega igati ära teeninud.»

Mind hakkas tema müstiline, mitmestükkis täiesti arusaamatu ja seetõttu eriti pahaendelisena tunduv loba tüütama, nii et ma nõudsin järele, oma uudishimu ja kärsitust talitsemata:

«Pea nüüd kinni, vennas, sea oma ajuvärk rihti ja seleta kähku, mida need jutud kõik tähendavad. Mis on juhtunud? Kuidas sai Tilde nii äkki pensionile minna, tal polnud ju minu teada vähimatki kavatsust seda teha? Ja mis teil siis veel minuga asja oli?»

Mauno piidles mind pikalt ja täiesti mõtestatult, isegi kõhedusttekitavalt terasel pilgul. Tema läbinägelikkus võib teinekord olla lausa fenomenaalne. Ta rüüpas suure sõõmu õlut, pühkis nautlevalt vurre ja hakkaski seletama:

«Noh, minu teada polnud kümmekond päeva tagasi isegi minul, sinu lähimal kolleegil, su puhkuseplaanidest aimu, aga nüüd sa puhkad et küll saab. Tilde seletas, et ta kavatsevat pikemaks ajaks oma välismaal elavatele sugulastele külla sõita. Pensionärina olevat neid asju aga liht-

sam korraldada kui tööinimesepõlves. Eks sa usu seda juttu või ära usu, oma asi. Kuidagi kahtlane kõik ju oli, aga või mina tean. Igatahes lahkumispidu oli õkvalt niisugune, nagu ma rääkisin, või veel kraad kangemgi. Seltskonnakroonika pole minu ampluaa, sulg jääb nende peente asjade kirjeldamisel väetiks, keel kisub krampi ja neelud tulevad peale.

Kõigepealt pidas muidugi Vösavillem oma järjekordse hiilgava kõne, see oli ehk pikem ja kenamgi kui siis, kui sina oma õelat suud pännitades nurgas istud ja piipu popsutad. Mullegi sai enam-vähem selgeks, kui armas ja meile kõigile südamelähedane ja hädavajalik töötaja meie Tilde on olnud ja kuidas me kõik kooris ning igaüks omaette hakkame temast valusalt puudust tundma.

Noh, siis esines muidugi lugupeetud algaja pensionär ise. Oli kah kangesti südamluk kõne. Eriti läks mulle hinge, kohe pisarad pidid silmist nirisema hakkama, see, kuidas ta tänas taevast, et sind õnneks kohal ei ole. Nii ta ütleski, et tänu Jaak Lõmme puhkusel viibimisele, kes teda silma otsas ei sallivat oma sünge ja kiusliku iseloomu tõttu, tunduvat talle meie kollektiiv eriti südamluk ja konkreetne (eks ta vae-seke tahtis öelda — kompaktne), nii et ta viivat siit kaasa ja kaugele välismaalegi kustumatu igatsuse kunagi jälle kõiki neid armsaid inimesi ühise pidulaua taha koguda, neile külluses hõrgutisi ja arusaadavalt ka peenemat keelekastet pakkuda ning — no enesestki mõista — reisimuljeid pajatada.

Noh, ja siis läks lahti kõige suurejoonelisem joomatrall, mida üldse siin väarikas majas on peetud. Makk röökis, Vösavillem ja Arts löid nende Tildede-Mildedega tantsu ja mina muidugi peamiselt jõin, kurb ja kole mõeldagi, sest et rääkida polnud ainsa hingega, viiekesi me ju olimegi, ülejäänud oskasid nagu ikka varakult minema hiilida. Ei ole neis sunnikutes seda õiget ajakirjanikuvaimu, ei ole.

Kõige lõpuks tuli mulle peale nii must ahastus, et läksin seltsimees peatoimetajaga kemplema, või kuidas saaks veel viisakamalt väljenduda. Kõik sinu pärast, nagu ma mäletan, kuigi pilt kippus juba natuke uduseks tõmbuma. Ma vist isegi hoidsin tal särgikraest kinni — no võis ikka vaatepilt olla küll — ja lõugasin kõigest kõrist, et ainult Vösavillemi-sugune ohmu ja tõllmökk saab kõrvust mööda lasta kõik need kriitilised jutud, mis sa meie ajakirja suurepäraselt lolli toimetamise kohta oled rääkinud. Ja siis ma vist ennustasin talle veel, et ta varem või hiljem jääb hästi valusalt ja õiget kohta pidi vahele või kukub kõrgelt ja murrab kaelaluu... Nii et ma ehk siiski kirjutan lahkumisavalduse,» lõpetas Mauno järsult ja õige tujutult oma tõepoolset kummalise aruande.

«Aga Vösavillem?» küsisin huvitatult.

Mauno lõi käega. «Esiteks paistis küll, nagu lööks teine vedelaks, ma olin vist päris hirmus vaadata kah, siis aga mõirgas vastu, et ma olevat purjus, magagu ennast selgeks ja rääkigu siis oma juttu nagu mees mehega. Nii et tal jäi õigust ülegi, nagu ikka. Ptüi! Kus mul kah karsklane väljas, minul on ainult pohmelus ja seegi hakkab üle minema, tema aga vaagub hinge!»

Tunnen selle sündmuse tegelasi nii hästi, et suutsin kõike toimunut piltlikult, lausa üksikasjadeni ette kujutada. Intsident, kuigi vist varem või hiljem, ühel või teisel põhjusel paratamatu, tundus võrdlemisi jõhk-ralt labasena, kuid oli selles koomilistki. Villem Padriku ideed jutuajamisest «nagu mees mehega» oli varemgi kuulda olnud, ehkki muudes seostes. Tema kujutles seda enda mõjuvõimsa monoloogina peatoimetajalikest kõrgustest, mille siis teine «rääkiv mees» alandlikult ja loomulikult ka kõiki oma patte kahetsedes ära kuulab. Poleks peatoimetaja meil nii põikpäine, siis taibanuks ta ammuilma, et ei Maunost ega minust ole sellisteks kõnelusteks õiget partnerit loota.

Aga juba astus sisse meie sekretärinna Naima, kaenlas kogukas komps. Pidud pidi tõesti olema ennekuulmatult suurejooneline, kui ülejääkidest sai katta peaaegu luksusliku külmlaua! Nagu lõhna peale saabus «tööle» ka Artur Org ehk Arts, meie neljas kolleeg. Õllejääkidest piisas temagi eluvaimu ülesturgutamiseks ja meie improviseeritud, lausa keskhommikune oleng võttis peagi hoogu. Eelmise õhtu sündmused olid olnud ikka

elamusrikkad küll, sain kuulda aina uusi üksikasju küll Naima lõbusapises, küll Artsi muhedamas interpreteeringus, Mauno vahutavatest lorijuttudest rääkimata, mida ta puistas nagu küllusesarvest. Kui nüüd keegi kusagil luksus, siis pidi see olema meie infarktieelses seisundis peatoimetaja. Mauno esialgset kirjeldust aga kõik need detailid oluliselt ei muutnud. Hakkas koguni piinlik, kui mõtlesin, et minu vääritu ja pealegi eemalviibiv isik oli mõjutanud nii põhjalikult selle hoopis muudel ajenditel toimunud koosviibimise kulgu.

Mingil viivul taipasin, et jälgin enda ümber aina suuremat hoogu võtvat märulit kõrvaltvaataja pilguga, tajusin endas tärnanud ja aina süvenevat võõristustunnet. Ehkki jutt keerles ümber asjade, mis olid kahtlemata minugi probleemid, tundus kõik lausa tühine võrreldes sellega, mis oli siiani täitnud mu puhkusepäevi. Üha kasvav rahutus tõrjus mind sellest pilgarist välja, o ma asju ajama ning pidasin kõige targemaks sellele sunnile kuuletuda. Tabanud paraja hetke, kus minu lahkumine ei tohtinuks enam erilist vastuseisu valla päästa, sõnasin kõige meeldivama joobeastme saavutanud Maunole:

«Tead, mees, ära sa ikka veel lahkumisavaldust anna, pea vastu, kuni ma puhkusest tagasi jõuan.»

Mauno reageeris kohe õige tormiliselt:

«Keri sa persse! Kas arvad, et ma hakkan endale tuhka pähe raputama või?»

«Seda pole ka tarvis teha, kuigi oleks päris ilus pealt vaadata. Sa tead ju küll — on see meie Villu kes ta on, aga ega ta pikka viha ei pea. Üldse ja ülepea on mul üks hoopis etem plaan.»

«Lase tulla.»

«Me anname talle nimelt lahkumisavaldused korraga. Kena idee, mis?»

Mauno suu vajus lahti.

«At kus kurat, no see oleks talle alles pirukas...» pomises ta, korrapealt märgatavalt kainenenuks.

«Täidisega! Aga nüüd — jätkake minuta. Puhkus on ju lühike, ma ei saa seda nii vastutustundetult maha laristada. Nägemiseni!»

Mõne minuti pärast, siiski pääsemata tormilis-tundelisest lahkumistseremooniast, olin Ajakirjandusmaja ees, Pärnu maanteel leitsakulises ja bensiinilehases õhus ning tundsin, et mu pea käib ringi.

20

Sõitsin Kadriorgu, et ajast seda ootamatut ja tugevat keskpäevast joo- vet välja tuulutada. Vanas pargis valitses võimas ja lopsakas, tumeroheline ja õitsev rahu. Inimesi oli liikumas vähe, mõned vanaemad, lapsehoidjad ja ka emad jalutasid lastega, paar tillukest gruppi turiste tallas tülpinud, kuid reipust teesklevate giidide juhtimisel oma saatuskaaslastest sadu kordi käidud radu. Tiigi luigeperel olid käsil perekondlikud hooled, mida mõned juhuslikud selle ülla linnuliigi imetlejad näisid sedakorda isegi respektierivat.

Mõtted minu kumisevas peas tõmbusid aina tihedamasse ringi Tilde Katzi nii ootamatu pensionile mineku ümber, ehkki mul polnud mingit erilist põhjust sellega tegelda. Mida pidid eileõhtused sündmused tähendama, olin ma siis tõesti olnud sel enda erilaadseid väärtusi nii hästi tundval naisel niivõrd pinnuks silmas, et meenutus sellest pidi paisuma eilset lahkumispidu varjutavaks vahejuhtumiks?

Minu suhtumine Mathilde Katzisse kui toimetuse töötajasse kujunes välja meie koostöö esimestel päevadel. See kinnistus otsemaid, mul pole pähegi tulnud midagi ümber hinnata. Suhtumise dominantideks võib pidada arusaamatust ja kerget, kuid järjekindlat põlgust.

Villem Padrik võttis Tilde tööle kuu või poolteist pärast seda, kui toimetuse sisuliste töötajatega komplekteeritud. Saksiku, sajandialguse kadaklike perekondade maitsele osutava nime kandja oli korpalatne, õhetava jumega naine, kelle alaline askeldamisõhin ei reetnud millegagi juba mitu head aastat tagasi kättejõudnud pensioniiga. Esimesest tööpäevast alates püüdis Tilde igapäevale ja kõigile kuidagi kasulik olla ning

oleks mõttetu eitada, et ta saavutas selles edu. Vormistatuna meie toimetuse jaoks anekdootlikku käskjala ametisse, leidis tema energia rakendust kõigkõeldavatel rinnetel. Tänu tema visadusele ja suhetele kirjastuse majandusjuhtidega olid meil peagi olemas igasuguste defitsiitsete, hädavajalike ja ka hoopis kummaliste materjalide soliidsed tagavarad, seda enam, et Võsavillem on samuti majandusküsimustes võimekas. Peatoimetaja kabinetti võinuks kadestada mõne hiigelkäitise direktor, aga meil on veel kohviserviis kaheteistkümmenele inimesele ja mitu komplekti joogiklaase, rääkimata disainitud tühatoosidest iga mehe laual... Tilde hankis eriti nõutavaid raamatuid ja käis turul, samas aga näitas oma diplomaatilisi võimeid trükikojaga suhtlemises, lahendas raskeid arusaamatusi, mis nii mõneski toimetuses tunduvad vahel ülesaamatutena.

Nii et kõik olnuks nagu korras... aga tegelikult ikka ei olnud küll. Kõigepealt — see tõik on algusest peale toitnud minu arusaamatust — ei ole meile üldse mingit käskjalga tarvis. Veelgi enam: kõik Tilde arvukad tööd ja toimetused oleksid olnud tehtavad ka ilma temata, neid oleks tulnud teha ilma temata! Selle paradoksi juured on aga peidus õige sügaval.

Olen palju ja järjekindlalt tegelnud moodsa teadusega, mida nimetatakse töö teaduslikuks organiseerimiseks. Nagu igas moeteaduses, nii on selleski kõvasti liialdusi ja mütsiga löömist, nagu on peeni, kavalaid ja ütle mata suurt efekti töötavaid teoretiseeringuidki, mida pole küll vähimatki lootust kunagi praktiliselt rakendada. Kuid suur hulk tuumakaid ideid on siiski väljaspool kahtlust ja kui neid tunda, oleks veider nende olemasolu eirata iseenda ja oma kollektiivi töö korraldamisel.

Ajakirjanike kutsetöö, nii imelik kui see ka kõrvalseisjale ei tundu, on enamasti organiseeritud üsna primitiivselt, et mitte öelda — halvasti. Osalt on takistanud selle ümberkorraldamist aegunud, aga seejuures kaljukindlad traditsioonid, teisalt meie tsunftis maadvõtnud mugavlemistendentsid.

Visalt ja meelihullutavalt käibib legend, mida me ise muidugi õhinal ja heameelega kultiveerime — legend ajakirjanike rängast, närvesöövast ja lausa tervistkahjustavast tööst. Selles on ka terake tõtt, kuid kui iva teda ümbritsevate romantiliste lobajuttude ja liialduste mitmekihilisest kattest välja koorida, ei jää legendist järele suurt midagi. Ajakirjaniku põhitegevus, loovtöö, on paeluv, suurt vaimset rahuldust ja naudingut pakkuv ning sellisena ei kahjusta küll mingil määral meie tervist.

Kõigi mõeldavate pingete ja konfliktolukordade allikas on teine kese, see, kus ajakirjanik realiseerib oma loomingu — toimetuses või kui ta toimetuse esindajana läbib trükikoja ja kirjastusega. Selles maailmas algavadki sekeldused, ootamatused, konfliktid, kooskõlastamised, need kõik on allutatud karmile tähtaegade diktaadile, sest selle või teise perioodilise väljaande järjekordse numbri hilinemist pole ju võimalik andestada.

Tegemist on keerulise, paljuastmelise süsteemiga, mis kaldub muutuma aina keerulisemaks. Lihtsustamisest ei saaks nagu juttugi olla. Aga kas tõesti ei saa? Et sellele küsimusele vastata, piisab juba süsteemi alglüli toimetuse struktuuri uurimisest. Või koguni ühest praegusel juhul olulisest struktuurielendist — ajakirjanike hõivatusest toimetuses.

Loomulikult tahab iga ajakirja peatoimetaja ennast kõigkõeldavate ootamatuste vastu kindlustada. Ideaaliks peetakse käsikirjadest pakatavaid toimetuse portfelle ja võimalikult suurt toimetuse töötajate hulka. Imelik küll, kuid selline ideaal püsib vääramatuna, ehkki ei talu kummaski punktis kriitikat. Ülepaisutatud käsikirjaportfell tähendab ju ajakirja jaoks kirjutatud materjalide aeglustatud liikumist, on seega vastuolus operatiivse ja päevakajalise teabeedestamise printsibiga. Koosseisudega liialdamise tõttu ei leia aga ühegi võimekama ajakirjaniku tööpõud täit rakendamist selle ajakirja tegemisel, mille toimetuse koosseisu ta kuulub.

Siit sünnibki oht ajakirjaniku tervisele, tema ülekoormatus. Aja-

kirjanik, kes teeb kaastööd mitmele perioodilisele väljaandele (lisaks võib-olla veel raadio ja televisioon), nagu me praegu paratamatult enam-vähem kõik teeme, saab tunda enesekillustamise ja üksteise otsa kuhjuvate tähtaegade ränka needust. Et mitte alt vedada ühtegi neist eri süsteemidest, kes sõltuvad tema kaastöö õigeaegsest laekumisest, on ta vahel sunnitud töötama ebainimliku pingega, öid ja päevi järjest, paratamatult muutub ta pealiskaudsemaks, kui tohiks ja tahaks, teeb veidraid vigu, mille avastamine nõuab juba järgmistes instantsides eriti selget pilku ja teravat professionaalset vaistu, ajakirjaniku niiviisi ülepingutatud närvisüsteem viskab aga ekstravagantseid vempe (näiteks Mauno eileõhtune etteaste)...

Kuidas kõike seda teades-tundes mitte hellitada hinges unistust ideaalsest toimetusest? Mul on selline ideaal olemas. Mõtisklen sageli, kuidas võiks laabuda töö toimetuses, mis koosneks vaid viiest-kuuest tarmukast mõttekaaslasest. Nad peaksid olema jäägitult pühendunud oma ajakirja tegemisele, elama sellele. Täpne orienteerumine nüüdisajast, sõlmprobleemide leidmise vaist, suurejoonelisus ja soliidus nende avamisel, innukas üha uute autorite kaasatõmbamine, lugejaskonna huvide ja vajaduste tundmine — selle kõiega peaksid need mehed suutma toime tulla. Loomulikult tuleb eeldada, et sellise töö eest saadav materiaalne hüvitus korvab ka need honorarid, mida me praegu teenime teistele väljaannetele töötades. Kahju ei kannaks riik, lugejad ega meie tervis. Aga milline ajakiri sellest ikkagi saaks ja kui põnev ning rahulduspakkuv oleks sellises toimetuses töötada!

Tubli sammu sellisele ideaalile lähemale oleks võinud läbimõeldud organiseerimistööga astuda meie vastloodud toimetuses. Tahtsin ja ootasin seda ning võtsin alguses paaril korral sõnagi, et asjaajamist selles suunas liikuma panna. Kuid Villem Padrikus võis leida ükskõik keda, ainult mitte mingite enneolematute, järelikult «hullude» ideede toetajat. Ta võttis pikemalt kaalutlemata üle nende peatoimetajate tööstiili, kelle all oli seni töötanud, õigemini nende kõigi kõige vaieldavamad (kuid kaljukindlad) juhtmõtted ja selliselt kord valitud teelt ei suutnuks teda küll ühegi alluva kuldsuu kõrvale peibutada. Peagi võttis ta tööle Tilde Katzi, kellel läks korda ennast kasulikuks teha täiesti mõttetul ametikohal. Peatoimetaja meelest oli juba üksnes see tõik tõsine argument minu ulmeliste ideede vastu.

Teine negatiivne suhtumisaspekt, põlastustunne Tilde vastu, on pärit ka teistsugusest allikast. Peagi. Tilde kannul jõudis päralt kuuludus — oleks aga lausa loomuvastane, kui just meie Ajakirjandusmaja ei kujutaks endast kuulduste ja klatšijuttude pesa —, et Tilde täidab peale muude ülesannete veel ka peatoimetaja informaatori rolli. Seda oli eakast, soliidust taotleva esinemisega ja pealtnäha seltsiva ning avala iseloomuga naisest küllalt raske uskuda. Kuuldused osutusid aga paraku seekord tõeks. Meie silmad avas lõpuks ei keegi muu kui Vösavillem isiklikult, sest ta pole mees, kes saaks enda teada jätta midagi sellist, mis töötab talle otsemaid kasu tuua. Mitmest tema etteastest oli meile selgem kui selge, et ta valdab informatsiooni, mis võis tema kõrvu ulatuda ainuüksi Tilde vahendusel. Tilde lävis väledalt kirjastuse, trükikoja ja teiste toimetuste töötajatega, ta ponnistas kõvasti, et meie kõigi usaldusosaliseks saada, niiviisi omandatud teadmisi jagas ta aga heldelt peatoimetajaga. Selgus ikka enam, et ta võtab seda keelekandmist suure kohusetundega, mingid eetilised tõkked ei paistnud teda pidurdavat.

Ma pole kuigi suur salatseja, kuid juba positsioon, mille peatoimetaja algusest peale meie suhtes võttis, tema tarbetu ülemlikkus välistas avameelsuse õhkkonna kujunemise tema ja ta alluvate vahel. Oli vägagi häiriv tõdeda, et mitmed meie toas veinipudeli või kohvitassi juures räägitud jutud on kibekähku Vösavillemi kõrvu jõudnud. Kui selle kanali olemasolu oli saanud ilmselgeks, võtsin otsemaid Tilde suhtes äärmiselt tõrjuva hoiaku. Eks vist olin selles kolleegidest järjekindlam ja jäigem, arusaadavalt pidi Tilde minu suhtumist tajuma. Eilne märul kindlasti sellest alguse saigi...

Mõttering oli täis. Olin ka piisavalt kainenunud, et jõuda äratundmisele — kõiki neid mõtteid mölgutan ma vaid seepärast, et tahan hoiduda painavamast, ihkan puhata Leo Vase surma probleemide üle juurdlemisest.

Et olen võrdlemisi järjekindel inimene, siis otsustasin endas selle vastumeelsuse maha suruda. Romantilisemat kõnepruuki käiku lastes võiks öelda, et Leo Vase surma vari oli mu hingel lasunud juba liigagi kaua, et oli viimane aeg kõike valguse kätte tuua. Muidu võibki süüdlaserolli nii sisse elada, et ühel nõrkusehetkel lähed ning teatad Kersti Ermanile toes ja vaimus: jah, mina tapsin oma sõbra, areteerige mind, mõistetagu minu üle kohut...

Olin jõudnud ringiga kohviku juurde. Silmasin eemal kollendavat telefonikabiinide rida. Äkkmõtte ajal seadsin sammud nende poole ja hetk hiljem valisin juba prokuratuuri numbri. Idee realiseerus tõrgeta: vastaja oligi Kersti Erman.

«Tere, seltsimees uurija...» takerdusin, sest äsja väljaöeldud kõnetlus tundus kuidagi tobe.

«Ah, see olete teie, Jaak,» leidis Kersti Erman kõnetraadi teises otsas hoopis intiimsema tooni. «Mina aga mõtlesin juba, et jällegi mõni neist neetud printsidest!»

«Jällegi? Ma uurisin välja, meie ühiskonnas ei ole printse ette nähtud,» sõandasin häälestuda samalaadsele, eileöist teemat varieerivale, kerglaselt lõõpivale vestlusmaneerile.

«Tallinn lausa kubiseb printsidest,» jätkas Kersti Erman hoogsalt, aimatava heatujulisusega. See vestlus ei meenutanud küll millegagi uurija kõnelust kahtlusalusega.

«Ja mida nad siis ühest nõukogude prokuratuuri uurijast tahavad?» ei saanud ma jätta küsimata.

«Nad sindrid ei karda seda uurijat. Kutsuvad kohtama. Teevad kõlvatuid ettepanekuid. On surmsolvunud, kui uurija ei nõustu... Miks siis teie mind kuhugi ei kutsu, Jaak?»

«Seisan praegu umbes viiekümne... kuni seitsmekümne meetri kaugusel kohvikust «Kadriorg,» lõõpisin edasi, ehkki jahmununa ootamatust otserünnakust. Mida peaks selline provokatsioon tähendama?»

«Vaat kui tore! Kahekümne minuti pärast seisan ma teie kõrval,» pajatas uurija suurima enesekindlusega ja oligi juba kuuldepiiridele visanud. Haistsin ohtu, kuid taanduda oli hilja, see poleks olnud põrmugi... mehelik (väarikamat argumenti mul hetkel pähe ei tulnud). Millest küll Kersti Ermani selline agressiivsus? On ehk möödunud mõneteistkümne tunniga selgunud midagi olulist?

(Järgneb)

Valmar Adams

*

Maailmatuuled ootavad
Tuulemaa poega ammu,
kuni meister Kondimees sootu
raukuskõhetut ihu mul lammutab.

Enne koitu andsin end tuultele.
Lipuks sai mulle masside täht.
Noorusearm langes kõnekailt huultelt
nagu puu küljest koltunud leht.

Teised võlusid viisid ja veetlused,
nad võtsid mind lapseks ja vangiks.
Mind pimedad pidasid reeturiks,
aga arukad pidasid lambiks.

Olen töötanud raskelt ja vähe
ja vähe sain võita maad ma,
kuid kogu galaktika tähed
mind tulevad tulle saatma.

*

Hall tarbepaber hüppas mulle näkku
ja karjus: millal lõpeb kord su sööst,
kui kaua tahad mängida veel täkku
ja varssu varastada puhkusöös?

«Ma vaevalt kuulen homse haljast kisa,»
ma vastasin, «ja kepi najal käin, —
kuid olen uurija ning olen siiski isa
ja salata ei tohi, mida näen.

Mu pliiatsis on tulevikusäsi.
Ma olen isend, mitte laulukoor.
Kui mina praegu vanadusest väsin,
siis paisub müüriks tõde kattev loor.»

Ja puhas paber, kuulekas mu hoole,
vaid ohkas: oled surmahigist märg.
Kuid nagu naine kaldus minu poole,
et temas säiliks minu sule märk.

REPORTAAŽ PIMEDATE PUHKEKODUST

Viissada silmitut ma nägin, aga kus,
kus peitub silmituse autor?
Kas austusmärk veel ripub tema rinnal?
Kas transplantaator tegi puhta töö?

Siin leidus üks, kes uhkustas,
et näeb
poolteist protsenti.
Ta muide uurib praegu maale
(küll saatja jutust),
aga mosaiike,
mis kaunistavad Pimedate Lossi,
seletab ta kepi abil.

Kas pimedate pisar kuivab hällilaulus või
salvrätikuga kaetud tulemägi
veel korraks avab tuumarelva suu,
et põrgutuuma
hingata maailma näkku?!

TALVITAJA SÕNA

Ah, jah,
olen unustand Su jutu, Ahjal
Jäine Tartu pidas vangis mind,
valges vangistuses viie talveviivu jooksul
Sinu juurde ulatus vaid ulm,
kalasilmne, vanadusetiine . . .
Jätkus mind vaid söötmaks surmalinde,
kes mu akna taga käivad igal ööl.

Linnade innukad linnud
lendavad pimeduses,
ületavad ristteid
punase kiuste —
ka teemärgid pimedaid ei peata.
Mina kardan neid, —
kuid kirikuid ei kutsu külla,
nagu oli esivanematel kombeks,
kes veel uskusid, et imeväärne Sõna
oli alguses ja saabub lõpuks.

Võtan oma alles väeti väikse eesti sõna,
kahe teemandiga surun kokku
megabaarilise surve all,
et jääks sellest ükski
teeskluseta puhas
täht.

VALMAR ADAMS

*
Taas astud üle aja tara,
su kannul kõnnib tunnimees infarkt.
Tead, vanamees, see pole kuigi tark,
kuid kas su tunded saavad olla arad?

Neil mure on: kes maksab finast sarka?
Kuid seda vajab naasmiseks su laip.
On nende päralt kord ja lukk ja taip,
kuid sarga ostmiseks on nõrgad sinu margad.

Las pussid jälitavad vahitornist
su soolikaid ja sunnismaiset pääd.
Jää poisiks, rauk! ja otsi arus mornis
kuis teha, et ka seekord ellu jääd.

Detsember 1978

Lehte Hainsalu

KOLM KLAASINOA KRIIKSATUST

MEES JA NAINE

Miilits tõukas vahialuse üle läve kohtuniku kabinetti, kuigi mees oli ilmselt astumisvõimeline. Miilitsa liigutuses oli keskmiselt korraliku kodaniku põlgust allakäinud elemendi vastu, selles oli raseeritud ja täis-söönud inimese üleolekut kaltsaka suhtes. Miilits heitis paberid kohtuniku lauale, võttis palumata istet, tõmbas vormimütsi silmle ja teeskles tukkumist. Või veel, mida oleks kuulata ühes banaalses loos, ja et püütu plehku paneks, seda pole peljatagi. Kaltsakas jäi seisma keset sinistes toonides kabinetti, tema tohletanud saapakotad olid jätnud suvetaeva karva põrandareliinile pätsakad jäljed, ta seisis pisut harkisjalu, nagu oleks karta põranda kõikumist. Sonimütsi oli ta pähe unustanud, kelle ees peakski pätt pea paljastama. Kohtunik kaalutles, kas talle mitte märkust teha, ehkki publik puudus. Parema miilitsa puhul oleks ta siiski palunud mütsi maha võtta, aga nüüd jättis asja niisama.

«Rääkige, mille pärast te siin olete,» ütles kohtunik.

«Sellesama pärast,» kostis kaltsakas ja kehitas ennast.

«Millesama pärast?» imestas kohtunik ja vaatas vahistatule otsa. Õieti ei olnud naisel kuhugi vaadata — mehenägu oli kasimata ja karvane.

«Ma olen teie juures juba olnud,» ütles kaltsakas ja kratsis ennast.

Pean ma siis kõiki Tartu kaltsakaid meeles pidama, mõtles kohtunik, aga ei öelnud midagi. Ta luges protokollist, et kodanik see-ja-see, elukohata, töökohata, leiti raudteejaamast ebakaines olekus magamast.

«Kas süüdistus vastab tõele?» küsis kohtunik, tema pruunid silmad puurisid vahistatu vesihalle silmi.

«Jah,» mühatas see ning vahetas jalga, nagu oleks ta juba teab kui kaua seisnud. Mehest levis liisunud õlle, odava tubaka ja pikaajalise pesematusse haisu.

«Tööd ei ole? Kodu ei ole?» küsis kohtunik. «Kuidas kavatsete oma elu ära elada?»

«Eks olegi juba ühele poole minek,» ühmas vahialune.

«Te olete kolmkümmend kaks aastat vana,» nentis kohtunik, kes oli neljakümnene. Kohtunik teadis, et parem osa elust on inimesel ikka ees, seepärast küsis ta: «Kuidas te mõtlete elada veel võib-olla viiskümmend aastat?»

«Viiskümmend aastat?» imestas mees. «Ei või olla.»

«Millal te vahi alt vabanesite?» küsis kohtunik. Kohtualune ütles, ta mäletas seda. Nad mäletavad seda täpselt, ja oma paragrahvi teavad täpselt.

«Miks te tööle ei asunud?»

«Asusin, vallandati, tööluus, viinaviga,» seletas mees ükskõikselt. «Kui ma vanglast lahti sain, oli naine vahepeal teise võtnud, ei lasknud sisse. Magasin alguses keldris, omaenese kätega ehitatud maja keldris, mõistate? Ja kes võtaks nüüd minusugust tööle? Ja kes annaks minusugusele korteri?»

LEHTE HAINESALU

Mehe silmad läksid põlema, ammu pesemata käed tegid närvilisi liigutusi.

«Siis pani naine keldri lukku. Jäi raudteejaam ja pargipingid,» seletas mees. Aastate jooksul olid kümned ja kümned siin kabinetis sedasama seletanud.

«Või on teil midagi muud pakkuda?» küsis kohtualune irooniliselt, ta vaatas huvitatult kohtunikule otsa. Ta nägi, et kohtunik on noor ja kaunis naine, tark, haritud, hästi riides, mees tundis järsku puhtuse lõhna, ta teadis, et see on puhtuse lõhn, ta häbenes äkki oma kodinaid, ta märkas rämpaseid jälgi taevassinisel reliinil. Samas nägi mees inimlikku huvi kohtuniku silmis, ta teadis oma saatuse seisvat selle naise kätes, ta ootas imet, andeksandi ja ülendamist.

Niisugused naised on siis tõesti veel olemas, mõtles mees. Nad on olemas ja nad saavad meesterahvaga lapsi, mõtles ta. See oli väga suur avastus, sest kaltsakas oli viimasel ajal tundnud vaid purjus naisi, kes olid seda rämpasemad, mida aasta edasi.

Ja kohtualune võttis mütsi peast. Ta seisis paljapäi oma elu täheminutil, ta oli enesest välja astunud, ta nägi esimest korda elus ennast kõrvalt, ta aimas teisi maailmu, mis tema maailmaga ei kohtu, ta elas läbi võimaluste piiramatus õnne ja enese võimetuse tragöödiat.

«Viisteist päeva,» ütles naine. «Mõtlege järele,» ütles ta veel.

Miilits ärkas, korjas paberid näppu, tonksas vahialust, nagu oleks see maganud.

Kohtualune ei pannud mütsi pähe, ta vaatas ainiti kohtunikku.

«Nägemiseni,» ütles mees lõpuks, kui teda jälle tõugati.

«Hääd päeva,» vastas naine pilku tõstmata.

Kui nad läinud olid, avas kohtunik akna, ta mõtles halva elu lõhna kabinetist välja tuulutada. Üks kaasistuja istus ennast liigutamata raskes mõttes, teine hakkas passitama sõrmikuid, mis ta kaubamajast oli osta saanud.

Kogu lugu kestis pisut vähem kui kolm minutit.

KADUNUD

Õpetajate toas ütles praktikant õppealajuhatajale: «Neljandas tsees kadus jälle sullepea. See on nüüd kaheteistkümnes.»

«Kellelt?» küsis õppealajuhataja, kes joonis oma laua taga korrapidamise graafikut.

Praktikant kohmetus. «Minult,» ütles ta.

«Ah nii,» ütles õppealajuhataja ning joonis edasi. Ta oli üle viiekümnene naine ja üht-teist ennegi kuulnud. Praktikant sai just kakskümmend ega olnud varem vargaid taga ajanud.

«Ma ei saa hakkama,» ütles praktikant.

«Arvata võib,» ütles õppealajuhataja. Ta uuris, millal see juhtus ja missugune oli sullepea.

«Kell käis, minge klassi,» ütles õppealajuhataja.

Vaevalt sai praktikant tunni teema tahvlile märkida, kui õppealajuhataja sisse mühises. Klass tõusis robinal üles nagu ehmatatud hakiparv. Praktikant punastas, ta tundis ennast kitupunnina, kuigi oli mõelnud vaid nõu küsida.

«Istuge,» käskis õppealajuhataja ja vaatas, kuidas praktikant kriidiseid näppe vastamisi hõõrus. Klassis valitses pingeline vaikus, seesugust polnud praktikant veel saavutanud.

«Noh, mis siin jälle juhtus?» küsis õppealajuhataja. «Varastasite oma noore klassijuhataja paljaks?»

Noor klassijuhataja punastas uuesti, ta tundiski end hingealasti olevat.

«Mis peab meie koolist mõeldama, kui ta sellest oma praktikapäevikus kirjutab! Võtke oma koolikotid viimseni tühjaks ja laduge kõik lauale. Ise seiske eemal.»

Kõik tegid, mis kästud. Õppealajuhataja inventeeris vilunult ja pillas pedagoogilisi märkusi näruste vihikupaberite ja kahtlase puhtusega taskurättide kohta. Ta rääkis inimesest, kelles peab kõik ilus olema.

«Tulge vaadake ise ka, kust mina tean,» kutsus õppealajuhataja. Praktikant astus pool sammu lähemale, vaatas ja raputas pead.

Õppealajuhataja katsus läbi poiste taskud. Iseäranis hoolega puistas ta kaht klassi patuoinast. Tüdrukuid ta ei puutunud, naisi pidas ta inimekonna väärtuslikumaks pooleks. Taskutest tuli ilmsiks rohkesti varandust, millest tubli veerandik otsemaid prügikasti rändas. Ilmus nähtavale ka sulepäid, aga need polnud need.

«Minul ei ole veel ükski vargus jäänud avastamata, ärge te mõtelge,» kiitis õppealajuhataja. Praktikant arvas endamisi, et tema ei avasta iial ühtki varast ja parem ongi.

«Kes läks viimasena võimlasse?» hakatas õppealajuhataja ülekuulamist, kui läbiotsimine tulemusi ei andnud.

«Mina vist, aga mina läksin koos Teeduga,» oli Tiit virk vastama. Tal oli tunnistaja.

«Kas keegi küsis tunnist välja?»

«Mina,» ütles klassi kõige väiksem poiss. Tema ei kiirustanud vastusega.

«Kus sa käisid?»

«Klassis.»

«Miks?!»

«Taskurätti toomas.»

«Ahaa,» ütles õppealajuhataja ja vaatas klassi kõige väiksemat imeliku pilguga. Terve klass vaatas kõige väiksemat, kes sellest nagu veel väiksemaks jäi.

«Tule siia, otsime veel kord, ega sullepeal ole jalgu all, et ise minema läks,» käskis õppealajuhataja. Poiss tuli lähemale ja laskis ennast tuustida.

«Su vanemad ehitavad maja, eks? See on vist väga kulukas, mis?» küsis õppealajuhataja ilmsüütult, kui surus kaht sõrme tillukesse rinnataskusse, kuhu sullepea ei saanudki mahtuda.

«Ehitavad küll,» ütles poiss surmkahvatult.

Praktikandil oli sund midagi ütelda või teha, see kõik toimus ju tema klassis tema tunni ajal, aga ta jalad olid kammitsas ja keel sõlmes. Õppealajuhataja oli lugupeetud õpetaja, tema oli saamatu praktikant.

Praktikant lohutas ennast, et ega õppealajuhataja otseselt kedagi süüdistanud, ta lihtsalt otsis oma läbiproovitud viisil kahteist kadunud sullepead, mis ometi jäid igavesti kadunuks.

LEIB JA SOOL

Kui noorik kellahelina peale avas, nägi ta ukse taga võõrast ebamäärases vanuses ebamäärases ürbis naist.

«Olen kolmandat päeva söömata, paluksin mõnd üleaurust palakest,» ütles naine.

LEHTE HAINSLU

«Mul ei ole midagi,» kohmetus noorik.

«Midagi ju ikka on, tükike leiba,» palus naine ja ta pilk ulatus nägema klaverit ja roose ja suurt õlimaali.

See ei olnud nooriku klaver ja õlimaal, noorik oli vaid kaasüüriline. Aga tal ei passinud seda ütelda. Noorik oli kopikata, ta oli ennist otsinud rahakoti voodrivahegi läbi, ja stippi saab alles homme. Toidukapis oli noorikul kausike titeputru ning poolkuivanud leivakannikas. Ainuke, mis ta oleks võinud — võõras sooja kööki kutsuda ja pakkuda eilset suppi, seda oli noorikul kaks taldrikutäit, üks endale, teine mehele. Ta oleks võinud oma jao ära anda. Aga äkki ei oleks tal siis õhtul rinnas piima? Ning mis mees ütleks, kas oleks nõus üksipäini sööma, kas usuks, et noorik oma osa temata ära söi, ja kas tohikski valetada juba esimesel abieluaastal? Ja mis arvaks pererahvas, kui saaks teada, et nende köögis nende laua taga, kuhu üürilinegi ei tohi puutuda, on istunud võnnuvõõras? On ju ometi juhtunud, et algul vaadatakse korter mingil ettekäändel üle, pärast tehakse puhas töö? Pererahvas on ise küll helde, jagab ära mõrased lauanõud, loetud ajakirjad ning pleekinud pesu, aga pooltuttavatele. Kas tohib noorik omavolitseda, kui ta pererahva ees nagunii süüdi on — tuli üüriliseks üksinda ja nüüd on neid kolm.

«Ma toon leiba,» lubas noorik. «Aga see on kuivanud.»

«Olgu,» ütles naine.

Noorik lükkas ukse koomale, kuid päris kinni ei pannud seda mitte. Ta ei tohtinud võõrast usaldada, ent ei tahtnud teda ka umbusaldada.

«Rohkem mul kahjuks ei ole, uskuge,» palus noorik, andis kannika üle ning võis nüüd ukse kinni panna.

Noorik vaatas, kuidas pojake magab, aga rõõmu sellest ei olnud. Varsti tõmbas noorik kleidile kitli peale, ta mõtles keldrist puid tuua, et soojaks teha kaks taldrikutäit suppi.

Võõras naine istus trepil.

«Võib-olla tooksite natuke soola,» ütles võõras naine tõreda häälega. Ei ole kerge istuda ilmselt rikka maja trepikojas, kus kiviparketi külmus läbi õhukese mantli südameni ulatub, ja kerjata kuivanud kannika juurde veel soola ka.

«Kohe,» kostis noorik, läks ja puistas pisikesest topsist poole paberitükile. Sool oli vettinud ja kivistunud ja hall. Noorik häbenes oma soola pärast, aga teist tal ei olnud.

Noorik andis nutsaka üle ja vaatas et keldrisse sai. Seal puhkes ta puuriida najal haledasti nutma. Noorik oli pidanud ennast rikkaks inimeseks, kellel mees, poeg, ülikool ja ulualune, aga nüüd näitas elu teda armetuna, kes ei suutnud aidata teekäijat, kuigi oleks tahtnud. Tal oli enesest hale. Ja tal oli hale võõrast naisest. Hulk inimesi ümberringi, ja üks on kolm päeva söömata — nüüd, aastaid pärast sõda.

Noorik ei saanud isu täis nutta, pojuke võis ärgata. Ta noppis halud käsivarrele ja rühkis trepist üles. Võõras naine istus kolmandal trepiastmel nagu ennegi ning mugis leiba.

Tulge homme, ma saan natuke raha, oleks noorik tahtnud ütelda, aga ei ütelnud ometi, ei saanud.

Teisel päeval ootas ta võõrast naist. Aga ta ei näinud teda enam kunagi.

VANA KARJÄÄR

Sisse-välja, pessa-pesastlend.
Ühte nägu ema, õde, vend.
Ühte nägu — inimese jaoks.
Iga pesa pisikeseks paoks.
Tuhat pesaauku. Pääsukeste maa,
õigemini linn ja linnus ka.
Igas pesas oma kodulehk,
oma aeg... Siit õppisime ehk?
Tuhat samanäolist
lendu läheb siit.
Üksik ütleb: «Veni, vidi ja
vidiit!»

VANAD ASJAD

Mu ema koolis andis kodulugu
ning vastav nurkki koolimajja loodi,
kus seisis kodukandi ajalugu
nii kirjas kui ka seintel mitut moodi.

Liigkergelt tuli mulle kõik see kätte:
need tanud, sõjas kannatanud, pindad...
Ma roostes jalaketid julgelt võtsin kätte
ja naersin: mis sa vanarauast hindad!

Siis tehti valmis suitsutare mudel,
kui seal veel elas kooliskäijaid lapsi...
Kuid mulle meeldis roheline pudel,
kust mõisnik võtnud pühapäevanapsi.

Ei noh, kes külakurnajaid siis sallis!
Kuid pudel oli õrn ja silt nii kena.
Kes teab, mis keeles ostetud, kui kallis?
Muud asjad näisid luitund piltidena:

võipütid hallid, lähkrid pragulised
ja igivanad tohletanud pastlad
ning kodustehtud pingid hagulised,
ja kõik see jutt, et jõulud, näärid, vastlad...

Eks puudu meie keeles asjasugu —
ei huvita meid iga astja uurded,
ei pea me lihtsalt igast asjast lugu,
vaid millestki, mis kuulub asja juurde.

Ei loe need muustritega õlletoobid
ja jõuluõhtu kuldsed õlesasid,
vaid hoopis esiisadest kükloobid,
kes vana asja meelde tuletasid.

VARJULINE

1235. a. kirjapandud Saksi Maaõiguses [---]
lubati faktiliselt lindpriiks tunnistatud ränd-
muusikul vaid lüüa teda teotanud isiku varju.

H. Saha. Muusikaelust vanas Tallinnas.

Head on seljavarjud
pürjelite naistel.
Kuid neist kehvad varjud
jäävad päiksepaistel.

Endil pürjelitel
kaukais kullad-kollad.
Kaunist varju mitte
üldse pole olla.

Vari mõni tähtsus,
vari mõni varal
Kus nüüd uhke nähtus —
varjutatud taral

Tõmbub seinale ligi
salkkond pillimehi.
Vari — must kui pigi,
seirab kõhnu kehi.

Laske pürjel mööda —
võim ta puusi katab.
Lindprij miskit öelda
ei või muusikata.

Pürjei mööda lastud,
käivad lindpriid salgus.
Suure varju vastu
kleepub ere valgus.

Võõrastel varjudel tatsuda,
suurvarje varbaga katsuda —
oi mõnul
Suurvarje saapaga suruda,
suudpidi seeklikest nuruda —
oi sõnul
Et-ei-saa-arugi, narrida,
keelt peksta kena kitarriga —
oi ilul
Hoida, et veri ei peruta,
valesid varje ei eruta —
oi elul

*

Pöörad selja, mõttemõrkust
muigel suuga salates.
Oled kartnud võõrast nõrkust
liivakastist alates:

ikka tirisid sind tukast
vähemad ja väetimad.
Isad ära, emad hukas,
enda hoolde jäeti nad.

Isevarki kuri kõrkus
kibeles neil pihkudes.
Uhkus vastu löömast tõrkus,
sest nad peksid — tihkudes.

Isemoodi lastetuba
nendele näis lugevat,
mingi ürgne, vaistlik luba
lüüa üksnes tugevat.

Siis, kui hambais kihk on vahel
hädist liha läbida,
paged, saba jalge vahel,
suure koera häbiga.

VAIMUINIMENE

Valuläves vammid väidad,
ilu pilad, vammust laidad,
mossitades korvid täidad,
nina kirtsus, täidad aidad.

Õhk on hõre, taevas madal.
Hädakadakad ja ädal.

LEELO TUNGAL

Maine rõhk on jutuvadal.
Tuleb päev ja läheb nädal.

Nädal upub halli villa.
Villa palju, kisa vähe...
Jätaks keskmist tõugu killa,
paneks kõrge krooni pähe,

aga pelgad ämma-äia,
üleaedse ülbet lõusta.
Äi ei lase alla käia,
üleaedne üles tõusta.

Heljo Mänd

LEPATRIINU SEITSETÄPP

Päev hakkab juba öhtusse kalduma, aga oh sa sea jumal, mina, tädi Tilehvon, polegi endale juttu jutustanud. Tagumine aeg alata. Onu Kribi ütleb küll, mis sa plirad ja plärad kogu aeg, aga ega mina räägi kedagi taga, mina ainult valgustan olukorda. Vaat, kui Matilde sõna ütleb, siis langeb kohe liha luudelt. Tema, kodusiga, armastab seda klatsi nii, et ei jäta isegi su soolikaid puutumata. Kui tema suu lahti teeb, siis oleks nagu kümme nõida ja õelust koos, nii et ärgu onu Kribi kobisegu ühtigi, endal hea meel kui räägin, naerab mu jutu üle et naba selja taga ja ütleb, küll on ilmas selle halli taeva all nalja. Ega siis mina saarita ühetoonilise häälega, nagu nõör jookseks kuskilt kera pealt, minu jutul on jumet. No tuhka. Kelle ma siis täna öhtul läbi hekseldan? Pean õige pasjansilt nõu küsima, ma pole juba ammu kaarte ladunud, niisama ei armasta ma kaarte kühveldada, minul peab ikka eesmärk olema. Matildel, temal on kaardimäng hingetoide, aga tema on ju tahmanina, pole haridust saanud, mis seal imestada. Praegu ütleb pasjanss, jutusta ühest kirjust loomakesest. Oh sa tuline silk, kirjust loomakesest, hüüan mina, tädi Tilehvon, ja küsin endalt, kas ubailves on kirju, ja vastan, on küll, tema on nagu ubadega üle külvatud. Aga kärnkonn? Kas tema pole pantrikirju? Või täpiline lepatriinu? Jüst, jüst, justament, lepatriinu see oligi, kellest ma tahtsin rääkida. Need pisikesed mardikad käivad mul üle mõistuse. Oh sa poiss, täna hommikul kuulen, kuidas lepatriinu Seitsetäpp haigutab nagu haikala, ärkab üles ja kukub imestama, juba kevad käes! Sa püha karistuse vits! Ise magab rohkem kui seitsekümmend seitse hommikut maha, endal toas tolmurullid nagu maksavorstid, tuba niisugust angooravilla täis, et tee kampsun selga, ja tema arvab, et maa peab veel hanges olema. Imestas mis ta imestas, sebis siis üles ja kohe kohvipada tulele. Ei mingit häbi, et tuba motru täis ja segamini kui ussipesa, tõmbaks kas või paar korda lapiga klouh-klouh üle, aga ei, lükkab nagu Matilde jalaga tolmurulli ja ütleb, mitte ei pese enne põrandat kui laupäeval, mis sest elust välja tuleb, kui aina klani ja klani. No see Matilde on ka kogu aeg viril ja piril, tema peab alailma kaebama, alles eile ohkas, küll mul oli hommikupool kiire. Mis sa siis tegid, küsisin mina, tädi Tilehvon, ja tema vastab mulle, magasin. Ja täna mängis tal jälle sama plaat: elame küll Otuga kahekesi, aga tööd on nagu mõisaköögis. Temal ja tööd! Kui ma mõtlen selle peale, kui palju see kodusiga istub, siis hakkab mul juba enne mõtlemist tagumik valutama. Oh sa pühade valguse vägi, kuidas kõik on laisaks läinud, enam ei vea villast lõnga ka puruks. Kui mina veel põrsas olin, siis minul oli niisugune ema, et ei lubanud minutit ka istuda, ei mina tohtinud loviseda, kui ema tuppa tuli, pidin kas või lillepoti alust kohendama. Mina aga tahtsin hullumoodi laulda. Ema ütles, mis sa pöörand laulad, pigistad häält nagu purgist, tee parem tööd, endal on elevant jalaga kõrva peale astunud, aga mina riputasin laulusõnad pesupulgaga pliidi

HELJO MÄND

ääre külge, pesin nõusid ja laulsin ikkagi, niikaua, kuni sõnad olid peas. No küll see oli ilus laul, noorik nuttis nurga ääres, notsu astus varba peale. Alles siis, kui ema sai nii vanaks, et suhkur enam suus ei sulanud, hakkas ta muusikast lugu pidama, õppis akordionimängu selgeks, aga muidugi mängis ta valesti, noh, tal olid ju banaanid kõrvades, üks ma laulnud siis valesti kaasa ja väristanud oma tagumikku. Kus ema sai viha-seks ja käratas, mis sa, haug tursa õnge otsas, pilad mind. No tuhka, ma pidin ju imestama! Seitsetäpp magab talv läbi nagu matikas, tõuseb üles ja hakkab kohviveskit kõristama. Ise ütleb, elu tahab elamist, ega siis kõik saa pintli otsas olla. No nüüd ütlen mina, tädi Tilehvon, et enam ei saa keegi kohvita läbi, sa helduse aeg, isegi niisugused kröömikesed mitte. Ka onu Kribi tuli ükspäev koju, nagu õnnelik ees, ja ulatas mulle kohviveski, nagu mul muud teha ei oleks kui kohvimasinat vändata. Ei mina niisugu-seid ahviasju armasta, kõik kohad kila-kola täis, tee ja moosivesi mulle hea küll, aga kus onu Kribi vastu, mamka, kuula nüüd mind, me peame ajaga sammu pidama, aga mina, tädi Tilehvon, ajasin sõrad vastu, mul on naljaasi tuua terve turukorvitäis põhjendusi, kodune töö isegi ümmargune nagu laulatussõrmus, nüüd hakka veel kohvimasinaga kah end vaevama, toas sihuke ragin, nagu perenaine krigistaks hambaid. No tuhka, kui harjud kohviga ära, ega see nii paha olegi, näe, praegugi kalkan endale tassit-äie ja loputan suud, kohe teisem rääkida. Hakkas siis Seitsetäpp väikest Seitsetäppi äratama. Lapsepõngu lesis tal sulgvoodis siiditeki all ja magas alles muredasti. Laiskus, laiskus, lase mind lahti, ütles Seitsetäpp tütrele. See avas silmad, saatis järjepanu seitse haigumatsi õhku ja oligi ärganud. Lenda nüüd leivapäkkeri juurde ja too kohvi kõrvale saia, ütles Seitsetäpp. Mina, tädi Tilehvon, mõtlesin, et nüüd tõmbab väike Seitsetäpp ennast tossi ja läheb elektrit täis, aga tema, oh sa hobune, ütles jah, kergitas kattetiibu ja tõusis lendu. Seda ma panin väga imeks, sest minu närvi ajaks küll lillaks, kui mind keset magusat põõnamist tiritaks sängist välja. Aga see imestamine oli alles kõõmes selle kõrval, mis nüüd tuli, ma mõtlesin, et mu silmad jäävadki ümmarguseks. Oh sa issanda välk ja armujuur! Oh sa poiss ja poisi isa! Iga siga oleks valinud kõige lühema tee leivapäkkeri juurde, aga väike Seitsetäpp lendas lilled kaudu. Miks sa lilled kaudu lendad, küsisin mina, tädi Tilehvon. Ma tahan neile tere ütelda, vastas Seitsetäpp. Oh sa heldeke, tere ütelda, lilledele, ei saanud mina aru, kas sa oled ladvast lödva või? Lilled teevad mu meele rõõm-saks, ütles väike Seitsetäpp ja oligi nende juures. Ma panin talle kui põdra järele, mõtlesin, teen ühe treti ära ja vaatan oma ihusilmaga seda ilmaimet, kuidas lilli teretatakse. Luurisin natuke ringi ja juba näen, Seitsetäpp lendab nagu liblikas ülasele ja muudkui koogutab, tere. Misasja sa koogutad nagu sandilaps, endal ema-isa terve, ütlesin mina, tädi Tilehvon, Seitsetäpile, aga tema ei teinud väljagi, muudkui koogutas edasi, tere, minu nimi on Seitsetäpp. Kuidas sinu nimi on? Valgelill, vas-tas üks ülane. Teine ütles, Lumekannike. Kolmas, Jäälill. Neljas, Külma-ätses. Viies, Varesejalg. Kuues, Kollane Kitsesilm. Mul oli nii paha-olla, et süda pidi laiali minema, oleks läinudki, aga need viimased olid einekegi nimele moodi. Seitsetäpp aga õhkas, kui ilusad nimed teil on. Olen mina sigu näinud ja sead mind, aga niisugust iluarmastust pole ma veel koha-nud ilmakera muna peal. Vahtisin nagu siga apteeki ja oleksingi vist ilmasambaks jäänud, aga õnneks lendas sinna Maipõrnikas. Noh too on küll selline kiidupüks ja uhkete tundlanupsudega, aga muidu eluline kaju, tabas kohe Seitsetäpi iluõhkamise ära ja hakkas teda narritama,

HELJO MÄND

lenda, lenda, lepatriinu, näita, kustpoolt sõda tuleb. Ja iluga oligi kombes. Põrssapea, kas ma ise ei võinud Seitsetäppi nõrida, ma ju teadsin nõrimise sõnu. Liislind, liislind, ütle, kuspool mu peigmees on. Kui sa ütled, siis ma annan sulle röösapiiapudi, kui sa ei ütle, siis ma löön su kahe kivi vahel puruks. Seitsetäpp tõmbas mokad torri ja ütles Maipõrnikale, ise sa oled üks hea sõda. Kuhu seisma jääd, seal hävitad kõik lehed ära. Kergitas kattetiibu ja tõusis lendu, aga mitte männipuu poole. Kuhu sa siis nüüd põrutad, küsisin mina, tädi Tilehvon. Ega mina ei põruta, mina lendan, vastas väike Seitsetäpp ja seletas mulle lahkelt, kui Aasatriinu käis möödunud suvel leivapäkkeri juures, kutsus ta mind kaasa, nüüd kutsun mina teda ja pealegi ma tahan Aasatriinule tere ütelda. Oh sa sea jumal, jälle teretamine! No on need lepatriinud ühed viisakuse tipud ja see väike Seitsetäpp eriti. Mis mehhanism tal seal sees on, et muudkui ajab teretama? Ei, rüüpan lonksu kohvi ja klaarin natuke ajusid, need on mul täitsa roostes. Mitte ei saa aru. Jah, kui kellelgi on sünnipäev, siis mina, tädi Tilehvon, küpsetan ilusa suure tordi, mis sest pisi-kesest litrist saab, ja lähen sünnipäevalast teretama. Kõik kiidavad alati minu torte, muidugi, ega mul nad niisugused puusakad ole nagu Matildel, tema, porilaisk, tahab ainult magada, kõht öieli ees, lihapütt nina all, ei see veenusk viitsi mune vahule kloppida, paar korda klopib ja kogu lugu. Aga mina ei tee midagi ligadi-logadi, minu tortidel on isegi kreemililled peal ja kreemikiri, palju õnne ja täi tagumist jalga. Mis sa sest täist alati soovid, kohmab onu Kribi, aga tema, issanda elevant, unustab ikka ära, et täi tähendab raha. Onu Kribi, tema on niisuke kuu pealt kukkond kurgisööja, tema ei taha üldse neid sünnipäevi, ütleb, siis on salvrätik ees ja taga, talle meeldib ikka, et kauss oleks keset lauda ja igaüks võtaks nagu oma inimene, aga mina pean sünnipäevadest lugu, siis kui koju vantsid, tuleb kõht kohe järelkäruga järele, mina armastan ikka nii süüa, et kõht lõhki, mina ütlen ikka, et kirik pole kunagi nii täis, et õpetaja sisse ei mahu. No tuhka. Seitsetäpp lendas Aasatriinu poole. See oli just ivakese tagasi talveunest ärkanud ja mürkis parajasti oma vennaga. Oh sa jutt, ometi üks mõistlik lepatriinu. Ise nõnda väike, aga harjased püsti. Teised on kõik nagu ühmatanud. Sa oled paha just kui kõrvenõges, säristas Aasatriinu, poisid joonistad ilusad, aga tüdrukutele teed koledad riided selga. Mina enam sinuga ei mängi. Mängi minuga, ütles Seitsetäpp ja pani oma kattetiivad kokku. Silmapilk keeras Aasatriinu vennale selja ja hakkas Seitsetäpiga mängima. Mina jäin ootama, millal ta tagasi keerab ja vennaga nokka läheb, aga põrssapea, neil juba tüli läbi. Kuulge, kuulge, teie vasikavennad, nii ei saa, ütlesin mina, tädi Tilehvon, ja võtsin Aasatriinu venna pihvide vahele. Sa suur siga, mis õigusega tema sinule ette heidab, et sa koledasti joonistad. Särtsuta vastu, mis sa õiendad, endal kulnud nagu kullikaared, sihuke togu, paskaak, topakas, noh, ütle, ütle. Aga Aasatriinu vend oli oige ja nõssik nagu väljaveninud kummipael, ei temast olnud kraaklejat. Keera ta vähemalt sõlmegei, palusin, või tuusa ta läbi, aga lepatriinupoiss oli nagu tallukas vakka. Sihuke tummaorikas, ei võtnud vedu. No tuhka, ega mina jõua ka maailma targaks teha, küll ilm teda õpetab ja vasikanahk koolitab. Rüüpan parem lonksu kohvi ja õlitan oma lõugu. Alguses joonistasid Aasatriinu ja Seitsetäpp liiva peale kleidimoodi. Mina teen nullilisest riidest endale kleidi, ütles Seitsetäpp, minule meeldivad mummud. Aga mina teen siiruvirulisest riidest endale kleidi, ütles Aasatriinu. Mina tahan, et mu kleidi peal jookseks uss. Oih, ütles Seitsetäpp, siis sa pole enam lepatriinu. Olen küll, vastas Aasatriinu ja

nad joonistasid oma kleidimoodede edasi. Oh sa jutt, ise pisikesed pirtspoog-nad, aga kus teavad moodede! Ikka siia verukas ja sinna vorukas ja mingi-sugused pobinad sitsideks ja satsideks. Nende kleidimood on alles kase-ladvas, aga nemad muudkui arutavad, kas teha kleit tedrekirjust riidest või junkajankalisest või hoopis õisilisest. Kuulge, harakad, ütlesin mina, tädi Tilehvon. Mitte see pole tähtis, et riie on ilus, nii et võtab silmad peale, vaid riie peab olema libe, ei tohi pradi külge võtta. Nemad vaata-vad mulle otsa ega lausu midagi. Jah, ja kleit ei tohi olla tupik, vaid peab olema lai nagu tuulepea, muidu on seljas nagu seal sadul. Nemad vaata-vad mulle jälle otsa, ise nihveldavad kogu aja, näha kohe, et midagi südamel. Mis te keerutate, nagu paneksite viini vorstidele vindid sisse, pahandasin mina, tädi Tilehvon, ja siis ütles Aasatriinu oma kiluhäälega, ma joonistan nüüd valgete juustega paksu mannekeeni, kellel on hele-roheline kleit seljas. Mina hüüatasin, oh sa helduse aeg, see mannekeen on siis nagu kasepung ja piim ja veri, ühesõnaga, pestud põrsas. Nemad turtsatasid naerma, nagu ei joonistaksiki mannekeeni, vaid peaksid trill-kanni. Muudkui kõkutavad ja vaatavad mind. Mis te must silmite, küsi-sin mina ja Aasatriinu ütles jälle oma kiluhäälega, tädi Tilehvon, sinul on ka roheline kleit seljas. Õigus mis õigus, mul oli tõepoolest heleroheline kleit seljas, ainult ma olin end jõoksuga ära pläkerdanud ja olin must nagu kräämkass. Oih, ehmus Seitsetäpp, ma pidin leivapäkkeri juurest saia tooma. Aasatriinu, tule minuga kaasa. Jah, ütles Aasatriinu, kergitas kätte-tiibu ja tõusis lendu. Mina, tädi Tilehvon, panin seda koledal kombel imeks. Aasatriinu maalib mannekeenil toredaid plakateid põsele ega lähegi tuld ja viha täis, kui peab töö pooleli jätma. Kui minuga oleks niisugune asi juhtunud, siis mina oleksin olnud nagu vurtsuvesi, kohe ajanud kihi-sedes üles, mul juba jätkub seda kihvtist gaasi, aga nemad on hõljumid, täitsa selgrootu rahvas, nad võivad näost ise punased olla nagu tulekahju, ikka peavad pool suud kinni, ei sealt midagi pudene. Ei näri nemad kellegi närve. Oleks nad eineke suuremad, pane kohe lolluse ausambaks. No tuhka. Panin siis Aasatriinule ja Seitsetäpile padavai järele, ise karjusin, kудaa või tormajetje, sest mul oli sihuke uudishimu sees, piinas nagu hambavalu. Mina tean, mis hambavalu tähendab, ma olen selle käes vae-velnud. Ükskord mul valutasi hambad kohe nii, et ma ei teadnud, kuhu istuda või astuda, aga hambaarsti juurde ma ei läinud, kui see puurima hakkab, siis on pea kohal nagu kümme reaktiivi. Mina arstin ennast ise, kui onu Kribi on haige, siis peab terve maja jooksuma, alustades hiirtest ja rottidest, aga mina saan endaga ise hakkama. Panin kivid suhu, mõtle-sin, ehk aitab, ei aidanud. Siis võtsin petroolipudeli ja panin tropiga ham-basse. Oh sa pühade müts, kus käis siuh hambast läbi. Panin veel korra tropiga, aga rohkem, nii et petrool kohe tilkus auku. Oh sa jumpsus, kus siis keeras augus, nagu mõni elukas oleks seal sees. Aga valu võttis ära, kümme aastat ei valutanud. No tuhka. Ütlesin endale, tädi Tilehvon, sinul on ilus roospunane nina. Uuri sellega järele, mis mardikad need lepa-triinud on, et nemad ei hakka karvust kinni. Kas neil ei ole kõik kodus või teevad nad mustakunsti, et mõirakurat ei saa neist võitu? Ega mina pole niisugune, pühapäeval ütled ja laupäeval saad aru, mina panin kohe liuh-lauh nagu tuulispask seda asja uurima ja käisin neil järgi nagu vaene sugulane, aga mustakunsti ma ei näinud. Nemad hõlmitsevad õhus ja Aasa-triinu ütles Seitsetäpile, kui Laigutriinu käis möödunud suvel leivapäk-keri juures, kutsus ta mind kaasa, kutsume nüüd meie teda, ja pealegi ma pole sel kevadel veel Laigutriinule tere ütelnud. Oh sa lontkõrv! Nüüd

HELJO MÄND

ei saanud enam mina, tädi Tilehvon, vait olla. Küsisin, kas te oma tere-
tamisega ogaraks ei lähe. Aga Seitsetäpp ütles, ei lähe, tädi Tilehvon. Meile
meeldib teretamine. Sa mu südame rõõ-õm! Sa sea jumal! Sa tuline vää-
vel! Neile meeldib teretamine. Ei noh, need mardikad teevad küll niisugu-
seid tükke, et siga ka ei söö. Rüüpan jälle lonksu kohvi. Täitsa invaliidid!
Vähe sellest, et nad omavahel kokku ei pööra, nemad muudkui teretavad.
Põrssapea, muudkui jooksutavad mind, vana siga, ega mul siis jalad enam
nii viledad ole nagu vanasti. Oh seda jahti! Plennisin nende kannul Laigu-
triinu poole. Teel oli veel niisugune pori, et olin kogu aeg nagu laine-
harja taga, aga taevamanna, ma ei andnud mitte üks raas alla, ega siis
sõit veel sellepärast seisma jää, läksin kui tuulelöösk, olin juba must ja
mätsane, täitsa kortsu-koi, reenasin oma riided ära, ja pea oli mul vesi-
hernes, aga Laigutriinu juurde jõudsime üheaegselt. Too mängis õues
peitust. Üksinda on raske mängida, kaebas Laigutriinu, peab ennast ise
otsima ja ennast enda eest ära peitma. Me tuleme sulle appi, ütlesid Seitse-
täpp ja Aasatriinu. Oh sa ime küll, kas ma siis tõesti olen säärane tuhkur,
aga see meelehea tegemine käib mul küll üle mõistuse ja ma ei näinud siin
mingit mustakunsti, kus ma sain nähagi, mustakunsti tehakse pimedas.
Kui minul olid põrsast peast soolatüükad, siis varastasin ema tagant tüki
soolast liha, vajutasin selle soolatüüka peale, mässisin ajalehe sisse, sidu-
sin punase nõoriga kinni ja panin pimedas ristteele. Juba minu vanaisa
tegi pimedas nõidust, vanaisa ise rääkis, et kui tema karjas käis ja tal
nuga nagu maa alla kadus, siis läks ta õhtul karjamaale tagasi ja tegi sinna
kohta, kus nuga kadus, puupulkadest kolm pisikest risti. Järgmisel hom-
mikul oli nuga risti all. Kuulge, teie harkjalad, küsisin mina, tädi Tilehvon,
kas meelehead on hea teha? Seitsetäpp ja Aasatriinu noogutasid, väga
hea. Ja siis ütles Aasatriinu mulle süütult, tädi Tilehvon, sul on täna tii-
rutamise päev, tee ka korraks proovi. Siis sa näed kohe, mis tunne sul
sisse tuleb. Oh sa sindrima sinder! Või tema räägib ka juba mitukümmend
meetrit minutis. Tuleb välja, et kõik lepatriinud polegi ühesugused noad,
mida sa ritta laod, nende hulgas mõni teistsugune kah. Ah et mina kon-
dan ringi, vaata plikanatti, või jõri suus, kus kukkus häälitsema! Pole
viga, sellest pipimokast saab asja, veel natuke utsitada ja paarü takka
anda ning ongi haridus käes. Oh sa jägajas, ega mina pole jonnipulk, kui
Aasatriinu ütles, tee meelehead, siis ma ka teen. Passisin peale, niipea kui
Laigutriinu läks silmi pidama, ütlesin ma, noh, Seitsetäpp ja Aasatriinu,
hoiame kokku nagu üks müts, ja teie vahetage oma baretid ära. Nemad
jössitama, ei taha. Oh sa tuline kuri, mismoodi ma saan siis meelehead
teha! Vahetage, vahetage, käisin neile peale, kui te mu sõna ei kuula, tuleb
Punane Rist. Tädi Tilehvon, ära hirmuta meid, ütles Seitsetäpp, miks sa
tahad, et me baretid ära vahetame. Seitsass, seitse nädalat, kohe näete,
ütlesin mina, tädi Tilehvon, ja hakkasin tegutsema, läksin riss-rass asja
kallale, vahetasin neil mardikatel baretid ringi ja siis kamandasir, sina,
Seitsetäpp, ära nüüd kulmu kortsu keera, vaid mine ja peiduta ennast
hästi ära, aga sina, Aasatriinu, käed üles, jalad tasku, hakkad selle tunni
tagant piiluma. Noh, oleme rääkind. Nii nagu sai sõnaks tehtud, peitis
Seitsetäpp ennast ära ja Aasatriinu hakkas piiluma. Laigutriinu avas sil-
mad, nägi Seitsetäpi baretti ja kukkus ühelt jalalt teisele keksima just
nagu koer tuule käes, ise hüüab uka-uka, Seitsetäpp kinni. Ei saanud ta
tuhkagi aru, et elu käib suhker-muhker. Imestas ainult, miks Seitsetäpp
ei tule peidukohast välja. Siis läksin mina, tädi Tilehvon, põlema, mul
polnud enam summa kannatust, hüppasin ja kargasin nagu lambapull, oh

HELJO MÄND

sa krihveldis, kas ma ei tee teile toredat meelehead, aga Laigutriinu, on alles loomakene, ütles, see pole aus mäng, tädi Tilehvon, see on võltskus ja valtskus, kuid mina naersin, nii et lõuad laiad, nüüd ma tean, millal kits habet väristab, ma hakkangi meelehead tegema. Õigus on kõige igavam asi maailmas. Aus võib ju olla, aga kaval peab olema kindlasti. Oih, ehmus Seitsetäpp, ma pidin leivapäkkeri juurest saia tooma, Laigutriinu, tule meiega kaasa. Laigutriinu kergitas oma kattetiibu ja tõusis teistega koos lendu. Muidugi, kui teised pole säredavõitu, kus siis temagi särtsutab. Ei ole neist kellestki lõikarilööjat. Oh sa tuline väävel, eks ma jooksnud vist sugu rohkem kui vaja ja eks ma ole paras tünu kah, tüma nagu üks mät-sik, mul hakkas sees lõrisema ja naljakalt pahisema, rinnus kohe ragises nagu vana korv, aga helde valu, ega ma siis selle paari lõõtsutamise pärast hakka ennast näljutamisega piinama, kas see on ilusam, kui mu kõht ripuks justkui põll ees, ei, ennem olen ma paks nagu ümmargune laud. Isegi Otu ütleb Matilde kohta, kui naine läheb paksemaks, muutub ta rahulikumaks, ja ometi on Otu Matilde kõrval väike nagu kärbene ja peaks tahtma, et naine vähem rammus oleks, muidu kui neid kahte vaadata, on nad nagu ülekeri anekdoodid. Meil on ka Kribiga niimoodi räägitud, et iga kord, kui ma saunas käin, aga seal pean ma käima, ma vihtlen kohe nii, et seitse maja läheb paigast ära, kaalun ma oma kere üle, ja kui ma pole alla võtnud, saab onu Kribi õhtul kaissu, aga kui olen kaalus kas või kriipsuvõrd vähem, siis ei saa. Onu Kribi ütleb, mina tahan üksinda magada, olgu mul oma või võõras naine, magamise ajal peab olema iga-ühel oma vabariik, aga tuhka ta tahab. No tuhka. Mina, tädi Tilehvon, ei teinud oma hädast väljagi, on varem see süda tagunud sees kui õmblus-masin, las taob edasi. Tundsin ainult oma tagumistes jalgades tungi ja lõikasin lepatriinudele järele, panin jalgadega nii kiiresti, nagu oleksin lüpsnud neid, ei olnud mul enam kõrtsu ega jaamavahet. Noh, seekord kihutasid lepatriinud üsna tigidalt, nad lendasid otse männipuu poole, kas said oma teretamisest isu täis, või panin mina nad koerustehnikaga paika, aga just nüüd oleksid võinud need pirtspoognad tillerdama minna, sest kui nad leivapäkkeri juurde jõudsid, oli leivapäkker oma poe juba lõunavaheajaks sulgenud ja ise laskis leiba luusse, ei tulnud koputamise peale piirilegi. Plenn, ütlesin mina, tädi Tilehvon, nüüd on kõik läbi. Oh ei, miks läbi, vastas Seitsetäpp, me ootame niikaua, kui leivapäkker poe uuesti avab. Meie, tädi Tilehvon, saame ilma sinuta õigeks. Sa vend vähk! Mul pole kümme aastat enam hammas valutanud, aga selle jutu peale hakkas kõpitsema. No on alles rahulik rahvas. Ei süüa nemad oma närve ega lase tujul nõgaks muutuda. Ootavad ja mängivad keksu ning Seitsetäpp on veel rõõmus pealegi, hõiskab, küll on tore, et me mitmekesi oleme, üks oleks olnud väga igav oodata. Oh sa halastuse aeg, rüüpan veel lonksu kohvi. Mis, kohvikann juba tühi! No tuhka! Homme ütlen onu Kribile, et tooks poest uued oad. Nüüd peab vist vinklisse heitma, päeval sai ainult natuke nukustada. Head ööd!

SÖEJOONISTUSED

1

Läbi öö mu unes must karkass
fornjalt, hoiatavais valgusis
viirastus, ma rabelesin tas,
õhujõed must läbi valgusid,
kuni koidu sülle kukkusin,
kaua ma ses õnnes tukkusin.

2

Aknad silmi unest pühivad,
ligistikku kogunevad õlad,
piki pikki treppe rühivad
parves sammud, näod ja kõlad,
justkui kuskil puhutaks fanfaare,
kõiki teele sunnib iidne aare.

3

Ammu mõistsin sõna tõtlikkust,
sõna peibutusi, kiirusohtu,
samuti kui süvamõtlikkust,
valutegemist ja nukrat lohtu.
Ammu minus settis sõnapiin,
püsivam kui tubakas ja viin.

4

Lill mind müüriorvas jahmatab,
seob mu samme nagu lummav hüüd,
võlust laotund taevas tahmata,
ehe vesivärvides etüüd,
süsi pildil punktiks piseneb,
kikivarvul ellu sisenen.

ADOLF RAMMO

Ükskord võtsin pihku hõõgvel süsi,
 fāna tõstan pihus pääsu pessa,
 tüki ihusoojust räästa alla —
 hea, kui keegi kedagi ei talla,
 halb, kui keegi kellestki ei küsi —
 ainult armastades võime kesta.

AKVARELLID

1

Mind vahtrad ikka vaimustavad.
 Too lehe ime-läbipaist.
 Häid saladusi mõttes avan.
 Näen võlu nagu kaunist naist.
 Mus lõpeb norumeelne pagu,
 taas olen kõigi, kõige jagu.

2

Kaen ruuget koeramarakratti,
 ta lust ja jooks mind naerutavad.
 Ning üle taeva aerutavad
 paar valget lotja pilvevatti.
 Head tegemised suurel, väiksel,
 ent teistest enam ikka päiksel.

3

Küll tuvil hea on rohu sees,
 nii vaikselt mõttes, iseendas.
 Pea rinnal pehme lohu sees.
 Mu lapsepõlvest siia lendas.
 Kes teab, mis helk ta väikses silmas?
 Head pildid vahel kurjas ilmas.

4

Kesk kuuma suve ääsil läitsin leegi,
 külm vesi üksi pisut karastas.
 Ei tihkaks aga ütelda, et keegi
 mult noorust tollal varastas.
 Ka praegu, küünarnukid vastu lauda,
 teen laulu nõnda, nagu taaksin rauda.

Mu melanhoolne vana ratsu
võilillelehti ahmab maast.
Ta enam traavida ei katsu.
Ent meile võõras on ka paast.
Nüüd rumal oleks kiirust nõuda,
kui kuhugi veel ihkad jõuda.

6

Suur raske kolin üle taeva veeres,
ju leitsakusse raskeid piisku kukub.
Pea virgub kõik, mis raugelf fukub.
Ma tuult ja kargust ootan raja veeres.
Ja kui siis tiirud ahnelt kisendavad,
nad eluusku musse sisendavad.

Urmas Mikk

TAGASITULEK

1

Lahtisest aknast puhub tuulehoog ja liigutab kardinat. Hetketi ühineb nõrk sahin kõmaga plekk-katusel. Siis tasemini, otsekui nägemuses kahi-seb tuul. Istume emaga sõnatult. Vaatame sõpra, tumedat siluetti valguse käes. Muutume, ühinedes sünkjate varjudega. Leian end äkki seismas lagedal betoneeritud väljal, kus kõrguvad haralised puud. Hõreda metsa tagant stardib rakett. Valgele lubjatud kiviseinale on ornamendiks okas-traataed. Sõber tuleb värava poole. Tema käest hoitakse kinni. Kuulen õhus vihinat. Näen, et lendab haraline püramiid.

2

Seisan akna ees ja vaatan õue. On sügis. Tuul keerutab ringi ja mõnikord tahaksin ma tuulega kaasa minna. Avan akna. Tuul puhub mulle vastu. «Tule vaata!» kutsun armsamat, kes istub voodiserval ja on mõttesse jää-nud. Ta tõuseb, tuleb minu kõrvale, paneb käe mu õlale ja vaatab aknast välja. Raagus oksale on lennanud vares. Armsama süda tuksub.

«See on linnu süda,» ütleb ta.

3

Isa seisab põrandal, kuhu ta nagu ei tihkakski astuda oma tolmunud rän-dajajalaga. Meie pilgud emaga peatuvad hallil seinal pilvede, lillede, mehe riiete, naise mütsi, pluusi ja pihikuga. Kui me hiljem kolmekesi aias istume, puude varjus kuumuses, tuleb sõber. Ta ei ole kaks aastat käinud. Vahel unustasime ta täiesti. Rääkisime temast ka kui olematust. Saabus esimene talv. Aknaklaasile keerutas tuul lund. Aasta oli erakordselt külm. Kord leidis isa maast külmunud linnu. Räägin sõbrale, kui väga ma oota-sin. Sõber oskab minu jutu peale näpuotstega tasakesi lauaplaadile trummeldada, nagu on teinud ennegi. Praegu ei kullenda rohus teerajal, aia kauges nurgas, kus maja väiksenä paistab, on tunda sügist kuuskede ja mändide all, kui jumalaga jätame. Teineteisest lahusolek, maja ja aia kaugus muudab nad eri maailmadeks. Veel istub sõber, olen tõusnud, et mitte väga kauaks aeda jääda. Varjuna seisab maja, kivist, külm ja õudne. Eemal, kus lõpeb aed, algab mets, mille hämaruses näib päev mõnikord lõppematult pikk.

URMAS MIKK

Mõne päeva pärast tuleb sõber uuesti. Läheme aeda. Seljataha jääb maja. Algab hõredate puudega ääristatud tee. Kui tagasi tuleme, istub ema pingil. Meid nähes ütleb, et isa on kuhugi kadunud. Viibinud meist kaugel, ei räägi sõber endast, kuigi teab, et ootame. «Seal kaugel,» ütleb ta siis, «oli kõik peaaegu täpselt samasugune nagu siin.» Seda lühikest juttu kuulates näen teda eemal, tagasi minemas hõreda metsa algusesse, kust nagu võiks alata meie hommikune marsruut. Istume ikka veel pingil, hämardub, kui märkame, et isa tuleb.

Sõber ei ole mitu päeva käinud. Viibin aias ja näen, et keegi tuleb väravast. Parajasti hõikab ka ema mind ja jooksen tuppa. Isa on valmis pannud ärasõiduks vajalikud asjad. Mõtlen, et kui ta praegu välja astub, kohtub ootamatult sõbraga. Ta läheb väravani, aias aga ei ole enam kedagi. Kaugel kerkib suitsuga põimunud kuma ja räägin emale, et sellisel rahutul öhtul sõber ei tule.

Doris Kareva

HÄÄL

Ma hüüan sind ja tundub: sina mindki.
Kuid ma ei kuule, on see nii või ei.
On kuristikke, millest üle lindki
ei lenda. Ja on vaikus nagu sein.

On kujutlusi, millest tardub hingki.

KUID MIS SIIS SAAB,
kui ütlen: ma ei usu seda?
Jäi sadam seljataha.
Ikka jätkub jooks.

Sa ütled: aeg.
Ent ega aeg ei anna häbeneda.
Ta riivab seda tõtt,
mis saab me elulooks.

Müts põleb varga peas
ja teised saavad sooja.
Kõik võrdselt või?
Need eriti, kel pikemad on käed.

Rütm kiireneb.
Ei julge enam silma lasta looja.
Oh kuusepuu, oh kuusepuu.
Ja järsku jaanipäev.

SUURLINNA SUVINE PÕUD

Pilkuvad võõrasemad,
vaikiv kirjutusmasin.
Millest ja millele elad,
on su enese asi.

Ohe raamatu vahel
hoiad kuivanud õit.
Telefon võpatab vahel.
Küllap ta aimab kõik.

DORIS KAREVA

KAS ON KIRJAD TULNUD?

Kas on kirjad foodud?
Kas on kirju üldse saadetud?

Palju inimesi ilmas üles poodud.
Palju hullematki pealt on vaadatud:
aastatäied alandust ja hirmu.

Kas on sellest kõigest kirjutatud?

Mina ootan armastusekirju.
Vahel harva mõte muule satub —
aga ega see ei olnud vabandus.

Ma ei tahtnud üldse vabandada.

Kirjas seisab: kirjutamisvabadus.
Kas võib kõiki kirju avaldada?

PIHTIMUS

See lämmatas kui väljaõeldud vale.
See juuste unustusest lõhnav siid.
Ma tahtsin nuffa. Jõudsin kaugemale.
Nii kaugele mind ainult Sina viid.

Ma naersin. Katkikukkund lühtri kõla.
Õõliblikas, õõliblikas, su hukkl
Mind endast välja viisid. Üle öla
veel kuulsin klõpsatust,
kui kinni langes lukk.

EELHETK

Kõik, mis kõrvetab ses elus noores
mõni minut enne veerand seitset,
on nii tõeline ja siiski toores
oma kaitsetuses. Pole maitset.

Mõne meeldimise alla neeland,
keeland välja paistmast välisel,
kellad endas olen üles keerand
veerand seitsmeks. Veel ei helise.

1978

Hõikad enesesse, vastu ent ei kaja.
Kas kõik jääbki nõnda? Aastateks?
Räägid armastusest terve eluaja,
aina räägid.

Ent ka elada on vaja;
niisiis kohtumised, käigud, kellaajad,
suhted, suhtumised, keelepeks . . .

Talvest falve unevalge lumi sajab.
Valge fassi põhjas tume kohvipaks.
Kõik on säratu ja selge. Nutmaajav.
Hõikad endasse: kas kajab?

Ei, ei kaja.

Hing saab täis.

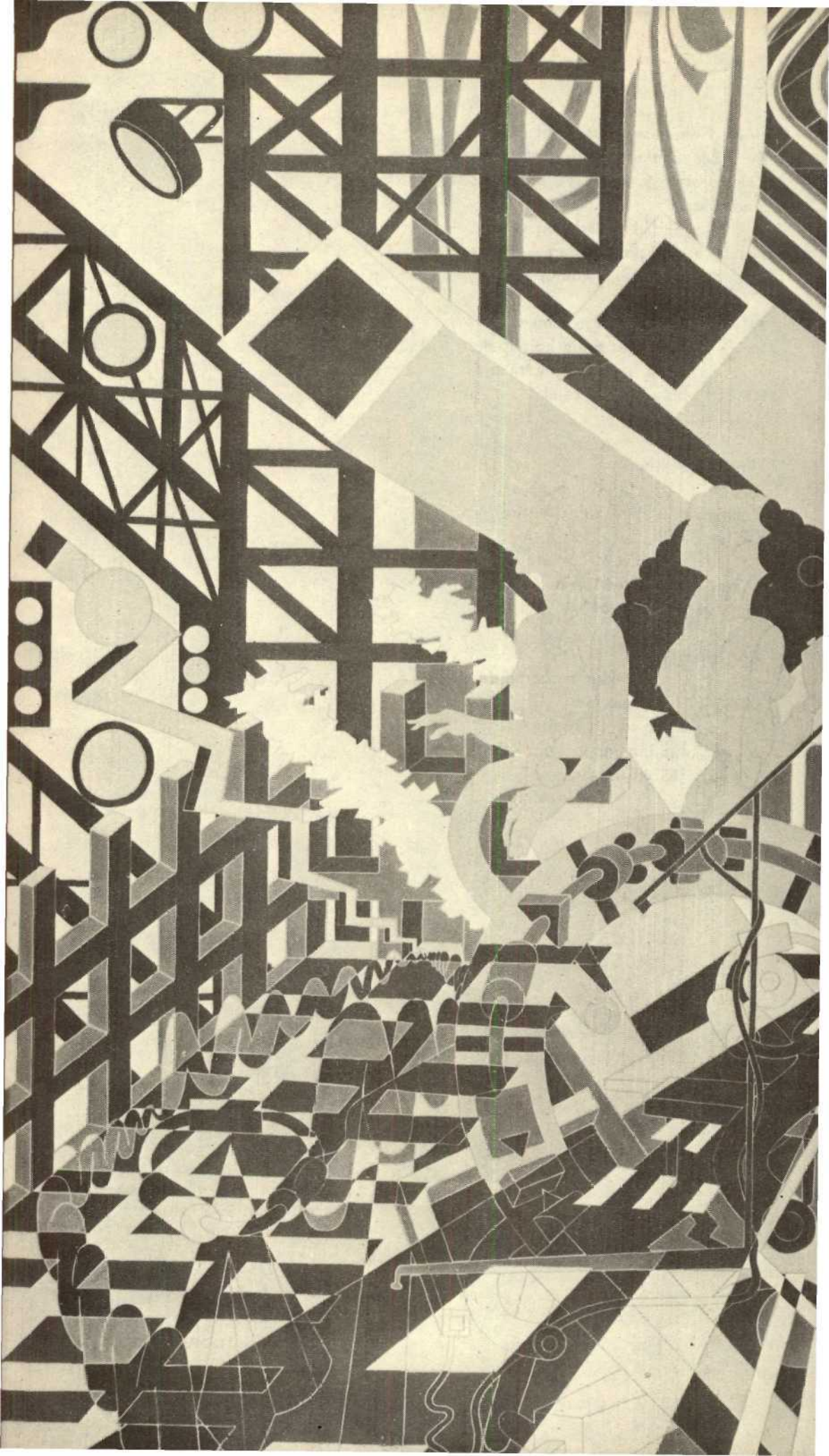
Ja ikka sama sajand.
Kõik on keeruline nagu ükskordüks.
Kes sa oled?

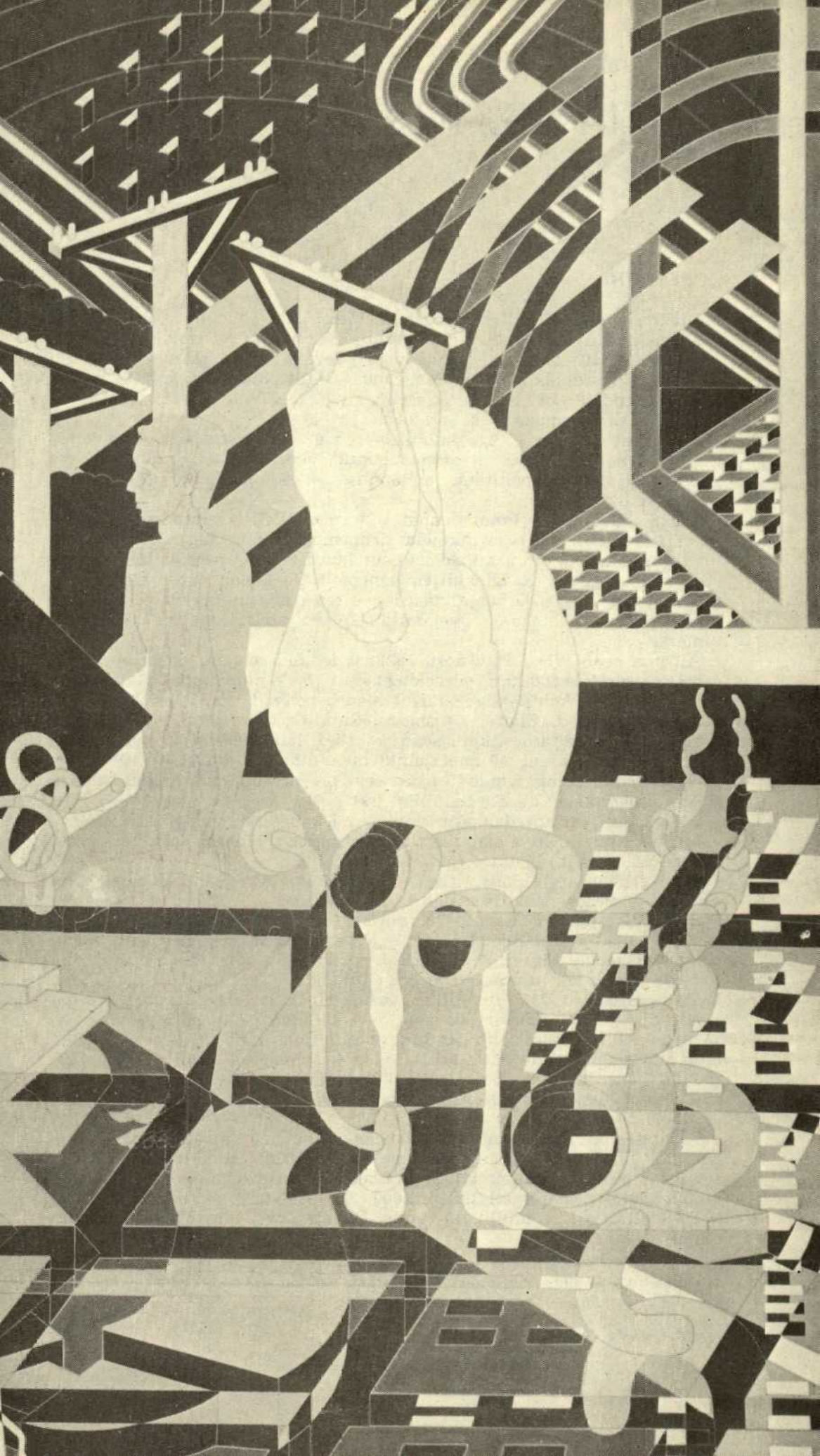
Tüdruk? Luuletaja?
Räägid armastusest terve eluaja,
sama üksik nagu igaüks.

Ring saab täis.

Ja ikka sama maja
seisab keset linna: Harju 1.
Raske pauguga käib kinni uks,
kõrvus kaua kummitab veel kaja:
kas kõik jääbki nõnda?

Aastateks?

PÕHJAVALGUS

ÕPPETUNNID

Me õpime vigadest. Sellest banaalsest tõest võib teha lihtsa järelduse — vead on positiivsed asjad. Võib juhtuda näiteks nii, et purskad hommi- kul välja asjatu teravuse, rikud kogu päevaks armsa inimese meeleolu ja endalgi on tükiks ajaks sapihais suus. Öhtul palud andeks (kui palud) ja lubad endale (kui lubad), et enam nii ei tee. Võib-olla ei teegi, oled saanud veidi paremaks. Veast oli kasu.

Nii lihtne ja armas. Aga kahjuks on vigu mitmesuguseid ning kõige hullemad nende hulgas on parandamatud, pöördumatud, lõplikud. Neid sünnib palju — nii poliitikas, majanduses, keskkonnakaitstes kui ka inimeste isiklikus elus.

Kui me Swimming Pointi lennates Norman Wellsis lühipeatuse tegime ja maandumisraja servas liikmeid sirutasime, ühmas Larry Bliss: «Siin ligidal toimus üks dramaatilisemaid sündmusi kogu Ameerika keskkonnarüvetamise ajaloos. Räägin hiljem lähemalt. Ja annan materjale lugeda. Siis mõistad. Ahjaa, ja kõige kurioossem selle asja juures on, et kõik toimus «puhaste kätega», rüvetamist ja reostamist otseses mõttes ei olnudki!»

Algama peab Wood Buffalost, 1922. a. loodud seni maailma suurimast rahvuspargist (44 200 km², võrreldagu Eesti NSV pindalaga!). Kaitstavate territooriumide kohta hiigelsuurtel aladel levivad siin imepuhta veega kalarikkad järved (Claire, Athabasca, Suur Orjajärv jt.), tohutu vooluhulgaga jõed, deltarooistikud, sood, rohtlad, laialehelised ja okasmetsad jm. Rahvuspargis elab 45 imetajaliiki (nende hulgas ligi 15 000 metsa- ja preeriapiisonit ning nende värda; see on suurim piisonipopulatsioon Põhja-Ameerikas), üle 200 linnuliigi jne.

Rahvuspark on hõredalt asustatud. Vaid kahes asumis — Fort Chipewyanis ja Uranium Citys elab üle tuhande inimese, teistes (Fort Vermilion, Fort McMurray jt.) igatühes vaid mõnisada.

Siin, rahvuspargi lõunapiiril (Alberta provintsis) asub läänepoolkera suurim — Peace-Athabasca delta. Kolm jõge — Athabasca, Peace ja Fond du Lac toidavad seda 1475 ruutmiili suurust delta-ala, juhtides iga aasta deltale ja Athabasca järve 36,5 miljonit aakerjalga* vett. Tänu nendele jõgedele tõuseb Athabasca järve veepind aprillist juuli alguseni seitsme jala võrra, ujutades üle sadu tuhandeid aakreid deltamadalikku. Deltal pesitsevad 215 linnuliiki annavad igal aastal üle poole miljoni järeltulija. Veelgi tähtsam on aga delta lindude peatuskohana pikkadel rändeteedel. Iga aasta sulib siin üle poole miljoni linnu. Aastas läbib delta ning kogub siin jõudu edasiseks lennuks keskmiselt 1,2 miljonit partlast, 200 000 hane ja luike, peale selle kümned ja kümned tuhanded teised rändlinnud, nende hulgas eriti ohtralt veelinde (neid kokku arvatavasti üle kahe miljoni).

Wood Buffalo 15 000 piisonist elab kaks kolmandikku delta piirkonnas ning toitub siinsetel kastiku-rohtlatel. Loomariigi esindajatest on kõige arvukam ondatra (piisamrott). Selle hinnalise karuslooma koguarv kolmekümnendatel aastatel oli ligi 400 000, 60. aastate keskel kuni 300 000.

Elu deltal kulges idüllilises rahus. Iga-aastane suur tulv määras siin

Algus «Loomingus» nr. 6.

* Aakerjalg — ühte aakrit (4047 m²) kattev ühe jala (ca 30,5 cm) sügavune vee-kiht.

kõik — pesitsuspaigad lindudele, kaldaurud ondatratele, mahlaka rohuga karjamaad piisonitele. Inimene segas tasakaalustatud looduse rütmi-kindlasse ellu vähe vahele. Kuigi indiaanlastest trapperid püüdsid iga aasta kümneid tuhandeid ondatraid, mõjus see liiga tihedaks muutuvale populatsioonidele reguleerivalt, ka rikas valge inimene lõunast oma mitmesajadollarise litsentsiga piisoni laskmiseks mõjutas vähe selle hoolsa kaitse ja valve all mööda rahvusparki hulkuva loomamüraka arvukust. Nii kuni detsembrini 1967...

Bennetti hüdroelektrijaama käikulaskmine toimus aupaukude ja vaimumustusest nõretavate kõnede saatel. 600 jala kõrguse hiigeltammi viimane läbivoolukanal suleti, generaatorid hakkasid tööle, süttisid tuhanded elektrilambid. Tammi ette moodustus 635-ruutmiiline Willistoni paisjärv. Briti Kolumbia Kaljumägedest alguse saav Peace'i jõgi oli tõkestatud.

Kusagil kaugel idas, Alberta provintsis, 700 miili taga, kus Peace ühineb Rocheri jõega ja toidab läänepoolkera suurimat mageveelist deltat, tunti selle sündmuse mõju õige varsti. Hüdroloogid märkasid 1968. a. aprillis (neli kuud pärast tammi sulgemist!), et kevadine tulv on ebaharilikult nõrk, veeseis kaks jalga madalam paljuaastasest keskmisest. Järgmistel aastatel alanes veeseis veelgi. 1970. a. oli tekkinud 125 000 aakrit mudavälju, 1974. a. olid need laienenud 300 000-le aakrile. Mamawi järv kadus, ta asemel tekkis kiiresti võsastuv lodupadrik. Kõikjale vabanevale uudismaale — kuivavatele soonitutele, järvepõhjadele, niisketele rohtlatele — hakkas tungima pajunoorendik. Ligi 40% veelindude pesitsusbiotoopidest hävis. Hukkusid kümned tuhanded ondatrad. Need loomad on veeseisu suhtes eriti tundlikud. Sobivaimad urud pesapaikadeks asuvad neil 2—4 jala sügavuse veega kallastel, nagu siin enne 1968. a. peamiselt oligi. Nüüd, veeseisu alanedes 2—3 jala võrra, kuivasid ja varisesid kokku nende kodud.

Hirmus löök delta ökosüsteemidele puudutas kõige otsesemalt ka inimest, Fort Chipewyani, delta «pealinna» trapperid varusid veel kuuekümnendate aastate keskel 65 000 ondatranahka aastas, 1972. a. — 2000! Mõne aastaga langes huvi ondatrate püüdmise vastu miinimumini, ükski noor indiaanlane sellega enam ei tegele. 1972. a. said vaid 12 trapperit aastatuks 2500 dollarit (kümme aastat tagasi oli see kõikide trapperite minimaalne aastasissetulek). Järsult langes Fort Chipewyani elanike töötasu (see on 7—8 korda madalam kui lõunapoolses Albertas), suurenes tööpuudus.

Inetute armidena laiuvad deltamaastikel pragunevad mudaväljad. Justkui häbenedes oma rüütust, kõrguvad Athabasca järve kaldal kuivale jäänud dokid, millele laevad enam ligi ei pääse.

Milline õppetund! Ja kuidas see sai toimuda? Niisuguste loodus- ja keskkonnakaitse traditsioonidega maal nagu Kanada!

Loen raamatut «The Peace-Athabasca Delta. A Canadian Resource» (1974) ja hakkas aru saama. Samm-sammult avaneb kummaline vastuolude pilt võimalikkuse ja võimatuse, koostöö ja eraldatuse vahel. Pidi toimuma Peace-Athabasca kriis, pidid hukkuma Gerald Maaskant ja Terrence Massey, kes 1971. a. töötasid delta ökoloogilise projektigrupi liikmetena, enne kui kogeti, et riigi loodus- ja keskkonnakaitse süsteemis on midagi valesti. Enne seda oldi isemeelselt kindlad kogu selle süsteemi vaidlematus töökindluses. Ülalnimetatud raamatus on loetletud Kanada seadusandlikud aktid, mille alusel oleks pidanud olema ära hoitud Peace-Athabasca ökoloogiline draama. Need on Briti Põhja-Ameerika Akt, Kanada Kalandusakt, Kanada Laevatatavate Vete Kaitseakt, Kanada Rahvusparkide Akt, Kanada Rändlindude Konventsioon, Kanada Põhja Sisemaa Vete Akt, Briti Kolumbia Veeakt, Alberta Veeressursside Akt, Saskatchewan Veteõiguse Akt, Kanada Veeakt... Ometi ei hoitud.

Juba 1963. a. hoiatasid mitmed Alberta ja Saskatchewan'i ökoloogid, et tammi ehitamine Peace'i jõele võib alamjooksul esile kutsuda suuri keskkonnamuutusi. Pandi ette mitu tammiehituse lahendusvarianti, mis oleks küll ehitustööd mõnevõrra kallimaks teinud, kuid sealjuures ära hoidnud järsud muutused jõe veerežiimis. Arutati, vaieldi, lubati kaaluda, ja tehti vanaviisi edasi. Miks? Sellepärast, et igas provintsis on oma seadused

looduslike ressursside eksploatamiseks. Peace-Athabasca juhul on aga olukord teine — Peace'i jõgi algab Briti Kolumbias, voolab läbi Alberta ning mõjutab ka Saskatchewan provintsi loodust. Ilmnes, et sellisel juhul on reguleerimine võimatu. Briti Kolumbia valitsus ja energia-kompaniid kasutasid Peace'i ressursse oma provintsi piires. See, mis mujal juhtub, neid ei huvitanud. Keskvalitsus oma suuresõnaliste aktidega jäi võimetuks. Oma tahtmise said töökindlad monopolistlikud kompaniid (hüdroelektrijaama ehitajad), peale jäi bürokraatia.

Jaanuaris 1971. a. loodi keskvalitsuse, Alberta ja Saskatchewan provintside valitsuste eestvõttel «interdistsiplinaarne uurimisrühm». Uuritud komplekselt Peace-Athabasca delta muutunud ökoloogilist režiimi, sotsiaalökonomilisi tingimusi jm., koostas rühm «Peace-Athabasca delta projekti». See näeb ette valitsustevahelise sideorgani juhtimisel tegutseva organisatsiooni, mis peab välja töötama paljuaastase plaani Peace-Athabasca delta normaalse režiimi taastamiseks. On tähelepanuväärne, et Briti Kolumbia võimud keeldusid osa võtmast selle organisatsiooni tööst, eriti jurisdiktsiooni puutuvate küsimuste arutamisest. Suure kauplemise peale nõustusid nad andma projektile mõningaid lähteandmeid Peace'i ja Willistoni järve veerežiimi dünaamika kohta Briti Kolumbias. Projekt näeb ette edasisi uurimistöid, palju miljoneid maksvate hüdrotehniliste kaitsesõlmede ehitamist jm.

Loodetakse, et midagi suudetakse taastada ja päästa. Õppetund oli toimunud, nagu kirjutatakse ülalnimetatud raamatus: «Kogemus on karm õpetaja, õppetunni tulemused on selged. Kui suured majandusliku arengu ettevõtmised pole põhjalikult planeeritud, võivad need oluliselt muuta maade ja vete, meie väärtuslikuma pärusosa ressursse. Planeerijad peavad leidma uusi teid majanduse arengu tasakaalustamiseks ja keskkonnakaitseks. See on meie väljakutse.»

Peace-Athabasca ökodraama pole ainuke Kanada keskkonnakaitse ajaloos. Enne seda oli üle elatud Suure Järvistu reostamine Eire'i muutmisega suureks sopatiigiks, Sudbury kujunemine maailma üheks saastatuma õhuga linnaks, jne. Kuigi Kanada keskkonnaseisund on Ühendriikidest parem, on ka siin populaarseks saanud lauluke «Pollution» Tom Lehreri muusikalist «That was the year that was»:

*If you visit American city,
You will find it very pretty.
Just two things of which you must beware:
Don't drink the water and don't breathe the air. **

Üha sagedamini võib kogu Põhja-Ameerika ajakirjanduses kohata mõistet «ökopornograafia». Selle all mõistetakse suurte korporatsioonide ja kompaniide (*Pacific Gas and Electric Company, Shell Oil, Arco* jt.) tegevust, mis keskkonnakaitse liikumise survele avaldavad kaunilt ja rikkalt kujundatud buklette informatsiooniga nende ennastsalgava looduse ja keskkonnakaitse alase tegevuse kohta. «Pacific» hõiskab: me säilitame naeratuse Emakese Looduse näol! Samal ajal ehitab see kompanii oma kõrgepingeliine läbi looduskaitsealade, rajab nende vahetusse lähedusse aatomielektrijaamu jms. Raha, äraostetavad ametnikud ning suurkapitalist sõltuvad valitsused on põhilised tegurid selles monopolide ökopornograafilises etenduses.

Kanada ökoloogid ja keskkonnakaitsejad mõistavad hästi oma ülesannete keerukust. Üksikud neist on jõudnud arvamusele, et keskkonnakaitsealase tegevuse edukus ei olene üksnes selle teaduslike aluste väljatöötatusest, administratiivse juhtimissüsteemi otstarbekusest ja küllaldasest finantseerimisest. On midagi veel üldisemat ja määravamat, millest oleb loodus- ja keskkonnakaitse, selle üldühiskondliku liikumise progress ja tulevik.

Loengute ajal Toronto, Ottawa ja Edmontoni ülikoolides, vestlustes kümnete kanada ökoloogidega, ekspeditsioonil Kanada Arktikasse, reisil

* Kui sa külastad Ameerika linna, siis see võib näida sulle väga kena. Kuid sa pead hoiduma kahest asjast: ära joo vett ja ära hinga õhku.

Kaljumäestikku tõstasid jälle ja jälle need probleemid. Ma imetlesin Kanada ökoloogide keskkonnakaitsealaseid uurimistöid ja tunnistasin, et nad on meist sel alal kaugel ees, ma ahhetasin sisimas, õppides tundma Kaljumäestikus asuvate Jasperi, Banfi ja Yoho rahvusparkide tegevust, väites varjamata, et läheb veel palju aega, kuni kõik meie looduskaitsealad ja rahvuspargid saavutavad sellise tegevusefektiivsuse ja -kultuuri. Kanadalased võivad oma rahvusparkidele tõeliselt uhked olla (neist tuleb juttu käesoleva reisiloo viimases peatükis). Kuid pargid üksi ei määra ja ei saagi määrata ühegi maa keskkonnakaitse seisundit ja perspektiive. Selle määrab ühiskondlik korraldus, see, kellele kuuluvad maa, metsad, mäed, järved, jõed, preeriad, sood, niidud, maapõu, meri — kõik loodusvarad.

OLUSTIKULINE INTERMEEDIUM

Kell hakkas juba üheksa saama. Jõin veel viimase lonksu kohvi ja ruttasin lifti. Oli vaja jõuda veerandiks instituuti. Sujuv tõstuk maandas mind mõne sekundiga hotelli vestibüüli. Oi, lehed, ja «Scientific Americani» viimane number, seal olevat tähtis artikkel keskkonnakaitsest! Ajalehekiosk polnud üldse kiosk — suur mitme leti ja stellaažidega ruum otse liftiuste vastas. Kirju ajakirjade rida, kõike — poliitikat, teadust, ja kõigile — naistele, noortele, usklikele, homoseksualistidele, seksihuvilistele, koduhooldajatele, kassi- ja koerakasvatajatele, filatelistidele, astroloogia-huvilistele, loomakaitsetajatele, karsklastele, spordihuvilistele, kulturistidele. Lehitsesin «Scientific Americani» viimaseid numbreid, kui märkasin enda kõrval umbes kümneaastast poisikest. Kenasti sinisesse džini-ülkonda riietatud poisu istus idamaa poosis alumise riivi ees ja lappas ajakirju: «Playboy», «Sex Life», «Love Style», «Playgirl»... Istus ja lehitses. Süvenes asja sisse. Võrdles.

Tahtsin midagi ütelda soliidsele kioskörile või poissi nattipidi lifti tõsta, aga nägin ajalehti jagava sööri pilgus sellist jahedust ning ükskõiksust, et lõin käega ja jooksin välja, asjalike, tööle ruttavate inimeste hulka.

Kas sellest üldse ongi vaja kirjutada? Miks see poiss mu meeles seisab?

Samal õhtul pärast ettekannet Ökoloogia Instituudis hulkusin linnas, vahtisin vaateaknaid, hingasin sisse sügisõhtu rasket õhku, päevaväsimuse ükskõiksus kehas, üksildustunne hinges. Tahtsin kohvi ja inimest. Sooja nurka, elavat kõnet, hella pilku. «Turkish coffee». See peaks olema kohane. Astusin kohvikusse. Noor neeger imelikus kurguni nõõbitud pintsakus kummardas maheda naeratuse saatel ja andis mu edasi valgele mäluvale hiiglasele. See saatis mu lauda. «Olete üksi või ootate kedagi?» — «Täiesti üksi, tänan.» Suur saal, hämar, punakas valgus. Süvenesin menüüsse. Ma saan väsimusest üle, joon kaks tassi tõelist türgi kohvi ja lähen koju, loen Eugene Odumit ja lõbustan end mõne totra telesaate vaatamisega.

Valisin võrdlemisi kalli (1,5 dollarit) kohvi — «Genuine Turkish», nõjatasin pehmele seljatoele ja kuulsin heledat viisakat häält — «Yes, sir!» Tõstsin pilgu — mu kõrval seisis alasti tütarlaps. Ei, mitte päris — ta lauba ümber oli sinine pael. Haarasin prillisangadest ja pomisesin oma soovi. Hetke pärast oli ta tagasi.

Jõin kohvi, kuuma, lõhnavat, väikeste lonksudega, pilk uitel mööda saali. Seal hõljusid ringi samasugused nümfid. Keset saali kõrgus pisike ümmargune poodium. Valjuhääldajatest prahvatas metsik rokipala, üks turske kaunitar ronis poodiumile ja hakkas puusi hõõritama, voldikesed rullusid pihalt, käed tegid abituid rütmiliigutusi, külm ükskõikne pilk ringles laes. Hõre publik — mõned vanemad härrad ja paar poisikest — sihtis tantsijatari, kui teda selleks võib nimetada. Maksin arve, Tom Jones jäi hingematvalt luksuma; surudes portjeele penne pihku, nägin üle öla — rässakas kikilipsuga kiilaspea patsutas mind teenindanud tüdrukut ja seletas midagi ilasuul.

Niisuguseid pisiseiku oli mitu — Montrealis, Torontos, isegi religiooses Edmontonis. Kohvikutes, varieteedes, kinodes. Loomulikult mõistsin, et need on kõik «seksuaalrevolutsiooni» avaldused, kord teravamal, kord

HANS TRASS

malbemal kujul. Nad võivad äratada vastikust, panna muigama, kaasa kiskuda, esile kutsuda protesti, sundida lõputult vaidlema. Seda seal ookeani taga ka tehakse, s. o. diskuteeritakse, tõsiselt, asjalikult, kõikides kihtides. Seks on a *serious problem*, mis paiguti varjutab isegi energiakriisi.

Pärast paari külaskäiku Kanada kodudesse mõistsin, et oma subjektiivsete hinnangute kinnitamiseks pean end veidi ka teoreetiliselt ette valmistama. Lugesin läbi mõned kogumikud, nende hulgas «Contemporary Bio-Social Issues» (1973). Selles raamatus kirjutab dr. David Mace «seksuaalrevolutsiooni» tulevikust. Ta väidab (ja seda päris õigesti), et läänemaailma «seksuaalrevolutsioon» pole mingi revolutsioon selle tõelises ning klassikalises tähenduses, vaid ühiskonna objektiivseid arengutendentse ilmestav bioeetiline liikumine. Viimase tekkepõhjusti näeb ta kaasaja üldises kultuuritõus, kahest maailmasõjast põhjustatud moraalses kooses, naiste emantsipatsioon, farmaatsia saavutustes (eostumisvastased vahendid) ning isikuvabaduse arengus. Mace leiab, et selle vastu, mis on toimunud seksuaalelu väärtuste ümberhindamisel, pole mõtet võidelda, see on objektiivne sotsiaalne protsess oma hea ja halvaga, tuleb vaid leida abinõusid liialduste piiramiseks ja vältimiseks. Ja kuidas siis see toimuks? Selgub, et selleks on üks põhiline tee — tuleb lõpetada kaua kestnud kahetsusväärne võõrdumine inimese seksuaalsuse ning religiooni vahel.

Nagu arvasin, läks ka dr. Helwe'i juures jutt tavalist teed — algul ilmast, siis teaduse uudistest, paar anekdooti, seejärel seksusid juttu daamid, ning oligi käsil kõiki haarav ja puudutav teema.

Siin dr. Helwe'i, tuntud geograafi kodu, oli koos hästi kirju seltskond. Tema sõber, filosoofiadoktor, siis ökoloog, Edmontoni ülikooli prorektor (meie mõistes), üks poola päritoluga majandusteadlane ning nende proudad, kõik muidugi koduperenaised, nagu peab, aga ühiskondlikult paljuhõivatud, kes kirikunõukogus, kes laste hoolekandeametites.

Räägiti seksuaalvabaduse põhjustest, koledatest pornofilmidest (ütlesin vahele: «Aga mulle «Viimane tango Pariisis» Brandoga meeldis, see oli nukker ennasteitav erootika», mille peale daamid tõstsid imestunult kulme), seksizurnaalidest, homoseksualistidest.

«Kujutage ette, neid on meil juba viis protsenti noortest, ja nende klubide mõju kasvab,» kurtis majandusteadlane.

Pakuti pudingit, teed, kokteili. Klõpsutasin fotoaparaati, uurisin raamatukogu — kõik puha entsüklopeediad, ka «Encyclopedia of the Sexual Life».

Kui vestlus veidi vaibus, mobiliseerisin kogu oma keeleoskuse ja jutustasin neile loo poisist, kes uuris hotellikioskis pornožurnaale. «Miks te seda lubate, kuhu te nii jõuate?»

Nähtavasti tunti end veidi puudutatuna («see on erand», «minu Ernie küll nii ei tee», jne.). Dr. Helwe otsustas olukorda hinnata kõigiti sotsiaalselt.

«Teate, põhjus seisneb meie sotsiaalses süsteemis (vaid selle osaga väitest olin päri), selles, et meil on vabadus, vabadus kõiges ja kõikidele. See on avatud ühiskonna tunnus. Kui me lubame, ei takista, ei loo kunstlikke barjääre seksuaalvabaduses täiskasvanutele, ja me ei tohigi seda teha, siis ei ole lapsed ning noored erandiks, me ei saa neid diskrimineerida...»

Vallandus äge vaidlus. Üksteise võidu tõestati niisuguse vabaduse ainuõigsust ning selle absoluutset iseloomu.

Väsisin sellest jutust, lõpututest kordamistest, mulle näis, et tundsin kõrget halli müüri meie vahel, kobrutavat lahvavett, mis meid lahutab. Kuulsin kedagi endale sosistavat, et ma teen midagi valesti juba sellesse vaidlusesse üldse laskudes, et mu ees on läbimatu padu, maailma asjad on nii otsustatud. Kuradile, mõtlesin, kui tahate olla vabad selliselt, siis olge, teie asi. Te hakkate veel mõtlema selle üle, mis vabadus on. Õigus ja kohustus valida paratamatult õiget ja õiget enamusele. Kõige õigem ongi jõuda paratatuseni. Nad pole veel. Jõuavad, mõtlesin, ja tegin veel ühe pildi — Helwe seisis baari ees, käes mingi ajakiri, ja seletas õhevil sui midagi oma naisele, kaunile hästi hoolitsetud blondile miss Donale. Aga mina olin neist juba eemal, ma tõstsin automaatselt pudingit taldrikule

ja kadusin südaaugusti Suurele Saarele. Kadakad hingasid oma uimastavat lõhna, kaetisrohu padjad uimerdasid õndsas õitseajas, paesed plaadid kuumasid, lambad vahtisid meid totrate pilkudega ja ta seisis püramiidja kadaka foonil, ainult tennised jalas, sest häbenes oma valgeid põidu. Kogu suvi tennistes, sellepärast. Vaatasin teda ja ei näinud muud kui punapruuni ilu kehastuse vastuhelki roheline kadakaseina taustal. Istusin maha, viskasin mullapuuri õlalt ja kuulsin selja tagant rämedat «kurat!». Miilitsa nägu oli kahvaroheline, ta käes mustas nagaan, hetk enne sihitud meile, ja ta sisistas: «Raisk, oleks peaaegu maha kõmmutanud, poleks ma teid eila küla vahel näind, oleks olnd kõik! Mis sa kolad, poiss, siin oma puuriga! See nagu püss. Arvasin, et oled üks Iibi pandest alles jäänud!» Tuli hobuselt maha ja ühmas: «Palun vabandust.» — «Oh, pole midagi, juhtub,» oskasin ütelda. Lambad tõstsid pead ja lidusid minema. Siidtüki kärinal langes eesriie. Mustjasroheline kadakamüüri ääres nägin suureõielist anemooni, valget kui kooljalina, ja oskasin vaid kostata: «Aitäh, et ei tulistanud, lambad oleksid pihta saanud.» «Loll,» arvas ta, «vaata, tüdruk põletas minema!» Võtsin puuri ja läksin ära.

Helwe vaatas mind veidi pilkavalt. Arvas vist, et olen naiivne ja kohtlane, elanud eemal elu tõelistest keeristest.

«Ei, kulla doktor,» ütlesin. «Nii see küll ei ole.» Nägin kõikide nende hoolitsetud, selgeid nägusid, helklevat kristalli laual, mööbli pehmet pastelli.

«Ei. See pole vabadus. See on vabaduse tagumik, roosa ja kenakuju-line, aga ikka vaid tagument (mõistva naeru saatel otsisin *dictionary*'st selle sõna). See pole vabadus, kui moonutatakse noort inimhinge, söödetakse talle sisse seda, mida ta ei suuda seedida, mis kõverdab, deformeerib ta loomulikkust, arengu, ontogeneesi, kui tahate, bioloogilist ja psüühilist seaduspärasust. Ja kui analogiseerida — mis vabad te olete, kui teil trahvitakse liiklusekirjade rikkujaid, pannakse vangi narkomaane, isoleeritakse vägistajaid. Las siis ka kõik psühhohuligaanid, alkohoolikud, mini- ja makrogangsterid olla vabad, teha, mis tahavad, toimida absoluutse vabaduse seadusi rakendades. Mis loogika see on — noore inimese hinge võib rikkuda, aga LSD-d ei tohi pugida! Olge siis oma vabadusekontseptsioonis lõpuni järjekindlad. Sellest saaks veel ehk aru. Anarhism on tuntud asi.»

Järgmisel kohtumisel ülipeenes «Faculty Clubis» (õppejõudude klubis) küsisin dr. Helwe'ilt, et noh, peate mind nüüd pilukitsaks puritaanlaseks.

«Ei, seda just mitte, aga vabadusest on meil erinevad arusaamad. Kuid see ei takista meid üksteist mõistmast.»

Noogutasin ja mõtlesin, et ka sellisest intermeediumist võib olla kasu, et veidi sügavamalt ja mitmekesisemalt mõista maailma asju, mis võivad nii lihtsad olla üksikule ja keerulised hulgale.

PÕHJAVÄLGUS

No nii, lõpuks ometi Kaljumäestik! Kuu aega tööd Edmontoni Ülikoolis — loengud, seminarid, praktikumid, kollokviumid, visiidid kodusesse, kontserdid, lõbusad õhtud aspirantidega nende *Grade House*'is, kõik on seljataga, nüüd Kaljumäestikku, mäгимetsadesse ja -tundratesse, jääliustikele, koguma, uurima ja võrdlema.

Sõitsime kahes suures «Fordis», ühes Blisside perekond, doktor Dale Vitt, doktor Diana Horton ja mina, teises ökoloogia aspirandid.

Calgarys jõudsime vaid põgusalt tutvuda ülikooli Ökoloogia Instituudiga, pea kohe pörutasime edasi mägede poole. Mõne tunni pärast olime Kanavaskises, kus asuvad Keskkonna Uurimiskeskus ja Metsakatsejaam. Suur kahekorruline maaniulatava kaldkatusega maja, neliteist kõige kaasaegsemate instrumentidega varustatud laboratooriumi, üheinimesetoa, *party* saal, köök gaasi- ja elektripliitidega, sügavkülmutuskapid. Siin töötab kuus (!) teadlast. Ehmusin, kuus teadlast ja neliteist laborit! Jah, nemad teevad jooksvaid keskkonnaseisundi analüüse (õhk, vesi, pinnas). Siinseid uurimisvõimalusi kasutavad Calgaryst, Edmontonest ja mujalt pärit külalisteadlased, kes tegelevad Kaljumäestiku looduse, elustiku, öko-

süsteemide uurimisega. Nad sõidavad siia mõneks nädalaks või kuuks, nende töökoht (ülikool, instituut, kompanii) tasub kõik kulud, uurijate asi on vaid aruandlus, ettepanekud, trükitööd. Mugav, lihtne, kindlustatud.

Olime juba keskhommikul Jasperi Rahvusparki väravas. Valvurimaja aknast ulatati kuus piletit à 2 dollarit ning esiklaasile kinnitati sissesõiduluba. Kümned autod sõitsid ainukesest sissepääsukohast rahvusparki ja hajusid siin selle eri osadesse — mägedesse, kámpingutesse, Jasperi linna.

Kanadas on praegu kolmkümmend föderaalset rahvusparki (+300 provintsiaalset parki, reservaat ja metsakaitseala), alates maailma suurimast Wood Buffalost kuni päris väikesteni (St. Lawrence'i saar, ca 1 km²). Perspektiivplaanide järgi peaks rahvusparkide arv 1985. a. tõusma neljakümne võrra, kuid Kanada teadlased peavad seda ebareaalseks. Uute rahvusparkide loomisel on põrgatud suurtele raskustele, eriti maa põhjaosas, kus mõjukad nafta-, söe- ja elektrikompaniid. kartes kaotada kontrolli suurte potentsiaalsete loodusvarade üle, takistavad igati uute territooriumide kaitse alla võtmist. Nii ei asutatudki neljakümne aasta jooksul (alates Wood Buffalost 1922) põhjaterriitoriumil ühtegi uut rahvusparki.

Jasperi (asutatud 1907; 10 750 km²), Banfi (1885; 6560 km²), Yoho (1886; 815 km²), Kootenay (1920; 880 km²) rahvusparkid moodustavad üksteisega külgnedes Kanada Kaljumäestikis ühte territooriumi. Nende ülesandeks on Kaljumäestiku mägimetsade ja -tundrate, lõunanõlvade preeriade, jääliustike, mägijärvede ja -jõgede kaitse, liigirikka floora ja fauna säilitamine, uurimistööde võimaldamine teadlastele, looduskaitse-alane propagandatöö parki külaliste hulgas ja rekreatsioonivõimaluste loomine nendele. Parke külastab iga aasta sadu tuhandeid inimesi — Banfi ligi 2 miljonit aastas, Jasperit 1,2 miljonit, Kootenay'd ligi 0,9 miljonit, Yohot 0,8 miljonit jne. Et sissepääs ja kõik teenused parkides on maksulised (sissepääs 2, telkimiskoht 5, puhkeonni kasutamine mägedes 10 dollarit jne.) toovad rahvusparkid igal aastal sisse miljoneid dollareid. Seda näitab lihtne arvestus: iga külastaja kulutab kahepäevase reisi ajal Jasperi parki 25—30 dollarit. Korrutatagu 2 miljonit 25—30-ga! Suur osa saadavatest summadest kulutatakse parkide korrastamiseks — teede, kámpingute, hotellide ehitamiseks. Rahvusparke läbib tihe matkateede võrk — Banfis 1100 km, Jasperis 1000 km jne. Kuni 2000 m kõrguseni saab sõita autodega, sealt edasi viivad kitsad asfalteeritud jalgrajad jääliustikeni välja. Tänu tihedale teedevõrgule võib hõlpsalt ja loodust kahjustamata jõuda kõigi vaatamisväärsusteni. Suurepäraselt on organiseeritud informatsiooniteenistus. Massiivsed, monumentaalselt kujundatud teadetetahvlid, teeviidad jm. juhatavad külalisi vajalikesse kohtadesse ning hoiavad ühtaegu eemal erikaitse all olevatest reservaatidest. Siia tuleb lisada traditsioonide jõud — Kanada rahvast on ligi saja aasta jooksul kasvatatud austuses rahvusparkide looduseilu vastu. Matkaradadel liikudes ei tekigi neil kiusatust tungida ürgsesse mägimetsa või murda teeservas kasvavaid mägililli.

Sajad inimesed seisavad sinakasrohelise ja läbipaistva veega Lousie' järve kaldatel, jalutavad, vestlevad. Vees ei ühtegi konservipurki, tee ääres ei ühtegi paberitopsi. Kui leitakse tulease kuskil väljaspool kámpingut, siis on see juba erakordne sündmus, jahmatamapanev ekstsess.

Loomulikult on Kaljumäestiku rahvusparkidel mitmeid keerulisi probleeme. Peamiselt seoses külastajate hulga kasvamisega. Ka meil tuli selle probleemiga tegelda. Elasime telklinnakutes. Päeva esimesel poolel analüüsisime erineva tallamiskoormusega taimekooslusi kámpingutes ja nende ümbruses, pärastlõunal istusime autodesse ja sõitsime mägedesse tutvuma mägimetsade, -tundrate ja rusukallete taimkattega.

Nii möödusid neli töötihedat päeva.

Viimasel öhtul otsustasime kergemeelitseda. Läksime Jasperi nooblimasse restorani «Kanton». Sõime mõrkjat rohelist hiina suppi ja suuri laiba ihuvärvi krabisid. Lõpuks serveriti mingeid kuivi pirukaid, igale üks. Tahtsin meeldivat pruuni taigatoodet hammustada, kui Larry peatas mu suusuunalise käeliigutuse ja soovitas piruka lahti murda. Tegin seda ja avastasin seal paberilipaka alljärgneva tekstiga: «Your talents will be

recognized and suitably rewarded.» Vahh! Kust nad küll kõike teavad! Naerdes ja kilgatas läksime oma kämpingukohani. Telki pugedes ütles Larry, et niisugune futuroloogiline pirukas maksab viis dollarit, aga vaata kui läbinägev teine! Küsisin, mis pirukas talle ütles. — «May I congratulate you — it's OK with your complicate problem.»

«Ja tead,» ütles Larry, ulatades mulle pika saleda kuuba sigarillo («tõmba, tal on hea lõhn»), «täitsa õige — enne siiasõitu sain teada, et instituudi uus uurimisprogramm kolmeks aastaks on rahadega kaetud. Pagan, mu naine peab pirukatele rohkem tähelepanu pöörama!»

Pugesin magamiskotti, tundsin end juba ära vajumas, kui Larry sosistas: «Tead, kus sa magad?»

«Mõhh, telgis, magamiskotis!»

Larry süütas suure taskulambi.

«Loe!»

Magamiskoti kõhul ilutses suur silt (tõlgin): «Ära aja pead magamiskotti. Raputa kott enne tarvitamist põhjalikult kohevile. Ära topi kõiki oma rõivaid kotti. Magamiskott «Mountain» M-1949, US Army 1 003 275; 8465-242-7855. Suurus keskmine. Pesta vastavalt eeskirjale C tehnilises käsiraamatus TM 354.»

«Kurat!» karjatasin väljendusrikkas eesti keeles. «Ma olen jänkide kotis!»

Larry itsitas. «Maga, kallid, need on mahakantud kotid, saame neid peaaegu tasuta. Aga soe on küll, eks! Ära ainult pead ja rõivaid kotti topi. Ja kui pesed, siis ainult vastavalt eeskirjale C! Vaata mul, kui eksid! Siin on tegemist Ühendriikide armeega!»

Igasugused mõtted tikkusid pähe. Kes siin magas, kui see kott teenis veel jänkide armeed? Mida see mees tegi hommikuti, kui siit välja puges? Jama, äkki tappis korealasi või vietnamlasi! Ei tapnud vietnamlasi. Seal on soe, sellist koeranhkset kotti pole seal vaja. Kuidas ma siin magada tohin. Pagana Larry, va naerukihv, kord istutab mu *Gulf*'i lennukisse, siis *US Army* magamiskotti. Ja üleüldse, kuidagi nagu liiga kirju on kõik! Kus on mu püksid, ja kus ma, number 1 003 275, üldse olen? Ma helistasin, ta ütles, et kodus on kõik korras, oli ju nii, et Toomas on terve ja sai matemaatikas nelja, rahu, kõik on korras, ainult keegi liigub ümber telgi, ja liiga kuum on...

Õösel karjusid kämpingu ümber vapitid, kanada hirved.

Hommik oli külm, paks hallakord kattis maad. Sõitsime kiirustades mägedesse, surnud linna Cadomini. Siin, kahe tuhande meetri kõrgusel, asus 1910—1934 kivisõekaevandus viie tuhande töölisega. Sõevarud said otsa ja linn jäeti maha. Engelmanni kuuse madalate mägivormide vahel tunneme ära kunagised maja- ja teesemed. Kõrge taraga piiratud surnuaial leian kääpa, mille eest käiakse veel hoolitsemas. Loen ristilt: «James Derbyshire. Born 1874, died 1930. Resting in the mountains he loved.»

Meie ülesandeks on selgitada, kuidas on taimistunud mahajäetud asum, millised umbrohud on säilinud, kuidas taastub mägitundra taimkate. Teeme geobotaanilisi kirjeldusi. Koguneb päris huvitav materjal taimkatte taastumisvõime kohta. Kirjeldame, vaidleme. Minu ülesandeks on ära tunda kõik samblikuliigid, Diana Hortonil — samblad, Dale Vittil — õis- taimed. Larry Bliss võtab mullaproove, aspirandid kaardistavad.

Puruväsinuina poeme juba hämaras autodesse ja jõuame keskköök Kanavaskisesse.

Järgmine päev kulus puhkuseks. Jalutasin Kanavaskise ümbruse haavameetsades, pildistasin Saskatchewan jõeorgu, pakkisin kogutud materjale.

Kanavaskisest sõitsime välja õhtu hakul. Calgarys peatumata kihutasime Edmontoni poole 70 miili tunnis. Et mitte magama jääda, hakkasin märkmikku kirjutama möödavilkuvate autotüüpide nimesid, muidugi Larry, suure autotundja abiga: «Plymouth», «Dodge», «Chrysler», «Chevrolet», «Pinto», «Toyota», «Volkswagen», «Ford», «Firebird», «Pontiac», «Volvo», «Century», «Camaro», «Mazda», «Montago», «Buick», «Oldsmobile», «Mercury», «Licken»... (loodan, et siin pole palju möödakirjutusi). Larry kommenteeris iga tüüpi — palju bensiini õgib, mitu inimest mahutab, millal tehtud, kui populaarne. Talle endale meeldisid kaks —

«Volvo» ja kuubikerega, kaheksa inimest mahutav «Ford», milles sõitsimegi.

Olime kihutanud pärast Calgary läbimist paar tundi, kui märkasin vasakul kummalist taevahelendust. Edmonton juba paistab, arvasin. Larry puhkes naerma, oh ei, Edmonton on veel tunni tee taga, see on midagi muud.

Auto peatus. Väljusime. Paremäl kõrgus paplisalu. Teadsin, miks Larry siin puhkushetke tegi, sellest oli enne juttu. Siin kirjeldas 1970. a. Teuvo Ahti, mu hea sõber ja kolleeg Soomest, uue samblikuliigi — *Parmelia albertina*, liigi, mille saatus on nii sarnane paljudele: avastatuna ja kirjeldatuna leitakse teda äkki paljudes kohtades ning imestatakse, miks teda küll enne ei märgatud. Ehee, selleks oli vaja Teuvo Ahtit!

Oli juba pime. Ja nüüd ma satun raskustesse. Tahaksin kirjeldada, mis ma tundsin ja nägin selle kümne minuti jooksul, aga ei oska. Kuigi kannan seda meeoleolu silmis ja mälus («Ta meeldib sulle, sa armastad teda, aga miks?» küsiti kord ja ma ei osanud midagi muud vastata, kui et «Ta tõesti meeldib mulle. Miks? Asendage mind, tulge mu kohale, siis saate aru.»).

Oktoobrikuu hilisõhtu. Mu edevus löi välja — joodeldasin vastu paplisalu. Autod tormasid mööda — pimestav valgustriip ja pealetormavad kuldtähed silmades: valgus — pimedus — kuldtähed — valgus — pimedus — kuldtähed. Hüppasin üle maanteekraavi. Külma, lõdisesin. Varsti mind hõigatakse.

Violetjasmust taevas. Sellel heledad (mis värvi?) jooned — üles, kõrvale, kõrgele, pooleni. Vilkuv virvamaailm. *Northern Light*. Põhjalvalgus. *Aurora borealis*.

Tsirkumpolaarne maailm. Põhjamaa. Kõige kaunim ja karmim. Rikas ja kitsi, napp ja vormirikas, tasane ja mägine, jääne ja lumine, vastupidav ja tundlik, truu ja salakaval, hell ja halastamatu, väsitavalt valge ja ergastavalt värvirikas, aeglane ja kiirustav, ligidal ja ikka veel nii kaugel.

Hõigati. Autotulede heitlevad kiired ja põhjalvalguse sähvatused segunesid mingiks meeletuks tantsuks. Sõitsime, sõitsime, suurde ilusasse linna neonvalguse ja bideedega, mugavate kodude ja öölokaalidega, Põhja uurimise instituutidega, kirikute ja restoranidega, sadade tuhandete inimestega, nende lootuste ja pettumuste, vihkamiste ja armastustega.

*

Mida võin pakkuda mina
kõigele sellele lisaks,
mis juba on?
Kui on juba öeldud nii,
et saad lennata enesest ära,
et saad vaata et käega katsuda
õigeid, häid, valusaid sõnu.
Mida võin pakkuda mina
kõigele sellele lisaks?

Igaühest saab ju hargneda terve maailm,
nagu valge langevari
pääseb valla
väikesest, aga olulisest liigutusest.
Mida võib pakkuda minu
valge langevari
rohu peal kohlus teiste samasuguste seas
või veel avanemata minus eneses?
Neid nii paljude poolt vaeveldud vaevu.
Neid juba ammu öeldud, ikka lummavaid sõnu.

Kas oskan siis mina
veel midagi pakkuda
kõigele sellele lisaks?

ÜHE ÄRATUNDMISE KURBUS

Ja mõistad äkki, et sa seisad üksi,
et seisad peaaegu üksi vastamisi kõikide,
peaaegu kõikide teistega.
Et nad vaatavad sulle otsa või sinust mööda,
nagu sa isegi vaatad — kas vastu või mööda.
Ja nemad muigavad, et oled naiivne,
et lendled pilvedes,
aga on sul selleks siis õigust, —
nendel on ju ammu jalad maas.

Ja mõistad äkki, et kõik, peaaegu kõik
on voolanud sinust mööda,
on voolanud teisi voolamisi.
Ja neil on ehk parem või lihtsam,
kuigi sa seda õieti ei usu,

ja kes ütles, et peab olema lihtne.
Ja sa ei oska päris veendunult hinnata,
kas see on lapsikus või au,
et jääd maha neist voolamistest.

Ja mõistad äkki, et need, peaaegu kõik need,
kes ei ole enam sinuealised,
ootavad avali käsi su eakaaslasi ja sind
oma küpsusse, oma mõistmisesse.
Ootavad oma suhtelises selguselejõutuses,
oma kõik-läbi-elatuses, oma kogetuses,
oma suhtumises, et oled nende jaoks ainult etapp,
ainult kauge etapp nende parem-mitte-liiga-palju-lootvas,
kõiketeadvas elus.

Ja mõistad äkki, et kõik, peaaegu kõik su ümber,
kellega sa alles hiljuti vaatasid
kaugele ette, kaugele alla oma lootuste pilverünka pealt,
imbuvad täis halli lootusetust,
imbuvad täis kõiketeadvat käegalöömist,
imbuvad täis õlgukehitavat õnne-eitust.
On see siis tõesti elutarkus, milleni nad on jõudnud?

Ja mõistad äkki, et kogu see mõistmine on sinusse tulnud
ajapikku, aegamisi, et teda on olnud sinus juba ammu,
aga nüüd tundsid sa ta lihtsalt ära.
Hoiad kinni sest äratundmisekurbusekõrrest
ja puhkad silmapilgu, et minna seejärel
jällegi kobama
uute äratundmiste järele.

ÜHE ÄRATUNDMISE RÕÖM

Ja poole mineku peal saad aru,
et peaaegu kõik
ei ole ju kunagi, mitte kunagi
kõik.

KUI TUULPIDU ON LÄBI SAANUD

Tuulpidu on läbi saanud.
Tunnen, on tulekul miski.
Aiman, et lailab mu poole,
lehverdab lenneldes siia
muusika.
Sõrmed mul surutud mulda,
täjun, kuis huljub kui hull ta,
juba ma kuulen ta kõla.
Laugleb, näe, aeglaselt alla,
kõikjalt, näe, tulvab ta siia,

MADLI MORELL

tahtes kui kaasa mind viia.
Juba ta lehvib mu juurde,
oi, kuidas ümab mu sisse,
oi, kuidas virdab must läbi,
muusika.

Tiliseb õhk minu ümber,
kohutan kõrgemale,
rütmb mus muusika veri.
Tahan nii taaratleda
muusika luikavas õhus,
hõõra nüüd, haara seda,
pulju ses helide põhus!
Mind nagu polekski enam,
õhk on ja hunnitud helid,
virretav valgusevälu.
Salguse muusikasälu
sammudest hääli saab juurde
taevalaotusse suurde.

Lindude teedega risti
ise kui lind mina lendan.
Maisusest lahti mind kisti,
imelik funne on endal,
nüüd et saab miski küll tõeks vist.
Ning nagu polekski endast
midagi järele jäänud.
Nüüd sain küll muusika õeks vist.
Mul on ta õhuli olek,
ta hõljuvad kuuldavääd käänud.
Mul on ta helide kiirus,
sest maa pealt mind helide parv viis.
Oh oleks mul ka tema siirus
ja oh kui ka mind oleks vaja,
nii, nagu on muusikat tarvis...
Lindude tiibade tuuli
juustes ja kõrvades tajun,
helides silmili, suuli,
siis aga märkan: MA VAJUN.
Abitum haavatud linnust,
ilmailmunust hädisem,
ma vajun, ma vajun, ma vajun.
Kuhtuma hakkab mu keha,
ei saa ma midagi teha,
rammetult varisen maha,
näo peidan niiskesse rohtu,
fõusta ei suuda, ei taha,
palun maakamaralt lohtu.

Viimaks kui endast saan võitu,
upitan rohust end üles,
lootes kord korrata sõitu
muusika mühavas süles.

Arsi Alberg

*

meri magab sügavat und adrulõhna tõuseb ninna
metsikute silmadega helgivad kivid hommikupäikeses
üle kõige maailmas ma armastan
krägisevat kaevuinna vettinud puuämbriga

nukrutsevaid ohkeid
mäletan ma salavihaga lähen käsikaudu kobamisi
huulil vali tervituskisa otsin pilguga
piiride ulatust

harakas sagatab aia otsas nagu suletud silmus
vilistan tasakesi hüüan ehmunult mu näljased tulisilmad piripärani
ainult põuailma hahkus ja tuuldunud näod

*

lapsedki mööduvad kummaliselt vaiksena
korraga nad löövad ukse laksatades kinni ja karjuvad hüsteeriliselt
meepoti järele

aga võõrulised tantsivad surmatantsu
paistekaku ümber
põletava valuga peaksid nad kisendama
mälestusest on hoopis kustunud see aeg kus leib oli
nii püha et seda ei tohtinud
kummuli pöörata

*

halastamatu põua luised sõrmed pigistavad nurmed kokku
sa oled nõrkenud ja kurjem kui pagan kui sa
oma väärtuse mõõtu ei tunne

ehkki su ümber keeb valjuhäälnene süüdistuste sidin
sa lood end oma näo järele
sa oled metsik lojaalne julm hoolimatu pedantne karm ja skeptiline
sulle meeldib naerda kuni langed hingetuna maha

ARSI ALBERG

*
me elame pöörlevas kaleidoskoobis ei aita hõbekuul ega
valmispandud küünlajupid
süffime kui Moosese põõsas

me paistame alles siis õieti silma kui pole enam midagi mis meid
viletsa maa külge seoks rebimatute sidemetega kui ei jätku
küllalt asupaika lagedatel tuulistel kohtadel

ilma naeruta ilma vapustavalt vastupandamatu naeruta me ei hoi
tuld elavana

*
siidpehmed käed ja mahedad sõnad
kas kellelgi kiirguva soojuse tõttu hakkab talumatult halb

kirgede raudne haare on vallaõnustanud kogu inimsoo olemuse
ja raua tina kõlmu muutub jumalaks kes esimesel võimalusel
põgeneb

*
veerev päike
pimestaval läikel hoiab hällivat rukkivälja
nagu oma viimast varandust

oma mõtete sädelevuse poolest rahvas on loodus
rahvas
selle sõna asemele ei ole midagi panna

Erna Siirak

KULTUURIHOIDJA

Paul Rummo suure tähtpäeva puhul on meil põhjust tagasi vaadata ühele mitmekülgele, tegevusrohkele elutööle. Ei olegi esialgu kerge leida täpselt hõlmavat ühishimetajat tema paljudele harrastustele ja ametitele läbi poole sajandi. Paul Rummo tuli avalikkusse Tallinna Opetajate Seminaris hariduse saanud pedagoogina, oli Eesti Noorte Punase Risti instruktor, valiti juulis 1940 uude Riigivolikogusse, oli ENSV Ülemnõukogu esimese koosseisu saadik. Ta on olnud paljude ajakirjade ja raamatute toimetaja, kogumike koostaja, luuletaja, näitekirjanik, libretode ja dramatiseeringute autor, publitsist, esseist, kriitik, tõlkija, teatridirektor, kinokeskuse ülem, Kunstide Valitsuse juhataja asetäitja, kirjastustöötaja, kirjandus- ja kultuuriloo uurija, raadio ja televisiooni kaastöölise, mälestuste kirjaniku ja kindlasti veel palju muud. Kõiki oma töid on Paul Rummo teinud vaiksel, mingi sügava kultuuritundlikkusega. Kui tema tegemisi ja toimetusi tervikuna silma ees hoida, selgub üks siduv põhihoon: Paul Rummo on otseselt oma isikliku asjana eriliselt südamele olnud meie kultuuri käekäik, ennast säästmata on ta alati heldelt appi tulnud seal, kus aeg seda nõudis, kus midagi oli vaja teha paremaks. Paul Rummo tegemisi iseloomustab tõenäoliselt kõige ammendavamalt tiitel: kultuurihoidja. Hoidmine, kaitsmine, säästmine — need võiksid olla tema isiksust piiritlevad põhimõisted.

Paul Rummo, mida arvate ise oma töörohketele aastatele tagasi vaadates?

«Mu elu suurimaks hädaks on olnud egoistliku keskendusvõime puudumine. Kõikvõimalike kultuurialaste päevavajaduste täitmiseks olen lasknud end liigselt killustada. Ma ei või end süüdistada töökuse puudumises, aga töö tulemustes pidanuks olema rohkem põhjanevat, keskendatumat. Ja muidugi ka enam andekust, aga see pole enda teha. Nii et tegemist on pigem pideva rahulolematusega. Minust noorem mees August Sang kirjutas 1963. aastal: «Mis naljakas, et veelgi kogu aja / mul tunne on, kui oleks alles start!» Häbi ütelda: ka mul on isegi nüüd veel sihuke tunne. Et lõpetan veel selle või teise tellimuse või omaalgatusliku südamepuistamise ja siis asun kauaste kavatsuste kallale, keskendatult, millelegi muule mõtlemata. Tühi lootus! Küllap läheb nii nagu seni. Kuni läheb.»

Paul Rummo sai lapsepõlvkodust kaasa ilu-, õigluse- ja kirjatähe-austuse. Kuid mis tähtsaim — ta sai kaasa maailma vastu usalduse, mis ei lõonud kõikumata ka hili-sema elu muretundidel. Maailma mittetäiuslikkus õhutas teda maailma parandama, mitte põlgama. Kehtna suure talupojapere kaheksanda lapsena kasvas Paul Rummo maast-madalast keskkonda, kus kõike tuli iseendastmõistetavalt teistega jagada. See andmisrõõm leevendas ka raskuspainet, mis isa halvatus tõttu kodus valitses. Paul Rummost kui noorimast sai isale igapäevane ajalehede ja raamatute ettelugeja. Isa oli varem olnud ehitustöölise, rännanud palju ringi ja näinud mõndagi. Kodus leidis rohkesti kirjavara, sajandi algul oli isa terve küla kohta ainus, kes ajalehti tellis. Venna asutatud raamatukogu pakkus tõhusat lisa rahvusliku kirjanduse varasel tundmaõppimisel. Öde sai raamatukogu juhatajaks ja noore Paul Rummo meelistegevuseks oli mõne algkooli-aasta jooksul tema abistamine raamatute katalogiseerimisel ning laenutamisel, hiljem raamatukogu varustamisel uudiskirjandusega. Kõik see haaras tagasipöördumatult «kirjatähe kammitssasse».

Milline mälestus koolipõlvest on Teile kõige kirkamalt meelde jäänud?

«Kogu elu võib-olla enim rahuldust pakkunud harrastuseks oli Kehtna algkooli kahel viimasel aastal õpilasajakirja tegemine. Ise paljundasime šapirograafiga, ise kirjutasin selle poolenisti täis — luuletusi, poeme, näidendeid, ulmejutte, piltmõis-

ERNA SIIRAK

tatusi, joonistusi, karikatuure. Ajakirjal oli koguni «kunstileine kaasanne» — kunstiandeline koolivenna poolt kahele laujupile lõigatud kahevärvilise maastiku tõmmistena. Õpetajad jälgisid meie kirjanduslikku mängu heatahtlikult, pisimagi vahelesegamiseta. Seda «loomingulist õhinat» meenutades olen hiljem korduvalt õhutanud õpilasajakirjade traditsiooni taaselustamist — paraku väga nigelate tulemustega. Võib-olla on mu pedagoogilised tõekspidamised vananenud?»

Rummode perest tuli neli õpetajat. Kõik nad said hariduse õpetajate seminarides ja mõjutusi nendes õppeasutustes juurdunud noorsotsialistide liikumisest. Nende tähiste all algas ka Paul Rummo pedagoogitöö algul tagavaraõpetajana Lääne- ja Pärnumaal, hiljem Viljandi I algkooli õpetajana. Samal ajal sai alguse ajakirjanduslik tegevus «Rünnakus», «Rahva Sõnas», jätkus «Eesti Koolis», «Tänapäevas» jm.

Kui Paul Rummolt küsida, missugused maailmakirjanduse teosed on teda enim köitnud, siis selgub, et esimeste hulgas on Remarque'i «Läänerindel muutuseta» ja Barbusse'i «Tuli». Teosed, mille põhihoovuseks on sõja- ja vägivallavastane tendents. Sõjast juttu olles ütleb Rummo tänapäeval:

«Mulle teeb muret sõja kui julma paratamatuse romantiseerimine. Tapariistade mudelitega küllastatud lelukauplused, mängupüssidega täristavad poisikesed tänavail. Kui keegi peab seda sõjalis-patriootilise kasvatuses koostisosaks, siis see on küll lühinägelik. Või on mu antimilitarismist läbiimbunud pedagoogilised tõekspidamised taas vananenud?»

Paul Rummo loomupärane sõja- ja toorusevastane eluhoiak väljendus varakult, kui ta algkooliõpetajana nõutava Kaitseliitu astumise asemel valis Eesti Noorte Punase Risti instruktori ameti. Ühenduses sellega mäletab ta üht huvitavat algatust, mida tänapäevalgi võiks järele teha koolinoorsoo internatsionaalsete suhete edendamiseks. Viljandi I algkooli Noorte Punase Risti ring saatis 20. jaanuaril 1938 teele tugevasse linaesse riidesse köidetud rändalbumi «Punase Ristiga ümber Euroopa». Albumi kaaskirjas öeldi maailma lastele: «Kui teie kord suureks kasvate ja hakkate määrama rahvaste saatusi, siis pidage ka meid mees. Toetage meie rahupüüdeid!» Rändalbum saadeti Viljandist Tallinna, seal rändas ta Prantsusmaale, Norrassa, Inglismaale, Sveitsi, Itaaliasse, Kreekasse ja Ungarisse, kust ta Viljandisse tagasi jõudis järgmisel aastal juba läbi miinitõkete ja vaenuväljade, sest Teine maailmasõda oli alanud. Tagasitulnud ränduri 200 leheküljelt leidsid Viljandi noored pilte, lippe, noote, kuivatatud taimi, riideproove, laste käsitöid. Siin tutvustati Sveitsi kellavabrikuid, Itaalia Pontini soid, Kreeka antiikaja mälestisi, Ungari pustasid, Prantsuse rahasid ja palju muud. Albumi tagasituleku puhul võttis Rummo sõna ka ajakirjanduses, kus ta ütles: «Ehk suutis matkaja kanda mõne kivikese alusmüüri, millele Noorte Punase Risti noorte ühisest pingutusest peab kerkima võimas Rahuhoone.» («Meie Noorus» 1940, nr. 8.) Tookord polnud maailm selleks veel küps. Enne tuli läbi elada suur õnnetus Teise maailmasõja näol.

Kirjanikuks küpses Paul Rummo Suure Isamaasõja ajal, kui ta Nõukogude tagalas silmitsi oli kannatustega, mida fašistliku Saksamaa agressioon tõi Nõukogude rahvastele. Sõja julm paratamatus näitas nii Rummole kui ka paljudele teistele, et kultuuri loomine ja hoidmine tähendab ühtlasi kultuuri kaitsmist kõige aktiivsemas mõttes. Tema tahtis seda teha kõigepealt draamavormis, oli ta ju debüteerinud juba 1930. aastail laste- ja noorsoonäidenditega («Jõuluüllatus» 1935, «Teel ellu» 1936, «Lõunatuule eksirännak» 1936, «Linnuse saladus» 1938), mida mängiti ka teatrilaval. Nüüd esitas tegelikkus kirjanikule sisuliselt sootu tõsisemaid ühiskondlikke tellimusi. Tegutsedes Isamaasõja ajal eestikeelsete raadiosaadete ja perioodiliste väljaannete kaastöölisena ja Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblike dramaturgina Leningradis, Moskvas ja Jaroslavis, tunnetas Rummo üha sügavamalt kirjaniku ülesannete tõsidust kriitilistel aegadel. Vahetult kaasaegseid sõjasündmusi käsitlev näidend «Pruun katk» valmis 1942. a. kevadel ja trükiti Moskvas 1943. Näidendit esitati korduvalt eesti väeosadele. Isamaasõjaaegne eesti nõukogude draamalooming aga koosnebki ainult P. Rummo «Pruunist katkust» ja A. Lauteri kolmest lühinäidendist («Side», «Naised», «Hirmu silmad»). Kunstiliselt küpsem oli libreto Eugen Kapi ooperile «Tasuleegid», millega tähistati Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva. Ooper kujunes nii libreto kui ka muusika poolest tähelepandavaks teoseks. «Tasuleegid» esietendus «Estonias» 1945 ja ilmus samal aastal trükist. Seda on korduvalt etendatud hiljemgi, menukalt ka Riias, Lvovis ja eesti kunstidekaadil Moskvas (1956). «Tasuleegid» on üks neid haruldasi oopereid, kus libretot võib hinnata ka muusikata, tal on näidendi kandejõud. Jüriöö ülestõusu sündmusi käsitles kirjanik samuti noorsoojutus «Käskjalg Kalle» (1943). Teine sõjaaegne draamavormis töö oli «Mahtra

sõja» dramatiseering. Libreto sid ooperitele «Vabaduse laulik» (1950), «Käsi käes» (1955) ning stsenaariume dokumentaalfilmidele on Rummo sõjajärgselgi perioodil kirjutanud, kuid neis mitte ületanud seda poeetilist elevust, mis kannab «Tasuleeke». Sama võib ütelda ENSV 10. aastapäeva pidustusteks kirjutatud vabaõhunaidendi «Võitluse tee» (1950) kohta. Ilmselt on heroilised kroonikaained tema andelaadile vastavamad.

Paul Rummo teatrinärvist annab tunnistust silmapaistev organisatsiooniline töö teatri ja dramaturgia edendamisel. 1941. aastal sai temast «Estonia» teatri direktor ning ajakirja «Teater ja Muusika» toimetaja. «Teatrielu organiseerimine Kunstide Valitsuses aastail 1944—1948 on tegevusala, mis mulle on suurt rahuldust pakkunud. Samuti kirjanduslike kolmapäevade kujundamine aastail 1963—1969.» Nõnda on Rummo selle töö liigitanud oma meelistegevuste hulka. Pidevalt on tal südamel olnud teatriga seostuv algupärandite probleem. Kui Eesti NSV Kirjanike Liit 1946. aastal oma II kongressi pidas, esines Paul Rummo seal ettekandega eesti nõukogude dramaturgia esimeste sammude kohta. Ta osutas näitekirjanduse erilisele asendile kultuuriprotsessis, sest koostöös teatrikunstiga võib näitekirjandus kiiresti ulatuda laiade rahvahulkadeni. Kui teatri juubelitel tavaliselt ei puudutata valusaid küsimusi, siis Rummo oma artiklites osutas pidevalt sellele, «mis teatri juubelil rääkimata jäi». Näiteks rõhutas ta 1950. aastatel järjekindlalt uute teatrite rajamise vajadust, teatritöö ökonoomsemat organiseerimist: «Liiga palju on teatri argipäevatöös asjatut rabelemist, peost suhu elamist, dogmaatilist lahti-, ümber- ja tagasimõtestamist...» Ei ole liialdus öelda, et Noorsooteatri sünnile aitasid kaasa ka Paul Rummo muretsemised.

Luuletajana debüteeris Rummo samuti juba 1930. aastail. Kõnekoori tekst «Töölistnoored, võitlusse!» oli inspireeritud Sütiste poeemist «Leib, rist, inimen», mis Töölisteatri kirjandushommikul oli äändnud vapustava elamuse, nagu mäletab autor. Püsivamad värsiseadmise harrastused langevad samuti sõja-aastatesse. 1942. a. suvel valmis poeem «Maa verre kastus», mis ilmus esmakordselt 1943. a. «Sõjasarves» ja hiljem koos järgneva värsiloominguga esikkogus «Võitlev kodumaa» (1946). Lüüriliselt häälestatud poeemis on isiklike elamuste tuiget, kaotusevalu. Kogudes «Rahva võim» (1950) ja «Katkukülvajad» (1952) kuulutab luuletaja üldisi tõesid, viimases kogus satiirilises häälestuses. Lähimurret isikupäratust deklaratiivsusest väljendab aga luulekogu «Veerev kivi» (1955), milles on uusi, värskemaid toone ette kuulutama uue ajajärgu saabumist eesti nõukogude luules. Kreutzwaldi juubeliks loodud tertsiinide tsükkel «Lauluisa noorusmailt», eriti aga «Laulasmaa suvi» ja värsreisikiri «Puhkuse päevik» väljendavad Paul Rummo *persona poetica*'le põhiomadust inimlikku soojust, pehmet huumorit, kütkestavat loodusetunnetust. Seda eneseleidmist märkas ka kaasaegne tähelepaneliku ja poeesiatundliku silmaga kriitika (E. Nirk, E. Malene). «Puhkuse päevikule», mis ilmus algselt 1953. aastal augustikuu «Pildis ja Sõnas», reageeris eriti iseloomulikult sellal vähetuntud Jaan Kross, kui ta kirjutas Siberist 31. augustil 1953. aastal: «Heledatest asjadest on meie nüüdisluules sageli juttu. Tõtt-öelda — peaaegu ainult neist, kuivõrd see luule käsitleb meid endid. Kuid päikest seal ei ole. Või kui ta seal vahest paistabki, siis tunned sõrmeotstega, et ta teeb seda peamiselt kohusetunde pärast. «Puhkuse päevik» on tõeline päikeseluuletus. [— — —] Kuid päike selles luuletuses pole kindlasti üksnes Krimmi päike. Helgid temas pole mitte ainult mustade silmarosinate helgid. Tema kihinad pole ainult Ai-Petri nõlvade šampanja omad. Ei, need kõik, inspireerituina ükskõik kus ja millest, kuuluvad vahetult autorile endale. See tähendab, et nad kuuluvad uuele eesti luulele.» («Vahelugemised» 1968, lk. 16.) Jaan Kross märgib küll ära ka mõne luuletuses esineva «atavismi» («Meil õigus tööks ja puhkuseks»), kuid rõhutab, et «Puhkuse päevikus» on «palju seda, mida nõukogude luule anda võib, eesti nüüdisluule aga tänini anda pole julgenud või suutnud!» Kirja adresseeris Jaan Kross oma kunagisele õpetajale Jaan Rummole, edasiandmiseks vennale Paulile, kellega Jaan Kross veel tuttavgi polnud. «Puhkuse päevikuga» sai Rummo värsreisikirja algatajaks eesti nõukogude kirjanduses, olles mõneti mõjutatud J. Sütiste arendatud värsreisikirja traditsioonist. Luulekogu «Veerev kivi» tervikuna tähendab murrangu algust eesti luules.

Lüroepilise luule viljelemist jätkas Paul Rummo kogus «Proloog ja poeemid», kus kolme poemi hulgast ideeliselt kandejõult ja kunstiliselt väljenduselt kõige kõitvam on «Alfred ja Anna», traagiline tõsielulugu Paul Rummo noorpõlvesõbra Alfred Järve hukkamisest fašistliku terrori ohvrina. Alfred Järv ja tema abikaasa olid Paul Rummo kunagised kolleegid Viljandi Valuoja-äärses koolis. Seitse aastat pärast poemi ilmumist kutsuti Paul Rummo samasse kooli õpetajate ja õpilastega vestlema. Samal ajal said teatavaks mõned uued dokumendid, mis põhjustasid Paul

Rummo artikli «Kunagise poeemi kommentaarid» («Mitme laulu lood» 1969). Poeem koos kommentaaridega moodustab kõneka terviku inimelu traagilisest keerukusest ja kujuteldamatust julmusest.

Oma luuleloomingus ei ole Rummo unustanud noort lugejat. Tema jaoks on kirja pandud värsiraamatud «Volga—Don» (1953) ja «Kiri Tallinnast» (1955). Läbilõike Paul Rummo luulest esitab valimik «Katkenud lõng» (1969).

Äsja ilmus Teil varasemast matkaluulest valimik «Matkalaul». Kas on ka uusi värse loota?

«Vaevalt. Omaaegne perekonnakatastroof katkestas laululõnga. Ei saa ega taha enam värse veeretada. Või kui, siis pisut tõlkida, nagu nüüd A. Turtiaise puhul. Ise ei võta ma oma värsivõimetust väga traagiliselt ja vaevalt see eesti luule üldpildile erilist kaotust tähendab. Traagilisem on, et ma lugejana enam luulega õiget kontakti ei saa. Johtub see möödunud kümnendil saadud luulemürgitusest (töö luulekonsultandina, luuleantoloogia koostamine), aastatest, tänase luule kiretusest või millestki muust — ei tea. Önn, et vanad armastused (Liiv, Suits, Under, Visnapuu, Semper, Alver, Sang, Merilaas, Raud, Parve, Kross, Niit, Vaarandi) pole mu silmis oma võlu kaotanud.»

Paul Rummo kui kultuuri hoidja tegevus nähtub vist kõige vahetumalt tema publitsistikas, mis on õige mitmetahuline ja sai alguse varakult, paralleelselt luule- ning dramaturgiaharrastusega. Mahukas, sisult mitmesuguseid teemasid hõlmav publitsistikakogu «Turistina seitsmendas suurriigis» (1959) annab ülevaate kolme kümnendi tööst, alustades väikese valikuga ka 1930. aastate sõnavõttudest. Imselt tuleb publitsistika mõistet Rummo puhul käsitada avaralt, siia kuuluvad kõned mitmesuguste tähtpäevade puhul ja isegi värssreageeringud. Publitsistikasse on sades- tunud probleeme, mille lahendamist nõudis töö koolis, teatris, sõjaajal tagalas kunsti- ansamblites, hiljem kirjastuses ja mujal. Sagedamini ja erilise südamevaluga on Rummo oma publitsistikas puudutanud kultuuripärandi küsimusi, mis kajastab üht tema peamist huvisuunda, samuti tööd eesti kirjandusklassika publitseerimisel — meenutagem Vilde, Juhan Liivi, Tammsaare, Haava, Sütiste jt. teoste, eesti luule- antoloogiate ja paljude muude raamatute väljaandmist. Seejuures on Rummole ise- loomulik, et ta minevikupärandi probleeme käsitleb seostes kaasajaga, tänapäeva- teenival. Mitte klassika tolmunud riulitel, vaid klassika elav funktsioneerimine kaas- aegses kontekstis — see motiiv läbib pidevalt tema kultuuripublitsistikat. Seetõttu on ka loomulik, et kirjanduspärandi aktiviseerimisel pole Rummo kui publitsisti vaateväljalt kõrvale jäänud pakilised eluprobleemid.

Juba 1930. aastate noore publitsisti sekkumised päevaprobleemidesse ja sellest välja- kujunev kultuuripublitsistika näitas Rummot kui ühiskondlikult erksa vaimuga isik- sust, kelle poolehoid kuulus sotsialistlikule ühiskonnakorrale. Nähes tegelikkuses üle- kohut, tõplust, kultuurituimust või koguni -vaenulikkust, oli hoiak: see ei lähe mulle korda, see pole minu asi! Paul Rummole võõras. Temale läks kõik korda ja hiljem on ta imestanud: «Kes kõik mu sule otsas sellal siplesid — haridusminister ja kooli- direktor, Jugoslaavia fašistid ja kooli sõjalise õpetuse ohvitserid, Tizian ja Tallinna linnapea, Rubens ja Ralf Rond, Hamsun ja keeleuuendus.» Peagi aga hakkas Rum- mo publitsistlik mõte keskendumisele kultuuri- ja kirjandusteemade ümber. Valda- vale kohale jäi kultuuripärandi kaitsmine, millel oli erilisel kaaluv tähendus nii sõjaaegsetel kui ka sõjajärgsetel aastatel. «Kolgid ja kammitsad», mis takistasid kultuurielu arengut, on teda hiljemgi õhutanud sõna võtma. Suure visadusega on ta valusaid küsimusi avalikkuse ette toonud, kunstidekaadide puhul hoiatanud loor- beritel tukastama jäämise eest ja esile nihutanud eesti kirjanduse tõlkimise prob- leemid. Näiteks kirjutab ta 1957. a. artiklis «Dekaadi õppetunnid»: «Kui Nõukogude kirjastused meeleldi meie teoseid välja annavad, siis seda ei või meie mitmesugus- tel põhjustel loota kapitalistlike maade kirjastusäridelt. Seal aga levitatakse visalt valet, nagu oleks kirjandus Nõukogude Eestis välja surnud. Selle vale jalgade lühi- dus on vaja käegakatsutavaks teha. Moskvas asuv Võörkeelse Kirjanduse Kirjastus on eesti kirjanduse seni peaaegu unustanud. Ka meie ise oleme selle asja hooletusse jätnud. Ometi tuleks kohe koostada arvult esialgu tagasihoidlik, aga sisult seda kaalukam valik eesti klassikaliseist ja kaasaegseist kirjandusest ning rakendada organisatsioonilised abinõud valiku kirjastamiseks Lääne- ja Põhja-Euroopa suu- remates keeltes.» («Dekaadi õppetunnid».) Pidupäevade ilutsemise ärgu unustatagu argipäeva tegusid — niisugune asjalik hoiak on Rummole omane ka paljude muude probleemide arutamisel.

Paul Rummo publitsistika stiili juurde kuulub väidete ja ettepanekute võimendamine mõne, sageli humoristliku paralleeliga mineviku kultuurielust. Näiteks «Dekaadi õppetundides» eesti nõukogude kultuuripropaganda võimalusi arutades osutab ta Grenzsteinile ja arvab: oleme ju ikkagi väga kaugele jõudnud aegadest, kus «Olevik» võis kirjutada: «...eesti lehtedelt ei oodata mitte näpunäiteid kõrgetele ametnikkudele [---]. Sina ei pea mitte lehtedes kära tõstma ja mõtteid äratama, nagu oleksid need magama jäänud, kes rahva käekäigu üle ametlikult peavad valvama.» («Olevik» 1891, nr. 50.) Niisugused humoristlikud kiifud on Rummo publitsistikale omased, nagu ka veendumus: küsimuste algatamise ja nende eest võitlemise kohustusest ei vabasta meid keegi.

Paul Rummo kui publitsisti käe alt on läbi käinud paljud eesti kirjanikud, mineviku suurmeisteritest tänapäevani. Mitmete tähtpäevade puhul on Rummo olnud otsitud kõneleja, mälestuskirjutiste autor, kogumike koostaja. Kirjanikule ja tema loomingule lähenemine mõne eri vaatenurga alt teeb Rummo tänapäevakirjutised sageli otsekui miniesseedeks, kus igal on oma värv ja vorm. Veelgi tähtsam on, et tähtpäevasõnavõtt tavaliselt õhutab mõnele teole, edasiminekuks. Näiteks Fr. Tuglase juubeliaktuste kõnes 1966. a. kutsus Paul Rummo üles kohe alustama «Kogutud teoste» ettevalmistamist, et Tuglase looming tervikuna pääseks kaasaegse lugeja kätte. Sisaldab ju kaheksaköiteline «Valitud teoste» sari vähem kui poole Tuglase varem ilmunud loomingust. Ei ole Paul Rummo süü, et kavatsused teostuvad nii pikkamööda. Rummo koostatud «Friedebert Tuglas sõnas ja pildis» (1966) on meil esimene sellelaadiline teos, kus ühiste kaante vahele on koondatud kaasaegsete mälestused, mõtisklused ja hinnangud. Essees «Tuglas-Tulekummardaja» annab Rummo omapärase sissevaate Tuglase inimlikku olemusse.

Johannes Semperiga tekkisid Paul Rummol lähedased sidemed juba 1940. ja 1941. aastal. «Johannes Semper oli see, kes Kunstide Valitsuse juhatajana mulle 1941. aasta 25. augusti õhtupoolikul «Estoniasse» helistas: on jõudnud aeg lõplikult otsustada, mis teha — kas fašistide küüsi jääda või kodumaalt lahkuda.» Järgnevalt kulges töö juba õlg-õla kõrval Jaroslavl'i kunstiansamblites. Ühiselt pühitseti Semperi 50. a. sünnipäeva Volga-linna kõledas kinosaaits — päeval, millal Semper kunstilise juhi ülesannetes ütles 1942. a. sünnisõnad kunstiansamblitele. Kirjutises «Semper naabri pilgu kaudu» portreerib Paul Rummo Semperit tabavalt ja värskest. Ei võidud sellal veel teada, et just Paul Rummot saab Semperi sahtliluule publitseerija. Postuumselt ilmunud «Lehekülgi nagu lehti puult» on 1970. aastate sugestiivsemaid luuleaamatuid. Rummo on siin Semperi käsikirjalistest lõpetamata luuletustest valinud kõige ilmekama osa, mis rikastab Semperi luuletajaportreed mitmete seni tundmata joontega: «Jäiga dogma vaikne trotsimine, rahutus, uute elamuste ja kauguste janu, kiusatus olla noor saatis luuletajat lõpuni. Alati polnud kerge säilitada Johannes Semperile nii iseloomulikku välist rahu ning tasakaalukust. Ta enda deklareeritud päevalilleloomus pidi puhuti värelema teiste eest hoolikalt varjatud väsimuse ja meeleheite puhanguist; ainult robotid on neist vabad. Kui me selle raamatu kaudu nüüd nendegi tunnistajateks saame, siis muutub luuletaja inimlikult meile seda lähedasemaks.»

Eriliselt aitab kirjaniku mõttemaailma sügavamatesse kihtidesse tungida, teda inimlikult lähendada just epistolaarne pärand. Rummo on väsimatult propageerinud Semperi ja Barbaruse rikkaliku kirjavahetuse publitseerimist. Seda kirjavahestust võib julgelt nimetada ajastu kroonikaks.

Kui kaugel olete selle tööga?

«Minu töö selle suurväljaande trükiks ettevalmistamisel — kirjade järjestamine, ränka vaeva nõudnud kommenteerimine, registri valmistamine — on põhiliselt lõpetatud. Nüüd on sõna kirjastusel «Eesti Raamat». Kui mul õnnestub seda väljaannet näha, siis oleks see mu elu üks tähetunde.»

Olete Marie Underi esimese nõukogudeaegse luulevalimiku «Valitud luuletused» (1958) koostaja. Kas olete Marie Underiga kohtunud?

«Olen Marie Underit küll omal ajal teatris ja kohvikus näinud, aga isiklikku tutvust mul temaga kahjuks pole, kui selleks mitte pidada asjalikku kirjavahetust kirjandusloolise uurimusega «Üle keelepiiride» seoses. Tema luule on mulle küll kogu elu väga palju tähendanud — eriti paljud sonetid ja kogud «Õnnevarjutus», «Hääl varjust» ja «Rõõm ühest ilusast päevast» tervikuna. Aga tõtt-õelda tundub

tema kaasaegne Gustav Suits mulle siiski lähedasemana. Marie Underi luulest olen nüüd koostanud varasemast märksa ulatuslikuma valimiku «Mu süda laulab». Selle Vive Tolli illustatsioonidega väljaande ilmumine ei tohiks olla mägede taga.»

Paul Rummo töös on viimastel aastakümnetel sagenenud kirjandus- ja kultuuri- loolised uurimused, mida võtavad kokku raamatud «Ühe laulu lood» (1969) ja «Kirjatähe kammitsas» (1977). Eessõna venekeelsele XIX sajandi eesti luule antoloogiale (1961) on «Eesti luule lapsepõlve» nime all arendatud rahvusliku kirjanduse algusaegade kokkuvõtlikuks vaatluseks, milles kajastub eesti ühiskonna möödunud sajandi tase. Rummo on seda teemat käsitlenud kõitvalt ja ülevaatlilikult. Eesti luule lapsepõlv on taustaks «Ühe laulu loole», kus jälgitakse Koidula luuletuse «Mu isamaa on minu arm» sündi ja saatust kirjanduses ning muusikas läbi saja aasta, meie päevadeni välja. Käsitlusest tõuseb eredalt esile, kuidas rahva ajalugu põimub tema poeesiaga.

«Ühe laulu looga» algatas Paul Rummo huvitava vaatlustesarja, kus keskpunktis on üksainus luuletus. Niisugusteks vaatlusteks pakuvad ainet enamasti luuletused, mis tegelevad rahva saatusega laiemas haardes. Uurimuses «Henrik Visnapuu kolme isamaalaulu järgedel» vaatleb Rummo Visnapuu «Kodumaa laulu», luuletuste «Ärge tapke inimest!» ja «Idaruum» sündi ning elulugu. Ta osutab ka sellele, et Visnapuu luuletus «Idaruum. Meie vastus Eestimaa koloniseerijatele» (ilmus 28. IX 1933 «Postimehes») on eesti luuleloos fašismivastane dokument, mida seni pole käsitletud. Mitmete redaktsioonide võrdlemisel selguvad võnked luuletaja elukäsitluses. Muudatused ja parandused luuletuste variantides on loomepsühholoogiliselt kõnekad, samuti ajastutausa iseloomustavad.

Seda tüüpi uurimuste hulka kuulub ka «Ühe luuletuse sünd», kus käsitletakse Johannes Semperi viimse lõpetatud luuletuse variante. See luuletus kannab pealkirja «Tuulemurru» ja selle valmimisele eelnenud otsinguline materjal on erakordselt rikkalik, pakkudes tänuhliku näite poetika ja loominguprotsessi uurijale. Luuletuse järkjärgulise viimistlemise käigus jätab luuletaja kõrvale esialgseid motiive ja toob sisse uusi. Miks? küsib uurija ja püüab sellele vastust anda. Rummo on selle luuletuse kõiki säilinud mustandeid ja variante käsitlenud suure põhjalikkusega. Kahjuks ei ole see uurimus veel tervikuna trükitud avaldatud, «Ühe luuletuse sünd» esitab sellest ainult osa. Niisugused võrdlevad vaatlused on põnevad, neid on meie kirjanduseuurimise tänases praktikas harva, kuigi arhiivimaterjalid pakuvad selleks rohket ainet.

Väärtuslikud kultuuriloolised uurimused on «Loomingu» noorusaastad, «Üle keelepiiride» ja «Liuatäis läätselent». Esimene on kirjutatud ajakirja peolesajandilise juubeli puhul ja peegeldab kirjanduslikke ning kultuuripoliitilisi võitlusi «Loomingu» ümber, eriti 1930. aastate komplitseeritud ühiskondlikus situatsioonis. Kuigi arhiivimaterjale pole küll veel ammendavalt kasutatud, on uurimuse algatuslik tähendus tulevasele «Loomingu» monograafia kirjutajale vaieldamatu.

«Üle keelepiiride» on lugu ühest tõlkimiskatses. Eesti luule saksakeelse antoloogia väljaandmise kavatsus oli ammu teada, 1919. a. ajakirjanduses ilmunud poleemilistest materjalidest, kust langeb valgust ka Marie Underi tõlkija-rolle. Kuid seni oli antoloogia käsikirja saatus teadmata. Käsikirja avastas Paul Rummo Fr. Tuglase pärandi arvelevõtmise käigus. See sisaldab 53 Juhan Liivi, Enno, Suitsu, Ridala, Reimani, Adsoni, Semperi, Visnapuu, Alle, Barbaruse ja Underi luuletuse tõlget, lisaks veel kaks saksakeelset proosateost (A. Tassa «Vaga Jaan», J. Oksa «Tume inimeselaps»). Pool sajandit varjul olnud saksakeelne eesti kirjanduse antoloogia on esimene süstematiseeritud katse pürgida üle keelepiiride. Marie Underi kui tõlkija tööd saksa keelest eesti keelde võimaldab jälgida 1920. a. ilmunud «Valik saksa uue- mast lüürikast». Avastatud käsikiri «Auswahl estnischer Lyrik» annab nüüd võimaluse uurida Marie Underi tõlkimislaadi vastupidises suunas, eesti keelest saksa keelde. Kuid avastatud käsikirjal, millele osaks langes mitte kunagi trükki pääseda, on laiemgi kultuurilooline tähendus. See näitab eesti kirjanduse ekspordi vaevalist algust. Nagu Paul Rummole iseloomulik, ei piirdu ta oma artiklis selle alguse kirjeldamisega, vaid osutab õpetuseivale tulevikugi jaoks. Samast ajaperioodist on välja kasvanud «Liuatäis läätselent», artikkel, milles valgust heidetakse eesti kirjanike esimesele, 1919. aasta septembris toimunud kongressi dramaatilistele sündmustele. Kongressi keskseks kõneaineks oli majanduslike eelduste tagamine loominguliseks tööks. Tihedates taustseostes kirjeldab Rummo kirjanike võitlust riikliku toetuse saamiseks kodanliku vabariigi algusaastail, millal osa kirjanikke otsustas tagasi lükata pakutud «liuatäie läätselent». Rummo kasutab rohkesti arhiivimaterjale,

mis tagab ta vaatluste usaldusväärse. Ta on hoolikas otsima senitundmata andmeid. Viimastel aastatel köidavad teda ikka enam arhiivide saladused.

Paul Rummo mitmekülgses kirjanduslikus tegevuses on tähelepanndav koht ka temal kui memuaristil. Sageli kasutab ta memuaarilist ainet oma kirjanduslikes portreedes. Ta on kokku puutunud paljude eesti kirjanikega, osanud meelde jätta iseloomulikku, eelistades head halvale. Mälestusliku helgiga on näiteks meenutused Tammsaarest tema viimastel elukuudel. Isiklikud kokkupuuted Anna Haavaga on sadestunud mitmes artiklis. Koos veedetud tunnid Friedebert Tuglasega on jätnud käsitlustesse sooje värve. Samuti on see Semperi puhul. Kirjandusliku portree kujundust alustabki Rummo sageli mõne tagasivaatava meenutusega ja komponeerib siis sellelt aluselt edasi. Nii ka artiklis «Ants Lauter murranguaastail». Kohutumised Liina Reimaniga on andnud asendamatu lehekülgi. Mitmest aspektist väga väärtuslikud on memuaarartiklid «Eesti Riiklikud Kunstiansamlid XX aastat», «Enesest ja teistest Isamaasõja ajal», «Kultuurilembene õhkkond» jt. Esimene neist mälestuskirjutistest oli algselt kõne, peetud Eesti NSV Riiklike Kunstiansamlite asutamise 20. aastapäeva pidulikul koosolekul «Estonia» kontserdisaalis 26. märtsil 1962. Rummo kirjeldab värvikalt kunstiansamlite osa fašismivastases võitluses ja rõhutab temale iseloomulikult: «Millise uhkuse ja hellusega me kunstiansamlitele ka ei mõtleks, ühendab meid kõiki kirglik soov: ärgu olgu enam kunagi vaja sääraseid ansambleid! Kuigi meie muusad relvade tärinast tummaks ei kohku, tahavad nad täie häälega kõnelda ikkagi ainult rahvaste rahu hüveks.» Rummo mälestuslikel kirjanekutel pole küll niisugust artistlikku kujundust nagu Semperi memuaaridel, kuid nad köidavad oma vahetuse ja soojusega. Jääb vaid soovida, et ta mälestuste kirjutamist jätkaks.

Märkimata ei taha jätta Paul Rummo tegevust kodumaa looduse tundmaõppimisel, poetiseerimisel ja kaitsmisel. Kes teine eesti kirjanikest on nõnda palju kui Paul Rummo südant valutanud looduse rüüstamise, haljasalade tallamise pärast. Publitististikakogumik «Kodumaal rännates» (1970) pakub loodusearmastajale värskeid lehekülgi. Kuid Rummo huvide hulgas jääb domineerima siiski kultuuriteema.

Paul Rummo laiahaardeline tegevus eesti kultuuri hoidmisel ja kaitsmisel, mille tähendus aja perspektiivis ikka enam selgub, on teinud ta väga vajalikuks inimeseks. Tuleme temaga veel kord päris tänasesse päeva.

Mida arvate meie kaasaegsest kirjandusest üldse ja proosast eriti?

«Oleme — üksikud erandid välja arvatud — liiga ahtrad. Küllalt arvuka kirjanikepere kohta on uudisteoste hulk napp mis napp. Vähesed viljakuse subjektiivsed ja objektiivsed põhjused olen mõne korra püüdnud analüüsida, viimati kirjanike kongressil. Ent murelikest asjadest, milles ise olen kaasvastutav, rääkima hakates kutsub mind korrale mu teine mina: oled sa ise küllalt teinud olukorra radikaalseks parandamiseks? Muidugi pole. Eriti praeguses proosas köidavad mind kõige rohkem Lennart Mere «Hõbevalge», Jaan Krossi «Keisri hull», Endel Nirgi «Kaanekukk» ja «Mosaiikvõlv», Juhan Peegli fragmentaarium «Ma langesin esimesel sõjasuvel.»

Mida ootate eesti kriitikalt?

«Kriitika peaks olema kirjandus. Midagi ligilähedast sellele, kuidas Fr. Tuglas oma kriitikakirjutised kujundas. Neid võib nautida veel siiski, kui arvustatav teos ammu on unustatud või kui arvustaja hinnangud tekitavad vastuväiteid. Mis lahtirisse kriitiline artikkel paigutada, see pole oluline, peasi, kui see kutsub lugema, kaasa elama ja kas või vastu vaidlema. Nüüd ilmuv on pealtnäha tark ja — tihti hall.»

Paul Rummo intensiivne kultuurihuvi pole tänapäeval raugenud. Nüüd aga vaatab ta asju otsekui kaugemast perspektiivist. Mõõtes oma elatud aastaid eestikeelse trükitud raamatu elueaga, arvab Paul Rummo, et kui oled peaaegu seitsmendiku sellest elueast olnud raamatu lummuses, kirjatähe kammitas, «siis taipad, et me polegi ajaldasa kuigi kaugel tollest igaviku taga tunduvast stardijoonest.»

Henno Meriste

MURDEKÕNEST, SÕNAÕILMITSUSEST, TÕVEKIITUSEST

Aeg-ajalt võib trükisõnas näha kallalekippumist murdekeelele. Nii ilmus 1969. aastal ühes rajoonilêhes kirjutis, milles emakeeleõpetaja tuli välja väitega — ajendatuna küll parimaist pedagoogipüüdlusist —, et Lõuna-Eestis kõneldav keel pole üldse eesti keel. Selle peale korraldas Emakeele Selts sarja koosolekuid ja keelepäevi analüüsimeks murrete kohta ja osa meie elus. Aastaid hiljem oli taas põhjust osutada, et murded on tänapäeval nagunii taandumas, mistõttu ei ole tarvis nende vastu sõdida, pigem väärivad murdekõnelejad ja keelemurded samasugust austust kui ehitus- ja kultuurimälestised (Rein Kull).

Värskemaid murdesakutusi sisaldas meie kirjandus- ja kunstiajalehe keeleveergudel tänavu jaanuaris avaldatud kommentaar, milles minimeenamisi puudutati ka «keelemeeste purustavat vastulööki» ülalmainitud kirjutisele, mis nüüd kuulutati kõmuliselt «Lõuna-Eesti koolmeistrite sõjakäiguks murrete vastu». Selles kommentaaris öeldi muu hulgas: «Ehkki puuduvad täpsed andmed, on ammu ilmnenu, et Põlva rajoonist pääseb ülikooli tunduvalt vähem soovijaid kui Harju rajoonist.»

Küllap võrukesed ja setud teavad, kas ja kui palju tõtt äsja tsiteeritu sisaldab, allakirjutanul jääb vaid küsida: kas mitte ülikooli sissepääsemise rõõmust ei tule meil ühelt või teiselt murdealalt pärit haritlased aeg-ajalt kokku, et kõnelda omavahel puhast murdekeelt?

Friedrich Engels ütles teatavasti, et inimene on nii palju kordi inimene, kui mitut keelt ta valdab. Lisatagu, et ühele mullusele TV-saatele («Keele-näideldus») saabus murdekeelne tervitus, milles prof. Paul Ariste nimetas dialektioskajat rikkamaks ainuüksi ühiskeele tundjast.

Oleks hea, kui murdekeele ründamine või tema üle naljaheitmine moe-asjaks ei muutuks. Murrete pilamisest on üksainus samm rahvalaulu ja rahvarõivaste halvustamiseni.

Eesti NSV Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlkeseptsioon alustas 50-ndate aastate lõpul oma tegevust esmajoones sõjaretkega ajalehekeele halluse, sõnavaesuse (mitte ära segada lakoonilisusega) ja trafaretsuse vastu. Kui sel tandrill oli üht-teist juba saavutatud, tuli hakata ründama hoopis vastandlikku nähtust: üliagarat kujunditaotlust, liiga pildirikast või metafoorset, üldse troobirohket ajalehekeelt. Sektsioonil pole olnud ühtki aasta-ülevaatekoosolekut või nendest väljakasvanud artiklit trükisõnas, milles poleks välja naerdud «miilitsa lastetoa hella kaptenipagunitega emasüdant» või «toredat lasteaiamudilaste armeed», «vabariigi märgade radade meistreid NSV Liidu ujumiskoondise ridades» või «abielude sõlmimise õnnepaleed». Kujunditaotlus on mõeldav publitsistikazanrides, kuid mitte sõnumikeeles. Agar sõnaõilmitsus aga jääb taunitavaks nähtuseks ja tere-tulnud on ka hilise «p(l)ärabaroki» avastajate toetus selle tõrjele.

Olgu rõhutatud, et ajakirjanduskeele hooldajail on autoriteetne dokument, millele oma tegevuses toetuda: 6. mail 1979 avaldatud NLKP

Keskkomitee otsus «Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest». Selles on öeldud: «Mitmekesisitada žanre, erilist tähelepanu pöörata stiilile ja keelele, saada jagu paljusõnalisusest ja kroonulikkusest...»

*

Rubriigi järgi otsustades ei vajaks raamatuarvustus «Omal kohal» s. a. «Loomingus» nr. 3 reageeringut, kui see ei sisaldaks eksitavaid terminiperpalle. Joel Sang vahetab selles kantseleikeele ära kantseliidiga, öeldes, et «üks elujõuline ja peaaegu täiuslik funktsionaalstiil meil siiski on — kantseliit». Edasi väidab ta, et «kantseliit on ametlik-pidulik stiil», mille toitepinnaseks on esmajoones teadaanded, juhtkirjad ja (loe ning imesta) kõned.

Siin on kaks eri asja kokku keeratud. Kantseleikeel ehk kantseleistiil on tõepoolest üks kirjakeele funktsionaalstiile, millel on omad erijooned ja omad ülesanded. (Täpsemas eristuses võib kõnelda ametkondlikust keelest, dokumendikeelest, seadusekeelest, diplomaatilisest keelest jms. keelest-stiilist.) Kantseliit aga on tõi bi, on kantseleikeele põletik. Seda peaks asjatundjale näitama juba sõnakuju ise: radix (lad.) on juur, radiculitis ehk radikuliit aga närvijuurepõletik; neuron (kr.) on närv, neuritis ehk neuriit — närvipõletik. Tõbi ise seisab kantseleikeele lakkamatus väljatungis oma loomulikust keskkonnast kõikjale tarbekeelde, üsna tihti taidekeeldegi. Sest üks asi on nn. kantseleikeel ehk -stiil talle omaste iseärasuste ja stereotüüpväljenditega, teine asi nendesamade kantseleikeele stampide ülekandmine teistesse stiilisfääridesse, aga samuti nende liig- või kuritarvitamine kantseleistiilis eneseski.

Siinkohal mainitagu, et ka Saksa DV-s taunivad keelehooldajad kantseliiti kui keelepahet, sealjuures üht selle ilmingut, millele nad on nimeks andnud Substantivitis (sic!), meie keeli substantiviit ehk nimisõnatõbi. Seda nähtust tõrjutakse paljudes teisteski maades, ka vene keelekultuuri tegelased aina arvustavad liialdamist deverbaalidega (отглагольные существительные), mis on kehva kantseleikeele elik bürokraatliku argoo peamisi tunnuseid. Meil aga Joel Sang tuleb ja võtab äkitselt kantseliidi oma kummaliselt enesekindla kaitse alla ja suures asjaõhinas otse soovib seda tõbe millegipärast just ajakirjandusele: «V a n a h e a (sinne sõrendus. — H. M.) kantseliidi taandumine on hakanud ähmastama ajakirjanduse žanripiire.» Nõnda siis rikastage juhtkirja keelt «ametlik-pidulike» konstruktsioonidega pesumasina kasutamise instruksioonist...

Kantseleikeelel ehk -stiilil on tõesti oma koht, kantseliidil kui tõvel või koguni taudil aga terviklikus ja terves keeleorganismis kohta olla ei tohi. Sestap ütles eesti keele kateedri õppejõud Jaak Peebo s. a. 10. aprillil TRÜ eesti keele ringi koosolekul: «Kantseliidi vastu tuleb võidelda alati!» Ja «keelekordnikud», kui kasutada J. Sanga etiketistust, on seda tõepoolest täie resoluutsusega teinud niihästi Moskvast (näiteks K. Tšukovski tarmukad rünnakud камуляриу'ile), Leningradis, Berliinis, Leipzigi, Tallinnas, Tartus kui ka mujal, seda tehakse ka raamatus «Sõnamerel seilates», mille kritiseerimise Joel Sang printsiipiaalsel tasemel aktiivselt läbi viis.

Kirjakeel on keerukas suursüsteem kõige sellest tulenevaga, millest ei saa ka stiilisuhteid käsitledes mööda vaadata ning sellest niisama umbropsu kõnelda. Keeleasjust rääkides on tarvilik mingisugunegi täpsus, vastasel korral võib kokku kirjutada mida tahes ja «tõestada» ei tea mida.

NAISTERAAMATU KÜSIMÄRGID

Aino Pervik: «Kaetud lauad».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1979. 192 lk.

On raamatuid, millele on kuidagi ebamugav läheneda kirjanduskriitika nõudliku mõõdupuuga, sest nende tähendus on kahtlemata muus kui kirjanduslikes väärtustes — mingi laia huvi pakkuva sotsiaalse fenomeni tabamises ja selle esitamises niisugusel kujul, et see jõuab väga paljude lugejateni, ka nendeni (või just nendeni), kellele kirjandus on tavaliselt liiga keeruline, elukauge või vähe huvipakkuv.

Aino Pervik on «Kaetud laudades» belletriseerinud probleemideringi, mis puudutab isiklikult paljusid, käsitledes haritud naise eneseteostamise teid ja võimalusi nüüdisajal. Naine keskse tegelasena ja probleemi kandjana on nõukogude eesti kirjandusse järjekindlamalt ilmunud alles viimasel kümnendil. Igatahes veel 1966. a. oli Maie Kalda vastus ajakirja «Nõukogude Naine» sellesuunalisele ankeedile eituse-lähedane: «Väga huvitavat või lihtsalt huvitavalt nähtud naiskuju viimase aja eesti kirjandusest ei meenu.» Ja edasi: «Väljapaistev kirjanduslik kuju kannab teoses tavaliselt ikka tõsist probleemi, mida aga meie kirjanikud naise õlgadele üpris harva usaldavad.»

Kuigi kvaliteediküsitavused jäävad endiselt jõusse, on 70. aastad toonud tänase naise eneseteostamise valikuvõimalused ja tema elutegelikkuse õige mitme raamatu keskpunkti. Koguni sedavõrd, et ajaloolise romaani tõusu kõrval võiks kõnelda ka intiim- või perekonnateema buumist eesti kirjanduses. Nimetagem kas või M. Traadi «Ingerit», A. Beekmani «Keeluala» ja «Valikuvõimalust», L. Hainsalu ja I. Viidingu loomingut. A. Perviku «Kaetud lauad» jätkab seda rida. Loetletutes on ühist tunduvalt rohkem kui eri autorite teostes tavaliselt: tõstatatud probleemides, nägemislaadis ja põhilistes vajakajäämisteski. Et naise elus kõige

olulisemana kujutatakse pingutusi teda ähvardavast üksindusest läbimurdmiseks, küllap on siin lisaks igapäevakogemusele ja n.-ö. loomulikule huvile olnud autoritele toeks statistika ja vastavate probleemide rohke käsitlemine käesoleva kümnendi ajakirjanduses. Nende raamatute järjestikku ilmumises on seega omamoodi ajadokumendilist kõnekust, kuid kindlasti ka ühekülgust, sest tänase «naiste maailma» probleemid ei piirdu ju meheesaamise või lapsemuretsemise valudega.

A. Perviku teoses on visandatud nähtavasti päris elulähedane ja detailitihe pilt ühe naise ja tema tutvusringkonna elustiilist. Siin kohtad tegelasi, kelle käitumises või kõnemaneeeris tabad 60. või 70. aastate iseloomulikke tuttavaid jooni (aeg jääb siiski täpsemalt piiritlemata ja ebamääraseks, selles on süüdi ka teose sotsiaalse ajatausta neutraalsus), tunned ära eri kümnenditesse kuuluvaid olmedetaile ja ilmselt vastab tõsioludele samuti peategelase eluväär-tuste järkjärgulise muutumise skeem. Pealiskaudselt vaadates koosnebki paljude kõrgkoolitatud naiste elu sellest, mida kirjeldab A. Pervik: lõpmatust suhtlemisest, kohvikus (või kunstiklubis) istumisest, kohvijoomisest või pummeldamisest, sekeldamisest raamatutega («Cat's Cradle»!), poeskäimisest, defitsiitsete kaupade hankimisest, elu ja olu üle arutamisesest, armuelu muredest. Kui seegi nähtumuslik andekalt ja olulist tabades kirja panna, võiks sündida arvatavasti mõnigi silmapaistev kunstiteos.

«Kaetud laudades» on põhitähelepanu pööratud minajutustajale üheks peamiseks eluväärtuseks kujuneva, kuid pealispindse ja tühisevõitu seltskondliku suhtlemise kujutamisele, peaaegu üldse mitte aga inimese siseelule (kuigi vorm — jutustamine esimeses isikus ja teemagi — lembepeetumused — võiksid seda eeldada). Kõik minategelase murdumis- või otsustamishetked, tema ühte või teise inimesse nii- või teistsu-

guse suhtumise põhjused (aga välisele orienteeritus on Eba Kummeli elus ehk kõige olulisem) jäävad kuidagi põgusateks, hõredalt läbikirjutatuteks või sootuks põhjendamata. Kriitik ei pääse taolise aine puhul kahjuks mööda inimese sisemaailma peegeldamisest teoses, kuigi autor on hoidunud selle sügavamast ja põhjalikumast kujutamisest. Pean silmas mitte niivõrd mingit sisemonoloogilist lahendust, kui just detaili, kujundi, nägemise psühholoogilist põhjendatust, mille vastu patustamisi võiks loetleda ridamisi. Psühholoogiliselt on muidugi usutav huvi suurenemine oma ja teistegi eraelu vastu aastate möödudes. Paljude hinnangute ja nägemiste triviaalsus äratav aga siiski võõristust, pole nagu kooskõlas nende vaimsete näitajatega, millega on iseloomustatud Eba Kummelit. Tema arutlused elu üle või sündmustele ja inimestele antud hinnangud on lamedavõitu, vähenõudlikud, koguni klatšimaigulised. Üldse näivad peategelase vaimsed huvid aja jooksul aina vähenevat (mis väljendub ka tema partnerite vaheldumises ja tutvuskonna muutumises) ja nii on raske ette kujutada ka tema edusamme tõlkimise ja kriitika alal.

Vaimukalt on välja mõeldud Johanna Kenti isik ja noore filoloogi järkjärguline pettumine tema uurimisel. Kahjuks vaibub filoloogia- ja teadlaseteema õige kähku tagaplaanile, need asjad ei huvita Eba Kummelit ega autoritki.

Aga nähtavasti ongi siin teadlase- ja haritlaseprobleemidest olulisem asjaolu, et raamat jutustab päris tavalistest asjadest, mis toimuvad meid ümbritsevas igapäevases elus: lahkuminekutest,

kokkusaamistest ja üksijäämistest, ühe ülikooli lõpetanud keskmise tüdruku keskeltläbi keskmisest elust. Naisarhetüüpe ja elusituatsioone leidub «Kaetud laudades» põepoolset igasuguste saatuste ja mitmesuguste maitsete jaoks: olgu abielus või abielutuid, ühiskondlikku ellu sukeldunud või perekonnale andunud, kergemeelset ja moraalkindlust, elus edasijõudmist ja jõudmatust, vanu ja noori, sünde ja matuseid jne. Niiisugust naiste galeriid nii vähestel lehekülgedel, seejuures kõik oma saatuste ja iseloomudega, ei mäleta küll ühestki varasemast eesti autori teosest ei tsaari-, kodanlikul ega nõukogude ajal kirjutatute hulgest. Kõik on siin «nagu elus», ainult natuke puhtam, steriilsem, lihtsustatum, kuidagi noorteajakirjalikult publitsistlikum.

Alguse juurde tagasi tulles võib aga oletada, et niisugune elukeerukustest ülevaatamine meeldib muidugi osale lugejatest, kes «Kaetud laudades» piisavalt üldsõnaliste, mitte liiga üksikasjalike ja kergestiloetavate kirjelduste taga advud probleeme, millega nemadki kokku puutunud ja mille üle sõbrannade seltsis arutanud. Kirjaniku peaks taoline poolehoid küll ettevaatlikuks tegema.

«Kaetud laudades» kunstilistele, psühholoogilistele, maitse-alastele jms. küsitavustele võikski lõppu kõige olulisemana lisada veel loome-eetilise probleemi: kui palju võib kirjanik vastu tulla pealiskaudse ja kirjanduskauge publiku maitsele ja maailmanägemisele? Kas ei peaks ta olema pigem nende inimeste arusaamiste kujundaja kui vahendaja?

Mall Jõgi

RAAMATUTÄIS NÄIDENDEID ARDI LIIVESELT

Ardi Liives: «Lehti ühelt puult».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1979. 288 lk.

Ardi Liivese näidendikogu annab valikulise läbilõike tema draamaloomingu tõsisemast ja küllap ka kaalukamast poolest. Viis lavateost, mille kirjutamise intervall on ligi paarkümmend aastat («Uusaasta öö» 1958, «Suudlus enne koitu» 1977), esindavad mitmeid arenguetappe. Tehnilisest küljest on kogu kaunis heterogeenne — ega vist teisiti ole mõeldavgi nii pikka ajavahemikku haarava valiku puhul. Sisult on asi ühtlasem. Mis kõik viis kokku liidab ja tervikliku üldmulje loob, on

sarnane probleemiring. Nii või teisiti tulevad kõne alla eetikaküsimused: inimlikkus, südametunnistus, ausus iseenda ja teiste ees jne. Ainult et kord on nad enam «alasti», kord enam inimsaatusesse peidetud. Väga laias laastus võikski ehk kogumiku tööd jagada kaheks: olevikuainelised moraalinäidendid («Uusaasta öö», «Trepp», «Infarkt») ja karakterikesked draamad ühiskondlike võitluste taustal («Mürgi perenaine», «Suudlus enne koitu»).

Liivese positsioon on inimese ja inimese kaitsja oma. Lugejat/vaatajat veendakse, et inimest tuleb mõista, mitte hukka mõista, tuleb olla hea ja

aus, argisuhtlemiseski tähelepanelik ning hooliv jne. Võimalik, et just headuse hoidmine on selles loetus kõige olulisem. Säärane lähtekoht on selgelt olemas juba «Uusaasta öös», kus allakäinud joodiku ja hädavarese Roode ümber pörkavad kokku erisugused suhtumised: kaastunne ja hoolimatus, «mahakandmine» ta elu välise, nähtumusliku külje järgi ning põhjustesse tungimine, soov aidata. Humaansus võib. Visanduvad uue elu piirjooned, mis töötavad Roode taas korralike inimeste sekka viia ning ta olemisele mõtte anda. 1971. a. kirjutatud «Infarkt» on karmim ja kurvem: mõistatus ning hoolimatus on viinud traagiliste tagajärgedeni. Inimsuhetes peaksid aga valitsema taktitundelisus ja teineteisemõistmine. See tõdemus on näidendi tuum. Paraku jääb Liives nähtuste pinnale, näitlikustab oma tegelastes tänapäeva pahesid, juurteni tungimata. Hoiak on pigem didaktiline. Näib, et põhjuseks on torked iseendast kenade mõtete kehtastamisel tegelastes. Uuriija, kes omal algatusel selgitab töde direktori surmast, vastandub mitmete negatiivsete nähtuste, nagu egoism, kaine kasuarvestus jne. kandjaile, kelle käitumine osutub lõppkokkuvõttes ebainimlikuks. Ent need direktori hukutajad on natuke liiga ühemõõtmelised. Selline karakterikujundus ei taha hästi sobida näidendi üldiselt «nagu elus»-laadiga. Karakteri taandamine ühele-kahele joonele, mis näiteks ideedraamas võiks lisada üldistusjõudu, on siin tajutav lihtsustamisena. Kõik on ülearu selge, sisemine pingeväli kipub nõrgaks jääma. Järele jääb puhtkriminaalne põnevus (kes oli süüdi?), mida, tõsi küll, Liives oskab lõpuni ülal hoida.

«Uusaasta öö» ja «Infarkti» vahel olev «Trepp» on peaaegu programm-näidend — nimelt selles mõttes, et programm on otsesõnu välja öeldud. See on konversatsioonitükk, kus eetikaprobleemidest räägitakse ja nende üle vaieldakse. Juttu on paljust: tähelepanelikkusest ja usaldusest, trest ja vales, loovinimese vaimsest iseseisvusest, kirjaniku vastutusest, aust ja südametunnistusest. Üsna sageli aga jäävad ilusad ja õiged mõtted abstrakseteks, halvimal juhul loosungi või juhtkirja tasemele. Ja kuidagi tuttavad on nad ka. Asi pole ainult «Trepis». Mujalgi kaldub Liives-moralist häirivalt võitu saama Liivese-dramaturgi üle. «Infarktis» on seda küll kõige vähem tunda, kuid ikkagi ei raatsi kirjanik

lugejat idee ülesütleemisest ilma jätta. Näpuganäitamine ei tee kunagi head. Teine asi: karakterid kannatavad. Draama on juba kord niisugune kirjandusvorm, kus autor suhtleb publikuga tegelaste kaudu. Üldjuhul ei saa ta oma hinnanguid ise esitada, vähemalt mitte selles žanris, milles Liives kirjutab. Et aga «iva» moonutamata ja surmkindlalt vaatajani jõuaks, paneb Liives oma teesid tegelaste suhu. Seepärast kalduvad nood ühtepuhku üldistama, kõnelema inimesest üldse, elust üldse, aususest üldse jne. Mõned näited «Uusaasta öö» Mahtalt: «Elus ei tohi kunagi alla jääda. Ega alla anda. Ei tohi.» (Lk. 21.) «Inimesed, kes ei tee endale selgeks, kus on nende koht, kes lasevad ennast iga tuule poolt lükata, komistavad ja kukuvad varem või hiljem.» (Lk. 46.) Aga ka «Trepp» pakub ohtralt üldistusi. Tundub, et autor isegi on tajunud seesuguse esitusviisi ohte. Tema lemmikkirjavahemärgid (jällegi eriti «Uusaasta öös» ja «Trepis») on mõttepunktid ja mõttekriips: märgid, mis markeerivad mõtlemisprotsessi takistusi ja kobamisi, õigete sõnade otsimist. Nii intensiivselt mõtlevalt tegelastelt ootaks midagi kaalukamat kui näiteks Roode «Inimene ei saa alati... meeldimise järgi elada» või «Ideale ei võeta... varnast!» Häda on selles, et mõttestamid mõjuvad tagasi karakteri psüühikale; üldistav-deklareeriv tegelane kaotab ehtsuse, «elulõhna», on kiire skeemi libisema. Muide, «Trepiga» samal hooajal lavastus «Vanemuises» K. Süvälepa «Naeratus», samasugune arutlusnäidend. Neid oleks huvitav võrrelda. «Naeratus» on värvikam ja värskem. Miks? Ehk just karakterite ja probleemide orgaanilise ühenduse tõttu. Ühe tegelase sõnade järgi räägitakse siin «üldise kaudu endast ja enda kaudu üldiselt». «Trepis» on paraku mõnelgi leheküljel ainult üldine. Ja kui «Naeratus» arvustus ütles, et lavale ei jäänud tekst võõrasteks sõnadeks, vaid kõneldi nagu oma mõtteid, siis «Trepis» on näitlejail seda märksa raskem saavutada.

Tehniliselt haakuvad nimetatud näidendid 60.—70. aastate suundumusega liigipuhtalt draamalt eepilise ja lüüri- lisega küllastatud lavakirjanduse poole. M. Peet arvab, et Liives ongi põhiliselt eepilise andelaadiga kirjanik (vt. «Looming» 1977, nr. 4). Nii ootamatu kui see väide ka ühe meie viljakama dramaturgi kohta ei tundu, on tal tugev tõepõhi all. «Trepp» läheb ses suhtes kõige kaugemale: hajus kompositsioon,

arvukas tegelaskond, napp väline tegevus, tegelikult vaid arutluste rida, seotud adressaadita kirja motiiviga. Niisuguse ülesehituse korral ähvardab oht laval igavaks jääda. Sündmuspinget peaks korvama mõttepinge, räägitava uudsus ja ehk üllatuslikkuski. Aga just siin on midagi puudu. Kõige kiuste näib Liivesele siiski sobivat «puhtam» draama. Igatahes on ta välisvormi kujundamisel, näendendi n.-ö. konstrueerimisel silmatorkavalt osav. Tasuks õpida oskust äratada ja ülal hoida põnevust, teha üllatavaid pöördeid, organiseerida ootamatuid kohtumisi ja äratundmisi, ühesõnaga anda «tõusuimpulsse» (V. Sahnovski-Pankejevi termin). Võtkem «Infarkt», mille vaatused lõpetatakse täpselt kõige põnevama koha peal nagu ajalehe järjejutt, rääkimata «Suudlusest enne koitu», mis puistab üllatusi lausa küllusesarvest. Oma näitekirjanikuvilumusi oskab Liives hästi rakendada.

Nüüd teisest poolest. «Mürgi perenaist» on peetud Liivese tippdraamaks. Ei vaidle vastu. Seda on ta tänu Annale, Mürgi uhkele perenaisele, kelle elu lootusetult umbsooline jookseb. Tegevusaeg (1924. a. detsembriöö) ja taust (ülestöuse mahasurumine) tagavad pingetõuse atmosfääri. Olulisemad on aga sisepinged. Tundetoon on kogu aeg kõrge, kired löövad lõkkel: suur armastus, suur uhkus, suur vihkamine. Anna on roll, mis meie *tragédieenne*'idele annab hea mänguvõimaluse. Teised on märksa kahvatunud ning pigem Annale raamiks, nagu kogu sündmuskäik on konstrueeritud Annast kui keskpunkti lähtuvalt. Kahju siiski, et Karl Lepp päriselt Mürgi perenaise vääriliseks ei tõuse (nimelt teostuselt). Too klassiteadlik tööline on armastuspsühholoogiliselt vähepakkuv, ehk liialtki kõigutamatu, peaaegu et raudne mees. Muidugi on «Mürgi perenaine» Anna tragöödia, kuid veidi keerulisem Lepp poleks kindlasti mitte kahju teinud.

Kõige huvitavam oli lugeda «Suudlust enne koitu», sest see on kogumiku ainus trükiuudis. «Ugala» lavastas ta 1977. a. «Enne koidikut» nime all. Trükitest annab pidepunkte «Mürgi perenaisega» kõrvutamiseks. Taas esineb Liives vilunud dramaturgina, kellele põneva intriigi kokkupanemine raskusi ei valmista. Taas on armastusdraama paigutatud segaste ajasündmuste taustale (1918. aasta, kodusõda), mis aitab keerdsõlmi veel enam keerdu ajada. Valikkogu näidendeist on «Suudlus»

kõige lühem ja kompaktsem ning tehniliselt jätkab «Mürgi perenaise» joont. Lõdvemad ja tegelasrohkemad «Trep» ning «Infarkt» on pigem vahepalaks. «Suudluses» on autor väga kokkuhoidlik: üks naine ja kaks meest, üks mõisasaal, üks jõuluöö. Keskpunktis on taas võimukas ning kirglik naine. Renate on aga igas suhtes «Mürgi perenaise» Annast mastaapsem ning ka pahelisem. Talunaisest mõisaprouaks tõusnud (sotsiaalsel redelil seega Annast kõrgemal), on ta piiritult au- ja võimuahne. Annast õilistab armastus; ta uhkus ja külmus on hüljatud naise loomulik enesekaitse. Renate on armastuseski võtja; see tunne teeb ta ebanimlikuks ning julmaks. Renate on sõna otseses mõttes valmis minema üle laipade, et saada Nooni mõisa ja Hinnot. Mingi paralleelina vilksatab meelde «Tuulte pöörise» Jaan — mees, kes läks naist ja talu võtma vägivallega. Renate eesmärgid on samad (mõis ja armsam), vahendid aga naiselikud: kavalus, intrigeerimine, reetmine. Pehmendava asjaoluna tuleb arvesse vaid oodatav laps. Täiesti loogiline, et Renate ei hukku, nagu maksis eluga oma eksimuse eest Anna. Ta on liiga tugev ja kalk, et murduda. Hukkub Martin — Renate ohver. Martini demonstreerimiseks kibestunud, elupettunud, usu ja illusioonid kaotanud meheena on ehk liialtki sõnu raisatud. Ta tuum on esimeste lehekülgede järel selge ega teisene oluliselt. Renate läbinägemine võtab viimase toetuspunkti, ent selletagi on see mees omadega läbi. Enesetapp paneb loogilise, kuid veidi melodramaatiliselt mõjuva punkti. Kõige ähmasem on Hinno. Näib, et tervik on kaotsi läinud. On Hinno kui Renate armuke, Hinno kui Jaani vend ja Hinno-bolševik (mis küll käitumises kuigivõrd ei peegeldu), aga mida ta lõpuks endast kujutab, jääbki selgumata. Tema osa pole suur. I vaatuses on Hinno ülesandeks olla Renate partner, võimaldades tal end avada ning anda informatsiooni venna saatusest. Usaldusaluse ja teadustaja funktsioonis (süžeele allutatuna) ei saa ta aga iseend avada. Tema poliitiline minevik jääb õhku rippuma, otsus Renate hüljata tuleb pigem tarbest otsad kokku tõmmata kui karakteriloogikast. Üleüldse on «Suudluses» psühholoogilise draama jaoks süvenemist vähe, puhtpõnevusloo jaoks jälle palju. Ilmselt sõltub mõndagi lavastajast-näitlejaist: kas osatakse ka Martin ja Hinno huvitavaiks mängida või minnakse välist

liini pidi sündmusest sündmusesse (õigemini teadustusest teadustusse, sest suurem osa olulisi sündmusi toimub lava taga).

Paistab, et viimasel ajal minnakse üle mingi perioodi draamasid koondavalt kogumikelt (näit. «Eesti näidendeid 1972», «Valik näidendeid 1973—1974») autorikogumikele (Pant, Vetemaa, nüüd ka Liives). Hea muidugi, et näidendeid avaldatakse, hea, et seda

tehakse autoriti. Niisugune valik annab mingi pildi kirjaniku arengust ja ta puudustest-voorstest üldse, s. t. ta omapärast. Aga Liivest ei pane «Lehti ühelt puult» kaugelki veel paika meie näitekirjanduses ega teatripildis. Liivese menu ja populaarsus rajanevad eeskätt ta komöödiatel. Ja on meeldiv, et äsja jõudsid lugejani ka leheküljed teiselt puult.

Luule Epner

TAGASIVAATLIK SEMPER

Johannes Semper: «Teosed» XII. Mälused.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 492 lk.

Esmakordselt kirjutab Johannes Semper memuaare 23-aastase üliõpilasena. Sõjaolude tõttu jõudsid need 1915. aasta algul sõnastatud meenutused toonase gümnasisti ergavaist noorus- ja «Noor-Eesti»-elamustest avalikkuse ette küll alles kolme aasta pärast kogumikus «Kümme aastat. Noor-Eesti 1905—1915»:

«Missugune magus joovastus sel silmapilgul, kui keset keskkooli õppimist korruga selle sunnitarkuse koorukese all miski liikuma hakkab, aimused suurtest mõtete ja tundmuste keerudest, mis ajalugu läbistavad!»

Ka aastaid hiljem andis Semper jaoti lisateavet oma kujunemiseast, olgu siis 1930. aastal «Loomingu» sellesisulisele ankeedile või ajalehepärimistele vastates («Postimees» 6. VI 1934). Väklambina sähvatavaid mälestusviive võis teinekord tabada tema artiklis või üksikautorite käsitlustes, kuid sealjuures taandas kirjutaja enda isiku õige kõrvaliseks.

Teadagi oli loomuomane tagasihoidlikkus põhjuseks, miks Semper iga kord, kui jutt tema mälestuste kirjutamise vajalikkusele suunati, sellest kõneainest ikka sujuvalt välja libises. Tõrjepõhjendiks oli pikka aega: ealdasa pole ta veel küllalt vana memuaristikks hakkama, meelsamini võtab käsile juba kavandatud romaani, kirjutab näidendi, teeb värse.

Oma noorusmälestusi hakkas Semper pidevamalt paberile panema alles 1961. aastal, kuid eri raamat «Matk minevikku» I ilmus enam kui kaheksa aastat hiljem...

Toosama raamat on kirjaniku teostekogu XII köite dominantseks osaks.

Seda nii autori varasema eluetapi paeluva valgustamise kui ka ilukirjanduse tasandil püsiva esituse poolest. Semperi minevikkumatkamisest sünnib sisetihedaid lehekülgi, mis piisavalt ajaloolist tausta edastades annavad rohkesti lühemaid ja pikemaid sõnumikke teda ümbritsenud inimestest. Eelkõige on aga kirjaniku noorusmälestused hindamatu isikuloolise väärtusega. Just siit avaneb meile tollase Semperi vaimne ja ühiskondlik kujunemine, aidates senisest konkreetsemalt mõista tema loomingu ja selle lähteid.

Pika elutee õhtupoolikul oma noorukiaastaist kõneldes ei satu kirjanik muidugi enam sesse joovastusse, mis teda 1915. aastal valdas, vaatamata sellele, et tal olid kasutada säilinud päevikumärkmed 14. eluaastast alates. Aeg ja elukogemused olid õpetanud oma tundeid tempereerima. Ent kas pole ülekuumendatud või kenitlevad noorusea meenutused enamail juhtudel õige kasina veenmisjõuga ja oma tõepära suhtes tihti kahtlusigi äratavad? Semperi noorusmälestused ei tekita sellist umbusku hetkekski.

1967. aastal oma 75. sünnipäeva aktuse lõpul sõna võttes ütles Semper, et ta ei taha olla vanaduse apologet, kuid vanaduselgi ei puudu oma voores: ühest küljest on sinuga su noorus, mida meenutada, teisest küljest elutarkus, ja sa oled jõudnud nagu mäele, kust on märksa parem ülevaade kui noorel inimesel, kes näeb ainult oma nina ette.

Võib-olla selles elutargas maailmas asjusse suhtumises peitubki Semperi memuaaride mõistmise võti.

Semper oli mehine natuur. Sentimentaalsus ja nostalgia ei kuulunud tema isiku juurde. Ka mitte elu keerukail katsumushetkedel. Tajutavalt suur oli tema enesevalitsemisvõime.

ARVUSTUSED

Siit siis ka oskus vältida oma memuaarides eespool viidatud tundelisi üles- ja ülepaistusi. Jälgitagu selleks näiteks tema näivalt ükskõikset viidet oma lapsepõlvkodu nüüdisaegsele väljanägemisele või pikaajalise suvekodu Komsi saatusele.

Ometi on selletaoliste jäikade tõikade esitamisel tunda seda püsisooja allhoo-vust, mis kannab autori sisimat tunnet ja varjatumat elamust. Sedasama, mida kirjanik oma isa puhul väidab: «Meie vahel valitses siiski sõnatu soojus.»

Memuaristina on Semper suutnud harmooniliselt ühendada enda kui ilu-kirjaniku ja kui teadlase parimad omadused. Kord püsib ta analüütiku või sünteesija asjaliku tooni juures, seal-samas innustub mingist arutlusest, jä-litab fakte teatava hasardiga, nagu esi-vanemate väljaselgitamisel meetrika-raamatute varal. Kuid tihtipeale asub uurija või esseisti asemele poeet Sem-per.

Loetagu looduskirjeldusi peatükki-dest, nagu tänapäevaga põimuv «Vana-del teeradadel» või «Õitsev jasmiini-põõsas lepikus», «Viimane kevad Vil-jandis», veendumaks autori luuletaja-loomuse kaasakõnelemisest ta minevi-kumatkadel. Selle kõrval korrastab hea kompositsioonitundega belletrist Sem-per oma mälestuspilte tihedaiks, sageli novellilikeks peatükkideks, kus ei puudu sõlmitus ja puánt. Mainigem sellis-tena kas või peatükke «Vanaonu», «Klaver», «Ühest Hahnist» või «Hea ja kurja tundmise puust». Lisada tuleb veel autori meistrivõime portreeterida nappide ning tabavate piirjoontega teda ümbritsenud inimesi, eriti oma kooli-kaaslasi ja -õpetajaid. Vaevalt küll tasub Semperi puhul pikemalt rõhu-tada, millist täpseks viimistletud lau-set või sõnanõtkust esindab tema me-muaaride näivalt lihtne puhtväljendus-lik külg.

«Matk minevikku» esimene raamat on mitmeplaaniline teos. Kõneldes mi-nevikust teeb autor sageli ajalisi ette-haardeid, et mõtestada ja hinnata sündmusi või nähtusi tänapäeva aru-saamade tasandil, valgustada meile mitmete kaasaegsete hilisematki käe-käiku. Sealjuures pole need memuaari-d teadaoleva ajaloolise andmestiku üld- ja rohkesõnaline kordamine. Kõik, mis aega ja inimestesse puutub, on ikka konkreetselt Semperi enda ja te-ma keskkonnaga seotud.

Sellistena lubavad need kinnitada, et Semperi mälestused pole paljad mine-vikuhõngulised ülestähendused, vaid

peaksid nii oma vaimuse kui ka ole-vikuseostega olema hästi mõistetavad uutelegi põlvkondadele.

«Teoste» XII köite teine pool annab lugejaile lisafakte autori elust.

Alustatud, kuid kahetsetavalt mustandiseisundisse jäänud «Matk minevikku» II kasinast käsikirjast jõuavad meieni üksnes vähesed visandlikud peatükid «Siurust» ja elust Berliinis. Sealjuures on viimatimainitult puudu-tavad osad tihti ümberjutustused autori omaaegseist ajaleheartikleist. Aga mis parata! Tuleb taas kord kurbusega niidata, et Semper alustas oma mälestuste kirjapanekut liiga hilja ega jõudnud seepärast paljude põnevate elujärkude põhjalikuma läbivalgustamiseni.

Kui *mixtum compositum* liituvad eelnevaga mõned juhukirjutised ja portreevisandid. Siin kohtume põgusalt säärase tuntud kujudega nagu Isadora Duncan, V. Kingissepp, Fr. Tuglas, A. Lauter, I. Ehrenburg ja Johannes Aavik või üürikeseks ilmuv A. Alle oma kalapüügemoraaliga. Kõigi nende palade juures jääb kirjutaja ise disk-reetselt tagaplaanile.

Ajataustana — aga kas ainult sel-lena? — kuuluvad Semperi kui mitme-külgse loovisiku ja Euroopa kirjandus-elus osalenu juurde «Teoste» XII köi-tesse lülitatud muljed PEN-klubide kongressidest. Neilgi ei puudu me-muaariline väärtus. Kuid olulisem on vahest see, et ükski eesti kirjanik ei võtnud omal ajal PEN-klubide kongressidest nõnda pidevalt osa kui vaim-ne internatsionalist Semper. Sel põh-jusel pole ka ükski teine meie autor suutnud anda nii ammendavat ja asja-likult iseloomustavat pilti tolle kül-laltki heterogeense, ent ometi huvita-vaid ja pingelisi põhimõtete heitlusi pidanud kirjanikeühenduse olemusest.

«Teoste» XII köitega, mille on koos-tanud ja varustanud mõttetiheda järe-l-sõnaga Erna Siirak, lõpeb Johannes Semperi, ühe meie avarama kultuuri-haardega kirjaniku loomingu koond-väljaanne. See teostekogu hõlmab põ-hilise Semperi ilukirjanduslikust (*incl.* luuletõlked), esseistlikust ja kirjandus-teaduslikust pärandist.

Mis edasi? Muidugi leidub veel nii mõndagi, mida sellelt rikka vaimuga mehelt publitseerida. Perioodikas on laialipillatult tema sõnavõtte keeleküsi-mustest, muusikast, teatriarvustusi ja muudki.

Sarjas «Eesti teatriloo vihikud» mak-saks kindlasti avaldada valik Semperi kirjutisi lavakunstist ja üksiketenduste

retensioone. Päevakorraale võiks tõusta J. Semperi käsikirjadesse jäänud pärandi teaduslik väljaanne. Nii kirjaniku enda isiku kui ka toonase kultuurisituatsiooni mõistmiseks suudaksid täiendust pakkuda tema päevikud.

Ennekõike aga sooviks, et võimalikult pea jõuaks avalikkuse ette J. Semperi kirjavahetus J. Barbarusega, mille koostamise ja kommenteerimise Paul Rummo mõni aeg tagasi lõpetas. Väidaksin, et seda, mida kujutab endast Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus oma ajastu peeglina, pakub samavõrra meie sajandi, eriti kahekümnendate-kolmekümnendate aastate vaimse elu heiastajana nende kahe suure sõbra ulatuslik epistolaarne pärand.

Semper mainib oma memuaarides, et ta jõudis tänapäeva teisest, kaasaja noortele vähe mõistetavast ajastust, ja lisab:

«Aga üks kolmveerand sajandi järel või nüüdselegi elule vaadata niisama mõistmatult või üleolevalt nagu endisele nüüd, seda enam, et arengutempo on peadpöörítavalt kiire.»

Siiski suutis Semper ise elu lõpuni sammu pidada tolle arengutempoga. Sealjuures mõistis ta sügavalt meie kultuuri arengut, selle kontinuiteedi tähendust. Seda tunneme ka tema mälestusi lugedes, mis on korduvat ületamist vääriv sild eilse ja homse kalda vahel.

Ralf Parve

KROONIKAT

Sellel kevadel olid kõige esinduslikumaks kirjandussündmuseks Leningradi kirjanuse päevad meie vabariigis. Kangelaslinna delegatsiooni juhtis Leningradi kirjanikeorganisatsiooni esimene sekretär A. Tšepurov. Rühma koosseisu kuulusid V. Azarov, M. Borissova, I. Fonjakov, J. Šestalo, A. Kušner, S. Botvinnik, L. Kuklin, S. Davõdov, V. Toropõgin, N. Javorskaja, N. Kondratjev, G. Gorõšin, A. Mintšakovski, A. Barten, G. Holopov, J. Vinogradov, M. Ivin, A. Krasnov, N. Krõštšuk ja B. Sergunenkov.

21. mail võtsid Narva üldsuse ja meie kirjanike esindajad külalisi vastu Šõpruse sillal. Järgnesid kohtumised EKP Narva Linnakomitees, koolides, klubides, tehastes ja elektriijaamas. Külalised käisid ka Narva-Jõesuus.

22. mail oldi külas Kohtla-Järvel, kus pärast vastuvõttu linna täitevkomitees käidi rühmiti ehitustrustis, põlevkivikeemia tootmiskondises ja kaevanduses «Estonia» ning esineti klubides ja kultuuripalees.

23. mail olid Leningradi literaadid Paide rajooni külalisteks. Tutvuti Jänedra Sovhoostehnikumiga, A. H. Tammsaare sünnikodu ja muuseumiga. «9. Mai» kolhoosis kohtuti maajandi juhtidega, vene keele õpetajatega ja raamatukogutöötajatega, käidi Sini-salu matkakodus ja vesteldi A. H. Tammsaare nim. kolhoosi esindajatega.

24. mail võttis Leningradi kirjanikke vastu EKP Keskkomitee esimene sekretär K. Vaino. Vestluses osalesid Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimees

V. Klauson, EKP Keskkomitee sekretär K. Lebedev ja V. Väljas, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja M. Vannas, EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt ning Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse sekretärid L. Rimmelgas ja H. Kiik. Öhtul tutvusid külaliskirjanikud Kirovi-nimelise näidiskalurikolhoosiga.

25. mail kohtusid Leningradi kirjanikud eesti kolleegidega Kirjanike Majas. Öhtul oli Laevastiku Ohvitseride Majas luuleõhtu.

26. ja 27. mail viibisid külalised Tartus, kus kohtuti sealsete kirjanikega, tutvuti ülikooliga, teadusliku raamatukoguga, «Vanemuise» teatri ja selle juhi K. Irdiga.

31. mail olid Eesti NSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni koosolekul arutluse objektiks eesti kirjanduse tõlkesuhted. Teemakohase ettekande tegi L. Rimmelgas.

Juuni alguspäeval võttis A. Hint osa V. Läcise 75. sünniaastapäevale pühendatud üritustest Moskvas. Samas esindas O. Ojamaa meie vabariiki üleliidulisel tõlkenõukogu plenumil.

19.—25. juunil toimus Alma-Atas üleliiduline kirjanike loominguuline konverents teemal «NLKP agrarpoliitika ja kaasaja kirjanduse ülesanded». Meie kirjanike esindajana viibis seal H. Kiik.

NOORTEADLASTE VI KONVERENTS

14. mail toimus TA Keele ja Kirjanduse Instituudis noorteadlaste VI konverents. Kirjandusettekanded olid konverentsipäeva teisel poolel. Kõigepealt kõneles Fr. Tuglase Majamuuseumi töötaja Toomas Haug kirjandusteadlastest Daniel Palgist, kelle vaated avanesid esmalt elulähedusliikumises. 30-ndal aastail piiritles D. Palgi selle liikumise «tuum-osa» ja rõhutas vajadust sünteesida kirjanduskriitika objektiivsus, nõudlikkus, teoreetiline ja ideid selgitav analüüs paeluva esitusega. Teose väärtust seostab D. Palgi kujutuse eheduse, elujõuliste tüüpide ja autori isepärase ainesse suhtumisega.

Rääkides ühest pisitormist eesti kirjanduse veeklaasis ja selle järellainetest tegi Rein Kruus (KKI grammatikagrupist) juttu eeskätt E. Hiire ja A. Kivika kirjanduslike väljaastumistest 1919.—1920. a. ning neile antud hinnanguist. R. Kruus järeldas, et E. Hiire ja A. Kivika toonased teosed ja mõtteavaldused tasandavad teed realistlikule eluläheduskirjandusele.

Tallinna 3. Keskkooli eesti keele õpetaja Tiiu Neeme käsitles sõna-

mängu meie lasteluules alates 1960-ndaist aastaist, jagades kõnealuse nähtuse klassikaliseks sõnamänguks ja aktiivseks keelemänguks ehk keeleliseks nuripidistuseks ning avas oma jaotuste sisu ja põhimõtted. T. Neeme leidis võttestiku analoogiaid täiskasvanutele kirjutatud luulest. Esiletõstmist väärivad sõnamängu loomisel lapse eritlusvõimet arvestavad luuletajad.

TPedI diplomand Aili Ment esitas stuudiumisse kuuluval värsiõpetuse erikursusel (juh. dots. M. Mäger) koostatud analüüsietüüdi D. Vaarandi luuletusest «Talveöö». Tõdeti, et luuletuse semantilisest struktuuris on ülekaalus meelte muljestik. Poetiline situatsioon arendatakse välja eri meelte muljete sünteesis. Luuletust struktureerivad vastandmuljete paarid, nagu vaikus — heli, pimedus — valgus, tardumus — liikumine, külm — soojus. Käsitleti muidki muljelike ning süntaktiliste konstruktsioonide laadi.

Esimest suuremat vene kirjanduse antoloogiat Lääne-Euroopa tarvis vaates 19. saj. alguskümnendite kontekstis Toivo Tasa KKI kirjandusajaloo sek-

torist. Baltisakslase K. F. von Borgi koostatud kaheköiteline saksakeelne kogumik sisaldab peamiselt vene romantilist luulet, rahvalaule ja ülevaate varasemast vene kirjandusest. Kummaski köites leidub põgus kommentaarium, teises köites ka biobibliograafiline teatmeosa kõigi esindatud kirjanike kohta. Peatuti Borgi elul, algupärasel ning tõkeloomingul ja tema kirjanduslike lähikondlaste tegevusel, samuti Tartu kultuurikeskkonnal ja sidemeil, mis soodustasid taolise tõlke-teose sündi. Teaduskirjanduses on mõnel pool arvestatud antoloogia kordustrüki daatumeid ja jäetud esimese au sir J. Bowringi ingliskeelsele antoloogiale. Õigupoolest on Borgi «Poetische Erzeugnisse der Russen. Ein Versuch»

Tartus 1820. a. ilmunud I osa siiski esmakordne vene kirjanduse suurtutvustus välisilmale.

Päevakohane oli Kirjandusmuuseumi teadussekretäri Rein Veidemanni teema: noored filoloogias. Ta lähtus tõigast, et kõrgkoolide filoloogiaosakondadesse astujaid on palju, sealt teaduse tulijaid aga üksikuid. Noorte võimalused edukaks teadustööks on eriti problemaatilised kirjanduse alal. Ainuüksi entusiasmi aitab pürgijat vähe. Kirjandus ning rahvaluuleteaduski vajavad uusi (ainelisi) võimalusi. Mõttevahetuks võtsid lühidalt sõna E. Ahven, A. Vinkel, J. Sang, L. Tavel, U. Sutrop. Kokkuvõtvad laused olid KKI NTN juhendajalt V. Pallilt.

T. Tasa

NÄIDENDIVÕISTLUSE TÄHTAEGA PIKENDATI

ENSV Kultuuriministeeriumi kolleegium ja ENSV Kirjanike Liidu juhatus kinnitasid ENSV 40. aastapäevale pühendatud näidendivõistluse žürii koosseisus: J. Allik — esimees, Ü. Aaloe, V. Gross, J. Kross, P.-E. Rummo, E. Siimer, J. Tooming, R. Trass, K. Vanaveski ja L. Vellerand. Arvestades võistlusel osalevate autorite ettepanekuid, otsustati näidendivõistluse tähtaega pikendada ühe

kuu võrra, s.o. 1. oktoobrini 1979. a. Näendid tuleb esitada (saata) märgusõna all kolmes eksemplaris masinakirjas aadressil Tallinn 200 001, G. Otsa 5, ENSV Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsus. Juurde lisada märgusõnaga varustatud kinnine ümbrik autori nime, vanuse ning töö- ja elukoha andmetega.

ENSV Kultuuriministeerium
ENSV Kirjanike Liit

ZSIGMOND MÓRICZ 100

1908 hakkas Budapestis ilmuma ajakiri «Nyugat», millest sai mitmeks aastakümneks Ungari kirjanduselu üks keskusi. Ajakirja ümber koondunud literaatidel puudus küll ühtne poliitiline ja esteetiline platvorm, neid ühendas aga rahulolematu valitseva korraga ning eelkõige kultuurielu soikumisega. «Nyugatis» ilmus ka algaja kirjamehe Móriczi esimene laia tunnusust toov novell «Seitse kroitserit» (1908), selle ajakirjaga oli kirjanik hiljemgi tihedalt seotud. Ometi pole Móricz tüüpiline «Nyugati» nn. esimese generatsiooni esindaja: ta jõudis oma arengus ajakirja intelligentlikust vaimust kaugemale.

Zsigmond Móricz sündis 2. juulil 1879. aastal Tiszacsécse külakeses, kurtsite aegadest kuulsas paikkonnas, kus vanu pärimusi teati ja hoiti elavana. Ettevõtlik isa suutis oma seitsmele lapsele kõigile hariduse anda. Tulevane kirjanik õppis alguses teoloogiat ja õigusteadust, hiljem filosoofiat ning hakkas juba üliõpilasena ajalehtedele kirjutama. Õpingutele järgnes lühiajaline töötamine ministereiametnikuna; 1903. a. loobus noormees riigiteenistusest ja pühendus kirjandusele, töötades vaheegadega ka mitme väljaande toimetuses.

Esimesed jutud ei ennustanud maailmakuulsust. Noorel Móriczil puudus veel maailmavaateline iseseisvus. Paratamatult avaldasid mõju suurte eelkäijate (Mikszáthi, eriti aga Jókai) maneer, temaatika ja poliitiline piiratus. Móriczi silmaringi avardasid rahvaluule kogumise retked: aastail

1903—1908 kirjutas ta üles mitu tuhat rahvalaulu ja -juttu. Folkloori Ariadne lõng viis Móriczi lähemale rahva saaduse tunnetamisele, ta ise pidas neid retki oma tõeliseks ülikooliks. Ehedal kujul jäi kogutud materjal avaldamata, on aga hinnatav kui kirjaniku loomingu läte ja koostisosa. Rahva elu tundmaõppimine aitas Móriczil lahti saada Jókai idealismist ning Mikszáthi leebusest, ta leidis lõpuks õige ainevalla. Tõelise kirjanikutee algust arvataksegi alles «Nyugatis» ilmunud novellist «Seitse kroitserit», mis andis pealkirja ka lühiproosakogule (*Hét krajcár*, 1909; e. k. 1958). Järgmise kümne aastaga kirjutas Móricz enda ungari proosa juhtgruppi. Oluline pole sejuures mitte maht, kuigi ka see äratav aukartust, vaid uus kvaliteet. Külaelu idüll asendub talurahva tegelike eluraskuste kujutamise, teose fookuses olnud romantilise härrasmehe tõrjub nüüd välja ungari maamees. Mis realismisse puutub, siis kaasajal peeti Móriczit hoopiski hilineunud naturalistiks. Ei saa eitada ta kokkupuutepunkte naturalismiga, eriti loomingu algerioodil (näit. romaan «Mudakuld» — *Sáranany*, 1911; e. k. 1929); kindlasti tuli kasuks, et Móricz võttis omaks mõningaid väärtuslikke jooni nii naturalismist, ekspresionismist kui ka impresionismist, jäädes ise ikka realistiks ja tõestades, et kriitiline realism võib olla kõigist moevooludest elujõulisem. Eriti kõrgelt hinnatakse Móriczi teeneid novelližanri arendamisel. Talle on omistatud koguni lakoonilise, väljen-

dusrikka ja puänteeritud ungari nüüdisnovelli looja au.

Esimese perioodi loomingust väärivad nimetamist romaan «Jumala selja taga» (*Az Isten háta mögött*, 1911) ja üks parimaid sõjavastaseid teoseid maailmakirjanduses, jutustus «Vaesed inimesed» (kogumikus *Szegény emberek*, 1917). Teise kümnendi alguseks on Móricz leidnud oma ainestiku ja stiili. Tema arvates võib ungari rahvuse päästa ainult ühiskonna demokraatlik ümberkorraldamine — esitsa usub ta veel reformide imetgevasse jõusse —, mida tuleks alustada talurahvaprobleemi lahendamisel. Kuidas, seda analüüsib Móricz oma teostes. Nii tahab autor näha talupoegade juhina noort innukat haritlast (esimest loomeperioodi lõpetavas romaanis «Törvik» — *A fáktlya*, 1917), kuid töde austades jõuab järeldusele, et intelligents selleks ülesandeks ei sobi.

Ehkki Móricz polnud siis veel veendunud võitluse vajalikkuses, toetas ta kogu hingest 1918.—1919. aasta revolutsiooni ja Ungari Nõukogude Vabariiki. Sellele järgnes reaktsioon: tagakiusamised ja kitsendused; kaua aega olid nimeka kirjaniku ees suletud kõikide teiste toimetuste ukseid peale «Nyugati».

1920. aastad kujunesid sellegipoolest väga viljakaks. Psühholoogilise analüüsi peenusega silmahakkav romaan «Jää heaks kuni surmani» (*Légy jó mindhalálig*, 1920; e. k. «Jutt vagurast poisist») annab edasi autori enese puhtuse- ja headuseigatsust gümnaasistipõlves. Hulk selle aja teoseid kujutab Ungari keskaadli, nn. džentri parasiitlikkust ja surmale määratust. Nimetagem neist romaane «Ehast kolduni» (*Kivilágos kivrattig*, 1926), «Härras-mürgel» (*Uri muri*, 1928; e. k. 1930) ja «Sugulased» (*Rokonok*, ajalehe joonealusena 1930, raamatuna 1932; e. k. 1961). Kui ta varem oli lootnud seda «suure minevikuga» klassi päästa, manitsedes aadlikke tööd tegema, siis teosest teosesse süveneb pettumus ja džentri kriitika; «Sugulaste» peategelase vastu ei tunne autor enam mingit halastust. Ungari kirjanduse kapitaalsemad ajaloolisi teoseid on triloogia «Erdély» (1922—1935) 17. saj. Transilvaaniast.

1930. aastatel töötas Móricz «Nyugati» proosaosakonna juhatajana ning 1929. a. ajalehe «Kelet Népe» peatoimetajana. Ajakirjanikutöö kõrval jõudis kirjanik teha veel palju muud: pidas loenguid, rändas mööda maad ringi, populariseeris unustatud väärtteoseid ungari kirjanduse ajaloost, toetas noori andeid, kirjutas ise oht-rasti. Romaanis «Önellik inimene» (*A boldog ember*, 1935) ülistab ta «ausat vaesust», mida mõtestab töö, kuigi talupoja elu on täis alandusi ja lakkamatut võitlust oma eksistentssi eest. Autobiograafilist «Minu elu romaani» (*Életem regénye*, 1939) on kõrvutatud meie sajandi suurimate proosameistrite, nagu Prousti või Th. Manni teostega. Värviküllane ja poeetiline maailm avaneb lugejale romaanis Sándor Rózsast (I osa 1941, II — 1942), milles peategelasena esineb juba võit-

leja rahvusliku sõltumatuse eest; 1848.—1849. a. sündmusi nähakse selles romaani ja eepose sulamis külainimeste silmade läbi. Nii jõudiski Móricz seaduspäraselt reformide pooldamiselt talurahvarevolutsiooni vajalikkuse tunnetamiseni. Viimastel eluaastatel tahtis ta vaatluse alla võtta ka proletariaadiga seostunud probleemid, kuid rohkemaks kui mõneks novellikks ja lüüri- liseks romaaniks «Orvuke» (*Arvacska*, 1941) ei jätkunud enam aega: 4. septembril 1942. aastal saabus surm.

Móriczi elutöö on mahukas: juba ta eluajal ilmus ligi 80 raamatut, hiljem on neid lisandunud veelgi, sest kõiki teoseid ei hakanud ta ise ajakirjandusest kokku korjama ja välja andma. Kuigi osalt on nad aktuaalsuse kaotanud — see puudutab esmajoones publitsistikat, mis ilmumise ajal oli kahtlemata revolutsioneeriva mõjuga, nüüd aga rohkem ajaloolise tähendusega, — seisneb Móriczi pärandi väärtus just selle põhiosa iganematuses. Siiaamaani mängitakse Ungari teatrites ta näidendeid, veelgi enam romaanide dramatiseringuid. Muide, viimased lähivad suurema menuga kui algsest lava jaoks kirjutatud teosed — põhjuseks Móriczi mõnevõrra ekslik arusaamine lavaspetsiifikast ühelt poolt ja ta proosale omane dramaatilisus teiselt poolt. See dramaatilisus tulenes sajandi alguse laetud atmosfäärist, mille pinget realistist kirjanik tahes-tahtmata edasi andis. Tegevustiku rõhutamine kujundab ka vastava stiili ning tegelastüübi. Móriczi tegelane (kui palju neid ta loomingus üldse kokku olla võiks?) on otsiva ja heitleva loomuga, mingi saatuslik elupööre heidab valgust kogu ta minevikule ja olevikule, selle kaudu ka ümbritsevale ühiskonnale. Móricz pidas kirjandust mitte üksnes omavene moraalse ja poliitiliste ideaalide kuulutajaks, vaid rahva südame-tunnistuseks. Vähemalt proosas eten-das Móricz samasugust teerajaja osa nagu Endre Ady ungari luules ning Bartók ja Kodály muusikas, ühendades rahvalikkuse kaasaegsusega ja ungaripärasuse euroopalikkusega.

Móriczlik traditsioon elab meie ajal kõige silmanähtavamalt edasi sotsio-graafiažanris. Kuid ka «puhas» belletristika seab eeskujuks Móriczi kirjani-kuhoiaku, tema põhimõtte teenida oma loominguga rahvast ja kodumaad. Móriczi looming ei ole tolmuv muuseumieksponaat, vaid elav mõjujõud ka praegu. Juubeliürituste kavas on kaks teaduslikku sessiooni ja Móriczi tõlkijate konverents, kirjaniku teoste lavastused Ungari teatrites, uute muuseumide avamine, näitused jpm. Televisioon teeb täismetraažilise filmi Móriczi elust ja loomingust. Kinod võtavad mängukavva tema teoste põhjal vändatud mängufilme, nii uusi kui vanu. Ja mis kõige olulisem — üha uutes trükkides ilmub Móriczi romaane ning lühiproosat, üha uutesse keeltesse tõlgitakse ta väärtuslikumaid teoseid, mis annab noorematele põlvvedele ja kaugematele rahvastele võimaluse osa saada tema mõttemaailmast.

L. Veskis

Väike Moskva-raport

Millest peaks küll kõnelema üks raamaturoport Moskvast? Mõistagi raamatust, ent ometi ei tohiks ta olla paljas raamatuloend kutsumaks ostma ja lugema, sest ega eestlane ela Moskvast, et võib iga raamatut, mis seal müügil, osta ja lugeda. Sellepärast tuleks seekord vist kõnelda veidi mõtisklevamalt, bibliograafia-vabamalt, pisut üldistavamalt. Niisiis mõned muljed, mis raamatu-Moskva minus setitanud pea poole aasta vooluga.

Astud sisse päris keskmisse korraldiku raamatupoodi kuskil vana ja uue Moskva piiril. Riigid täis, müüja iga leti taga, ostjad ometi tunglevad vaid ühes nurgas peaaegu üksteise kukil. Asud vilunult järjekorda ning pärid siis, mida antakse. Vanaema ei tea, mida antakse, aga seisab vapralt edasi. Pikapeale selgub, et müügie tuli Aleksei Lossevi «Renessansi esteetika» (Mõsl). Teadupärast ühes köites, aga kõik võtavad millegipärast kaks... Miks siis kaks? Aga sellepärast, põhjake, seletab vanaema, et rohkem ei anta, saab oma kauba ja läheb kibedasti teise järjekorda, kus hakati müüma uut kahekõitelist ingliskeelset Puškini-valimikku (Progress), mis tuli luuletaja 180. sünniaastapäevaks. Kui Lossev ja Puškin läbi, võivad müüjatarid hinge tõmmata... Mis Moskva (ja muugi Venemaa) raamatukauplusis hea, on see, et igas osakonnas leiad pakku uudisraamatu-kaustiku, millesse müüjatar ajaviiteks korralikult iga uue raamatu tiitli sisse kannab, lisaks veel sellegi, millal ja mitu eksemplari sai kauplus seda või teist. Sageli leiad minutipealt aja, millal raamat otsa lõppes. Sääraste andmetega laaditult ei ole sul enam mingit alust müüjat oma rumalate küsimustega tülitada. Neid kaustikuid lehitsedes veendud peagi, et suur enamik uusi raamatuid müüakse kiiresti läbi, ja hakkad uskuma, et seisvad jäägid, mis kauplusis laeluseid riiuleid ehivad ja mida meelsasti küsitakse, ei moodusta keskeltläbi paarigi protsenti nimetustestkogustest. Teemiti on muidugi suuri erinevusi... Niisiis, raamat müübib, nagu ütles Paul Ariste, raamat läheb. Kõige lugevam maa maailmas, seisab ajalehes. Ent teemiti siingi, nagu öeldud, suuri erinevusi. Skvääril lapselast valvates veerib vanaema renessansi-esteetikat, metros rippudes neelab filosoof sõjaseiklusi...

Mõnes mõttes on põnevamaks läinud Moskva antikvaarse ja bukinistliku raamatu poed. Kui veel kümmekond või isegi viis aastat tagasi võisid letis ainult harva näha 1917. a. revolutsiooni eelset või järgset venekeelset filosoofilist või ilukirjanduslikkugi raamatut, siis nüüd hämmastab suhteliselt suur ja rikkalik valik ning iga päev toob uusi lisaks. Leiad isegi eri

riiuli, mis pakub spetsiaalselt kirjastuse «Academia» raamatut, aga iga «Academia» raamat ehib teatavasti parimatki bibliofiilset kogu. Valik ei ole ainus, mis asja põnevaks teeb. Põnevaks teevad asja veel hinnad, sest need nimelt seletavadki suurt ja rikkalikku valikut. Lühidalt öeldes tuleb iga raamatu eest maksta ta tõelist hinda, aga selleks ei ole kaugeltki kõik valmis. Odava raamatu ideoloogia ei ole nõrk ega vilets, ta taganeb visade kaitselahingute tules. Nietzsche, aga ka Schopenhaueri teoste üksikud köited, revolutsiooni-eelsed tõlked vene keelde, satuvad harva, ent ometi selge pidevusega Moskva raamatumaja letti, ehivad seda mõne päeva — ja kaovad siis. Maksavad keskeltläbi 150—200 rubla. Võhikud esitavad silmapaistvalt rumalaid küsimusi ja mölgutavad vist veidraid mõtteid... Võid osta sümbolistide, futuristide, akmeistide jt. nn. eluaegset luulet. Võid leida viimase luulekogu, kõige haruldasema, mis sul veel puudus.

Pärast esimest rahvusvahelist raamatulaata Moskvast (1977) hakkas Nõukogude Liit Helsingi lepete vaimus esmakordselt hulgi ostma ja müüma mittesotsialistliku Lääne ja Ida raamatut, — nii nagu seda tegid juba ammu mitmed Euroopa sotsialistlikud maad. Kui saksakeelse lektüüri tarvet suudeti varemgi Saksa DV abil rahuldada, siis eriti inglise-, aga ka prantsus-, itaalia- ja hispaaniakeelse raamatu valik oli väike ega rahuldanud kaugeltki, ehkki jõudumööda aitasid siin Progress ja Kuuba. Hetkel pakuvad Moskvast kolm kauplust (Kalini prospektil, Kirovi ja Vesnini tänaval) mõnda tuhat nimetust belletristikat, teaduslik-tehnilist (eriti loodus- ja täppisteadusi), laste-, teatme- ja kunstikirjandust. Inglismaalt, USA-st, Kanadast, Austraaliast, Indiast, Saksa FV-st, Austriast, Šveitsist, Prantsusmaalt, Itaaliast, Hispaaniast, Hollandist, Rootsi, Soomest ja mujalt. Tähtis ei ole isegi vast püsivalt suur arv nimetusi, vaid see, et iga päev lisandub uusi, tähtis on tendents normaalse ringluse suunas, valiku pideva uuenumise ja laienemise suunas. Ja teatavas mõttes, meie mõttes tähendab kindlasti enam see, et pidevalt on saadaval Agatha Christie' romaaniid või isegi Ezra Pound, — kui see, kas riiulil ka Shakespeare seisab. Seisab küll. Hästi mõjub see, kui Moskvast asjatult John Donne'i otsinult leiad selle... Tallinnast. Tagasihoidvalt see, kui võid Tallinnagi letis vabalt pihus keerutada Hestet, Rilket, Trakli või isegi Kafkat. Või suurt saksa keele etimoloogilist sõnaraamatut (DUDEN).

Moskva, juuni 1979

Ü. Matjus

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KÜRG (pea-
toimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA

Toimetuse aadress:
200 001, Tallinn, Harju t. 1,
tel. 441-365, 440-780, 440-781.
Kirjastus «Perioodika»,
Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 05. 06. 79.
Trükkimisele antud 05. 07. 79.
Trükkarv 19 000.
Ofsetpaber, 60x70/8.
Trükipoognaid 18,5.
Tingtrükipoognaid 14,43.
Arvestuspooignaid 14,48.
MB-06614.
Tellimise nr. 1897.
EKP Keskkomitee Kirjastuse
trükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 7,
juuli 1979.
Hind 50 kop.
На эстонском языке
Орган Союза писателей
ЭССР
«Лoomинг» («Творчество»)
№ 7, июль 1979.
Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Харью, 1,
тел. 441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

- 899 J. KROSS
Kolme katku vahel
- 940 A. KAAL
Luuletused
- 944 H.-K. HELLAT
De mortuis ...
- 979 V. ADAMS
Luuletused
- 982 L. HAIN SALU
Kolm klaasinoa kriiksatust
- 986 L. TUNGAL
Luuletused
- 990 H. MÄND
Lepatriinu Seitsetäpp
- 996 A. RAMMO
Luuletused
- 999 U. MIKK
Tagasitulek
- 1001 D. KAREVA
Luuletused
- 1006 H. TRASS
Põhjalvalgus
- 1015 M. MORELL
Luuletused
- 1018 A. ALBERG
Luuletused
- 1020 E. SIIRAK
Kultuurihoidja
- 1027 H. MERISTE
Murdekõnest, sõnaõilmitsusest, tõvekiitusest
- 1029 M. JÕGI
Naisteraamatu küsimärgid
- 1030 L. EPNER
Raamatutäis näidendeid Ardi Liiveselt
- 1033 R. PARVE
Tagasivaatlik Semper
- 1036 RINGVAADE
- 942 U. ROOSVALT. Jooks
(Õli) 1979
- 1004 J. KASK. Eneseleidmine
(Tempera) 1978/79

Esikaane siseküljel:

L. NAGEL. Meditsiiniline kontroll. Fragment
(Õli) 1979

Tagakaane siseküljel:

T. DITMAN. Jalad
(Kips) 1979

50 KOP.
78 174